U tim prostorima sve žene su bile silovane i seksualno zlostavljane, silovanje je bilo prilično često i obično je vršeno pred drugim internircima. I na ovim lokacijama tuča i maltretiranje su pratili, takođe, silovanje i seksualno zlostavljanje. Često su zarobljivači navodili da nastoje da žene zatrudne, trudnice su tretirane bolje nego njihove koleginice koje nisu bile trudne, a trudna žena je zadržavana dok nije bilo isuviše kasno za abortus. Primjeri ove vrste logora uključuju i logor u srednjoj školi Usora u Doboju koji su vodili Srbi, logor Čelebići u Konjicu koji su vodili Muslimani, i logor Dretelj u Čapljini koji su vodili Hrvati.

Posljednji oblik silovanja i seksualnog zlostavljana bilo je zatočenje u svrhu obezbjeđenja seksa. Žene su sakupljane iz njihovih domova i logora i odvođene u hotele ili slične objekte gdje su služile za obezbjeđenje seksualnog zadovoljenja oružanih snaga. Žene koje su držane na ovim lokacijama bile su navodno ubijane mnogo češće nego što su bile razmjenjivane, što nije bio slučaj sa ženskom populacijom u većini logora. Uz to, za razliku od zatočenja u logoru, motiv zatočenja ovih žena izgleda nije bio u tome da se izazove neka reakcija kod zatočene žene nego da se obezbijedi seksualna usluga muškarcima. Jugoslovenska misija je dala listu takvih lokacija koje su vodili Hrvati i Muslimani u Bosni i Hercegovini, a grupa žena "**Trešnjevka**" dostavila je listu takvih lokacija koje su vodili Srbi u Bosni i Hercegovini.

I na lokacijama sa čuvarima i bez njih, mnoge žrtve tvrde da su navodni počinioci izjavljivali da im je naređeno da siluju i seksualno zlostavljaju žrtve ili da to čine da ni žrtva ni njena porodica ne požele više da se vrate na to područje. Svaki prijavljeni slučaj se takođe odvijao uz nastojanje da se raseli civilno stanovništvo ciljane etničke grupe sa datog regiona.

Izvještaji o silovanjima i seksualnim zlostavljanjima među članovima iste etničke grupe su malobrojni i imaju donekle etičku komponentu, kao što je skrivanje pripadnika ciljane etničke grupe ili sklapanje braka sa pripadnikom ciljane etničke grupe. Zanemarljivo mali broj izvještaja ne pokazuje određenu etničku motivaciju.

Neke karakteristike silovanja i seksualnog zlostavljanja uključuju:

a) Silovanje i seksualno zlostavljanje vođeni su na načine koji naglašavaju stid i ponižavanje - kao što je prisiljavanje članova porodice da siluju jedni druge, silovanje žrtava pred članovima porodice, uključujući djecu i silovanje osoba na javnom mjestu ili pred drugim internircima;

b) Velike grupe počinilaca podvrgavale su žrtve višestrukom ili grupnom silovanju i seksualnom zlostavljanju;

c) U okruženju sa stražarima, počinioci su išli kroz zatočeničke centre sa

baterijama noću i birali žrtve nasumce, vraćajući ih sljedećeg jutra čime su terorizirali sve prisutne u logoru;

e) Počinioci su svojim ženskim žrtvama govorili da će one donijeti na svijet dijete koje će po etničkoj pripadnosti biti kao i izvršilac, da je počiniocu naređeno da ih siluje i seksualno zlostavlja ili da će žrtvu, ako bilo kome otkrije šta se desilo, počinioci proganjati i ubiti;

f) Žrtve su seksualno zlostavljane predmetima kao što su slomljene staklene flaše, pištolji i palice;

g) Kastriranja su vršena okrutnim načinima kao što je prisiljavanje jednog uhapšenika da drugome odgrize testise i vezanjem jednog kraja žice za testise a drugog kraja za motocikl, a zatim korištenje motocikla da istrgne testise;

h) Izvršitelji su govorili žrtvama da moraju zatrudnjeti i držali su ih pod stražom dok nije bilo sasvim kasno za žrtve da izvrše abortus;

i) Komandanti logora često su znali a nekada i učestvovali u silovanju i seksualnom zlostavljanju interniraca i bivših interniraca.

Ima mnogo slučajeva gdje bi ženske žrtve štitio neko iz iste etničke grupe kojoj su pripadali i napadači. Muškarci su odvodili žene iz logora da bi ih zaštitili od silovanja i seksualnog zlostavljanja, govorili bi drugim čuvarima ili vojnicima da su žene "odvedene" ili su im pomagali da pobjegnu. Žene su krile druge žene ili su im donosile kontraceptivna sredstva.

Muškarci su također bili predmet seksualnog nasilja. Bili su prisiljavani da siluju i seksualno zlostavljaju žene, bili su prisiljavani da oralno opšte sa čuvarima ili jedan sa drugim, prisiljavani su da obavljaju seksualni čin jedan sa drugim, a trpjeli su kastracije, obrezivanje, i druga seksualna sakaćenja.

Neki slučajevi prijavljenih silovanja i seksualnih zlostavljanja bili su, sasvim je jasno, rezultat ponašanja pojedinaca ili malih grupa vođenih bez dokaza o direktivi komande ili opšte politike. Međutim, mnogo više slučajeva je, izgleda, bilo dio opšteg obrasca. Ovi obrasci **ukazuju snažno da je postojala politika sistematskog silovanja i seksualnog zlostavljanja**, ali to ostaje da se dokaže. Jasno je da je neki nivo organizacije i grupne aktivnosti bio potreban da bi se sprovela mnoga navodna silovanja i seksualna zlostavljanja. Jedan faktor, posebno, koji vodi ka ovom zaključku je veliki broj tvrdnji o silovanju i seksualnom zlostavljanju koji se dogodio u mjestima zatočenja. Od oko 1.100 prijavljenih slučajeva oko 600 ih se desilo u mjestima zatočenja. Ovi slučajevi pod stražom izgleda da nisu nasumce izvođeni i ukazuju bar na politiku tolerisanja silovanja i seksualnog zlostavljanja ili namjerne propuste komandanata logora i lokalnih vlasti pri komandovanju i kontroli nad osobljem koje je pod njihovom vlašću.

Drugi faktori koje treba razmatrati u raspoznavanju mogućeg obrasca uključuju: sličnosti u praksi na područjima koja se geografski ne dodiruju; istovremeno izvršenje drugih kršenja humanitarnog prava; istovremena vojna aktivnost; istovremeno aktivno raseljavanje raseljenih lica; zajednički elementi izvršenja silovanja i seksualnog zlostavljanja; maksimalno sramoćenje i ponižavanje ne samo žrtve nego i zajednice kojoj žrtva pripada; i vrijeme vršenja navodnih silovanja i seksualnog zlostavljanja.

Prijavljeni slučajevi silovanja i seksualnog zlostavljanja koji su sadržani u bazi podataka desili su se između 1991. i 1993. godine. Većina silovanja i seksualnih zlostavljanja desila se od aprila do novembra 1992. godine, a manje njih se desilo prije ili poslije toga. U istom periodu broj medijskih izvještaja povećao se od nijednog u martu 1992. godine i trinaest u aprilu 1992. godine do najvećeg broja od 535 u januaru 1993. i 529 u februaru 1993. godine. Ovaj odnos vjerovatno odražava zaostajanje u sposobnosti medija da dođu do informacija, nezainteresovanost medija za ovaj problem, a moguće je da je i medijska pažnja izazvala opadanje ili da su svrhe zbog kojih su navodna silovanja i seksualna zlostavljanja izvođenja poslužila u svrhe publikovanja. Posljednja dva moguća objašnjenja bi mogla ukazati da su komandanti mogli kontrolisati navodne izvršioce, što navodi na zaključak da je postojala opće prihvaćena politika zagovaranja upotrebe silovanja i seksualnog zlostavljanja kao metoda etničkog čišćenja.

Brojke navodnih silovanja i seksualnih zlostavljanja i obrasci koji se javljaju različiti su u različitim zemljama. Većina navodnih napada desila se u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 1992. godine. Svi obrasci koji su opisani tu su postojali. Manji broj navodnih silovanja i seksualnih zlostavljanja desio se u Hrvatskoj, uglavnom krajem 1991. godine. Bilo je svega nekoliko zatočeničkih lokacija, koje su vodili Srbi i Hrvati, a većina prijavljenih slučajeva silovanja i seksualnog zlostavljanja desila se u vrijeme kad su tenzije bile velike u određenom području ili u vezi sa borbama. Gotovo sva silovanja i seksualna zlostavljanja koja su prijavljena, a desila su se u Saveznoj Republici Jugoslaviji, počinjena su dok su žrtve bile pod stražom. Većina ih se desila krajem 1991. godine u logorima u Begejcima, Stajićevu i Livadama kod Zrenjanina u Vojvodini.

Seksualno nasilje ne oštećuje samo tijelo žrtve. Mnogo veće oštećenje je osjećaj potpunog gubitka kontrole nad najintimnijim i ličnim odlukama i tjelesnim funkcijama. Ovaj gubitak kontrole gazi ljudski dignitet žrtve i zato je silovanje i seksualno zlostavljanje tako efikasno sredstvo rata i "etničkog čišćenja".

Nalazimo se u onoj tački historije gdje je dokumentovanje zločina protiv žena na višem nivou nego što je to ikad bilo. Uz to, politička moć žena širom svijeta je veća nego ikad prije. Sa političkom voljom da zauzmemo čvrst stav po pitanju nasilja protiv žena, imamo priliku da zaštitimo naše kćeri od ponavljanja historije. Ne dozvolimo da to propustimo.[4]

PRIZOR IZ PROGNANIČKIH KOLONA. TRENUTAK UMIRANJA ISCRPLJENE DJEVOJČICE IZ SREBRENICE (13. JULI 1995.)

[4] *Naučni aparat zbog obimnosti (blizu 2 a/t) izostavila Redakcija.*

Smail Balić

UNIŠTAVANJE AUTOHTONE KULTURE OD STRANE NEPRIJATELJA I PRIJETNJA NARODNOM DUHU OD STRANE PRIJATELJA - DVA MANJE ZAPAŽENA ASPEKTA GENOCIDA

Besprimjerni barbarizam koji se od aprila 1992. godine ostvaruje u Bosni, proizašao je iz jednog dugog procesa gušenja i uništavanja postojeće nacionalne svijesti. Jedan narod - Bošnjaci ili Bosanci u nacionalnom smislu - trebao je svoje ime zaboraviti. Vladajuća politika dozvoljavala je da se izjasni kao Srbin, Hrvat, Jugosloven, "nacionalno neopredijeljen", ili bilo kako drugo, samo ne kao Bošnjaci. Na kraju je uslijedilo zvanično priznanje njegovog prividnog identiteta. Proglašen je za narod "Muslimana u nacionalnom smislu". Najviše iritirajući i, u odnosu na religiju od koje je pozajmljen, zlouptrebljeni naziv širom je otvorio vrata manipulacijama svih vrsta: pogođeni su mogli lahko biti stavljeni u ozoglašeni islamskofundamentalistički kontekst. Iz negacije njihovog nacionalnog identiteta proisteklo preuzimanje njihovog jezika - koji se onda zvao "srpsko-hrvatski" - uvijek iznova je impliciralo misao da njihov zavičaj mora biti srpski ili hrvatski.

U bosanskom genocidu ostvarila se misao Albera Kamija (Albert Camus) "Mal nommer les choses, c'est ajouter au malheure du monde" (opteretiti stvari pogrešnim imenima, znači uvećavanje nesreće svijeta).

Krajem septembra 1993. godine Bosanci su zaključcima Bošnjačkog kongresa i bosanskog parlamenta ponovo pronašli svoje narodno ime.[1] Od tada se i zvanično nazivaju Bošnjacima ili Bosancima u nacionalnom smislu - za razliku od onih koji, doduše regionalno, pripadaju Bosni. Ovaj historijski prelom svjetska javnost, nažalost, je jedva primila k znanju. Kao i ranije na klanicu dovedeni narod se i od prijatelja i od neprijatelja i dalje naziva "Muslimanima" ("Muslime", "Moslems"). Nesreće se tako umnožavaju. Dvostruko je žalosno kad u tom učestvuju i prijatelji. Lijepo je rekao stari bosanski pjesnik Derviš-paša Bajazidagić, umro 1603. godine:

[1] *O tome više vidi kod Muhameda Filipovića: "MI SMO TU NA SVOJOJ ZEMLJI", **Islam i kultura Bošnjaka u djelima Safvet-bega Bašagića, Mehmeda Handžića i Edhema Mulabdića**, Zagreb, 1994, str. 63-65.*

"Teško je to, za prijateljsku strogost,
još i podsmijeh prijatelja podnijeti.
Ko je to doživio, zna kako je bolno
stavljati ranu na ozljedu".

Ko su prijatelji ljudi koji pate u Bosni, zna se: to je čitava dobronamjerna svjetska javnost. Dugogodišnjem smišljenom prešućivanju narodnog imena autohtonog bosanskog stanovništva - u čemu još i danas, svjesno ili nesvjesno sudjeluju prijatelji i neprijatelji - nakon proglašenja nezavisnosti zemlje 1992. godine pridružio se otvoreni rat za uništenje. U njegove ciljeve ugrađene su sve osobenosti bošnjačkog identiteta. Vrhunac je predstavljalo totalno preziranje ljudi, u okviru koga su ljudska bića mučena, silovana, sakaćena, kastrirana i ubijana. Poslije pada "zaštićene zone" (UN) Srebrenica u ruke srpskog agresora, dogodila se druga bosanska "**Katinska šuma**". Kao što je u februaru 1943. godine na gornjem Dnjepru masakrirano i sahranjeno u masovne grobnice više od 4.000 poljskih zarobljenika, tako su kod Bratunca u srednjem toku Drine u julu 1995. godine više od 4.000 bosanskih ratnih zarobljenika bili žrtve ubica. Pokušaj istrjebljenja bosanskog naroda nije predmet moga referata, pa ipak moram ukazati na pokušaje eliminacije svakog sjećanja na ovaj narod. Ukazaću i na pokušaje pojedinih muslimanskih grupacija da svoj duh modeliraju u smislu arhaičnih pogleda na svijet.

Vandalizam agresora:

U kratkom vremenskom periodu od pet mjeseci - započetom u aprilu i okončanom u avgustu 1992. godine - srpski je agresor u Bosni uništio više kulturnih dobara i na zločinački način lišio više ljudskih života, nego što su to učinili, kao barbari mnogo puta žigosane, Osmanlije za vrijeme petstogodišnje vladavine na Balkanu.

Na meti za uništenje su bile ustanove koje su služile opstanku i kultivisanju života (bolnice, škole, biblioteke). U pojedinim krajevima sa zemaljske površine morala su nestati i sama groblja zajedno sa svim ostalim što je podsjećalo na autohtone Bosance. Orijentalni institut i Nacionalna i univerzitetska biblioteka, sa njihovim vrijednim rukopisima i zbirkama dokumenata, uništeni su zapaljivim artiljerijskim granatama.

Čitave gradske četvrti pretvorene su u prah i pepeo. Slikoviti gradovi kao što su Foča, Mostar, Jajce, Počitelj i stara Banja Luka više ne postoje.

Genocid, koga su beogradski vlastodržci pokrenuli poslije međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine u proljeće 1992. godine, u međuvremenu je prihvaćen kao pravi krstaški rat protiv islama. Nemilosrdne akcije istrebljenja - bezazleno nazvanim "akcijama čišćenja" - usmjerene su na uništenje svih obilježja nacionalnog, kulturnog i religioznog identiteta prabosanaca ili Bošnjaka.

Biološko uništenje ovog naroda je planirano. Na duhovnim pripremama genocida, pored nacionalističkih i nacionalkomunističkih političara, na određen način su se angažovali i crkveni ljudi. Za napredne ljude zastrašujuća je činjenica, da su se na trovanju međuljudskih odnosa isto tako angažovali mnogi književnici, orijentalisti, islamolozi i svakakvi kvazi-stručnjaci. Taj nedostojan rad je detaljno opisan u članku Normana Sigara, "SRPSKI ORIJENTALISTI I ISLAM" (Norman Cigar: Serbia's Orientalists and Islam: Making Genocide Intelectually Respectable).[2]

Velikosrpski nacionalisti otpisali su za odstrel sve džamije i ustanove islamske zajednice. Do kraja 1994. godine bila je njihova polovina - što čini oko 1.200 džamija - pored nekoliko desetina katoločkih crkava - sravnjeno sa zemljom ili teško oštećeno. Među uništenim i teško oštećenim građevinama nalaze se neke od neprocjenjive umjetničke ili historijske vrijednosti, kao na primjer **Aladža džamija u Foči, Ferhadija u Banjaluci, Karađozbegova džamija u Mostaru, te stari gradski centar Počitelja** (sastojao se od džamije, medrese i imareta), koji je još prije nekoliko godina bio grad-domaćin frekventne Međunarodne umjetničke kolonije.

Oko 50 džamija uništili su hrvatski ekstremisti. Na njihov račun pada i uništenje svjetski čuvenog mosta u Mostaru, koji podsjeća na polumjesec, nakon što je grad pao u njihove ruke.[3]

Četnici, odnosno pripadnici prema prošlosti okrenutih velikosrpskih rojalističkih militanata, koji sebe smatraju osvetnicima svoga naroda za navodne nekada učinjene nepravde u okviru jednog - od njihovih intelektualnih predvodnika pripremljenog - monstruoznog plana za istrebljenje islama i muslimana iz njihovog životnog prostora, opustošili su čitavu istočnu Bosnu uključujući i istočnu Hercegovinu.

Njihovim "etničkim čišćenjima" i planovima uništenja obuhvaćena je i stara historijska, poslije 1912. godine Srbiji odnosno Crnoj Gori priključena, bosanska oblast Novopazarski sandžak.

---

[2] *Objavljeno u: THE ISLAMIC QUARTERLY (Islamski tromjesečnik), br. 38/1994, sveska 3, str. 147-170.*

[3] *Više o ovom u mom članku: CULTURE UNDER FIRE (Kultura pod vatrom) u Rabia Ali & Lawrence Lifschultz, WHY BOSNIA? (Zašto Bosna?), Stony Greek, Conn. 1993, str. 75-83.*

Načinom postupanja, četnicima vjerno odgovaraju **njihovi** genetski prethodnici: balkanski hajduci.[4] Njima pripada jedva saglediva arhaična osobina, tako da današnje kvalifikovanje kao fašizam, što se sve češće dešava, nije umjesno, iako njihov učinak u odnosu na ovaj fašizam i nacionalsocijalizam nije manji, nego ga u barbarstvu daleko prevazilazi.

Pored ljudi - svejedno da li su vojnici ili civili, muškarci ili žene, djeca ili starci, vjernici bilo koje vjeroispovjesti ili ateisti i agnostici - upravo sa sadističkom radošću, bezobzirni agresor je uzimao na metu destrukcije gradske četvrti sa islamskim ili staroaustrijskim obilježjima.

Poslije razaranja svih džamija u Foči na čelu sa svjetski čuvenom Aladža-džamijom, u aprilu 1992. godine, u ranim jutarnjim satima 6. maja 1993. godine minirane su obje najljepše banjalučke džamije iz XVI stoljeća Ferhadija i Arnaudija. Radilo se, i po srpskim procjenama, o izvanredno vrijednim kulturnohistorijskim spomenicima koji su time postali cijena propasti.[5] Poslije ovog barbarskog akta - kakva licemjerstva! - bile su od odgovornih takozvane "Srpske Republike" puštene u opticaj sumnje, da su sami Muslimani uništili svoje bogomolje. Kako bi podvalila Bošnjacima propaganda Karadžićevih Srba na sličan način je tretirala i druga nedjela, kao na primjer oba zaprepašćujuća masakra od 27. maja 1992. u Sarajevu i od 25. maja 1995. godine, u čemu su desetine nedužnih civila pobijene.[6]

Poslije predaje bez borbe zaštićene zone Srebrenice Srbima od strane vojnika UNPROFOR-a, sredinom jula 1995. godine, bile su, istovremeno sa izlaskom posljednjih stanovnika grada obje posljednje velike džamije sravnjene sa zemljom.[7]

Zadovoljstvo poslije uništavanja svih objekata islamske kulture već dugo karakteriše politiku nekih balkanskih država, i tek držanje nezakonitih bandi, koje slijede hajdučke primjere u kriznim vremenima i sprovode njihova nedjela, smatraju ispravnim.

---

[4] *Uporedi: Georg Rosen, DIE BALKAN-HEIDUKEN (Balkanski hajduci, prilog istoriji slavenstva), Leipzig 1878.; Ingeborg Erbida, DIE ETISCHE LEBENSHALTUNG IN DER SERBISCHEN UND BULGARISCHEN HAJDUKENLIEDERN (Etički standardi u srpskim i bugarskim hajdučkim pjesmama), Graz 1950.*

[5] *Ovdje bih ukazao na iscrpnu studiju Andreja Andrejevića, ALADŽA DŽAMIJA U FOČI, Beograd, 1972.; Vidi takođe: R. Pavlović, OSUDA VARVARSKOG ČINA, u Politici, Beograd od 10.05.1993, str. 6.*

[6] *O tehnici ovog dovođenja u zabludu svjetske javnosti vidi: Johanes Vollmer, "MEDIENLÜGE BOSNIEN?", **Dass wir in Bosnien zur Welt gehören**, Solotum, Düsseldorf, 1995, str. 229-252.*

[7] *Tako na osnovu jednog izvještaja dnevnika "BH Večernje novine", Sarajevo, Frankfurt/M od 17.07.1995. godine.*

Od sredine XVIII stoljeća srpskopravoslavne snage koriste svaku mogućnost koja im se bilo gdje ukaže da islamsku kulturu unište. Mnogostruko se navode slabi razlozi vandalskih akata kao navodna nužnost nekog novog urbanističkog plana, saobraćajne neophodnosti, trošnost objekta i slično. U Valjevu u Srbiji bilo je prije 1888. godine ne manje od 24 džamije i tri hiljade muslimanskih kuća, od toga danas više ništa ne postoji.[8]

Neposredno poslije završetka Drugog svjetskog rata samo u Mostaru je razoreno 14 od 31 do tada postojeće džamije. U međuvremenu - djelimično uz sudjelovanje Hrvata ekstremista - i preostale su ili uništene ili učinjene ruševinama. U Foči na istočnoj granici prema Srbiji u vremenu između kraja Drugog svjetskog rata i izbijanja otvorene agresije nestale su pet a u Banjaluci deset džamija. U toku sadašnje agresije uništene su sve preostale bogomolje. Pojedinačni pokušaji pranja ruku agresora zbog ovih vandalskih akata prepoznatljivi su po zastrašujućem cinizmu.[9]

U destruktivnom držanju nacionalističkih Srba prema stranim kulturama u njihovom životnom okruženju dolazi do izražaja stara balkanskohajdučka tradicija. Prema Evliji Čelibiji (umro 1684. godine) Beograd je imao u XVII stoljeću 217 džamija, 13 mesdžida, 17 tekija, 9 centara islamskih studija (dar al-hadit), 8 medresa, 7 hamama, 6 karavansaraja i 21 han.[10] Do današnjeg dana se održala samo jedna mala džamija (Bajrakli džamija) u ulici Gospodar-Jevremovoj. 1878. godine Leskovac, također u Srbiji, oslobođen je od Osmanlija. Tada je grad imao 8 džamija sa šest minareta i deset tekija. Deset godina kasnije tamo su uspravno stajale još samo tri džamije i jedna tekija. U međuvremenu više ni one ne postoje.[11]

Odmah nakon izbijanja agresije u proljeće 1992. godine Orijentalni institut u Sarajevu, u kome se nalazila bogata kolekcija historijskih dokumenata i vrijednih rukopisa nastalih u Bosni, bio je žrtva na njega usmjerenih granata. Prema podacima direktora Instituta Fehima Nametka izgorilo je oko 300.000 autentičnih dokumenata na turskom jeziku (fermani, ugovori, fetve, knjige itd.) i 53.000 rukopisa. Također je uništen i knjižni fond institutske biblioteke (oko

---

[8] *Rasim Muminović, SRBIZAM I STRADALNIŠTVO BOŠNJAKA, Sarajevo, 1994, str. 159.*

[9] *O tome vidi izjave historičara umjetnosti Dejana Medakovića i zastupnika predstavnika vlade samozvane "Republike Srpske", Vladimira Popovića u beogradskoj* ***Politici*** *od 10.05.1993, str. 5 i 6.*

[10] *. . ISLAM ANSIKLOPEDISI, II izdanje, sv. 5, str. 408.*

[11] *Vidi moju knjigu: NEPOZNATA BOSNA (Das unbekante Bosnien), Köln, Weimar, Wien, 1992, str. 374.*

25.000 naslova). Institut je u međuvremenu počeo sa obnovom. Mnoge strane ustanove su obećale pomoći prilozima fotokopija, dubleta, ili čak originala.[12]

Dalji crni dan u bosanskoj historiji koji je uskoro za tim uslijedio označilo je uništenje Nacionalne i univerzitetske biblioteke u Sarajevu. Ona je (također) zapaljena granatama. Milioni knjiga i hiljade nenadoknadivih dokumenata, rukopisa i reprinta nestali su u plamenu. Kako se kasnije ustanovilo, neki srpski saradnici Nacionalne biblioteke neka vrijedna djela koja su se računala u njihovo kulturno nasljeđe, su pokrali i na druga mjesta deponovali. Slično se dogodilo i sa drugim kulturnim institucijama.[13]

Samo u Sarajevu, pored Nacionalne i univerzitetske biblioteke i Orijentalnog instituta, uništene su ili teško oštećene još i sljedeće kulturne institucije: Olimpijski muzej, Muzej revolucije (zapravo Historijski muzej Bosne i Hercegovine), Zemaljski muzej - ovaj je teško oštećen! - Umjetnička galerija (iz koje su prije oštećenja zapaljivim bombama nestalo 30 vrijednih ikona i dvije umjetničke slike švajcarskog slikara Ferdinanda Holdera (Ferdinand Holder 1853-1918) i godinu dana potom se pojavile u Beogradu, te Muzej "Mlada Bosna".[14]

Stari grad Mostar, glavni grad Hercegovine, potpuno je opustošen. Lavovski dio u njegovom razaranju imaju hrvatski ekstremisti iz zapadne Hercegovine i Dalmacije. Njihovo djelo je uništenje svjetski čuvenog Starog mosta, djelo graditelja Hajredina, učenika mimara Sinana.

Od oko 3.000 džamija u čitavoj zemlji trebalo bi da je više od polovine razoreno, spaljeno ili teško oštećeno. Barbarski bijes srpske soldateske i jednog dijela srpskog stanovništva nastavlja se nesmanjeno i dalje. Sem jednog opšteg pregleda uništenih džamija Muharema Omerdića iz 1994. godine (objavljeno u Istanbulu), jednog sastava opšte sadržine arhitekte Amira Pašića, kojeg je izdao Istambulski Centar za istraživanje islamske historije, kulture i umjetnosti, te jedne liste do sada razorenih džamija, objavljene u časopisu "Behar" u Zagrebu u svesci br. 1 i 2 za 1992. godinu, za sada nema ni jedne sveobuhvatne studije o ovom aspektu agresije protiv Bosne i Hercegovine. Cilj srpske strategije je očigledno potpuno zametanje svakog traga islamske kulture u Bosni i Hercegovini. "Ciljano su bile gađane", pisale su već 24. novembra 1992. godine "Nove ciriške novine" (Neue Zurcher Zeitung br. 273, str. 4) "od srpskih jedinica, uostalom, ne samo džamije, nego, očigledno, i biblioteke, historijske arhive i

---

[12] *Sandra Kasalo, POČETI ISPOČETKA U BiH, Večernje novine od 16.5.1995, str. 17.*

[13] *Dario Novalić, HISTORIJSKO NASLJEĐE - ISTINA O PLJAČKI I UNIŠTAVANJU NAŠEG KULTURNO-HISTORIJSKOG BLAGA, Ljiljan, Sarajevo-Ljubljana od 24.5.1995, str. 34.*

[14] *Dario Novalić, n. čl. u Ljiljanu, str. 34.*

čak groblja, što je od srpske strane katkad osporavano. U ovu žalosnu sliku uklapa se i jedna, prije kratkog vremena objavljena, vijest u jednim beogradskim novinama, prema kojoj će rukovodstvo bosanskih Srba u krajevima Bosne i Hercegovine, koje kontrolišu njihove trupe, biti izbrisani svi turski i islamski tragovi - dakle sve ono što u nazivima mjesta, rijeka i prolaza podsjeća na stoljetnu vladavinu Osmanlija. Nazivi treba da budu, doslovno se to kaže, ‚prilagođeni srpskoj tradiciji'. Pridjev ‚bosanski', po slovu ovih navoda već je odstranjen iz naziva mjesta. Od nekog vremena i država bosanskih Srba zvanično se još samo naziva 'srpska Republika'. Prvobitni nastavak 'Bosne i Hercegovine' je izbrisan sa obrazloženjem, da nikakve republike nema sa ovim nazivom".

Historijska, mentalna i religiozna pozadina čovjekomrzačkog srpskog nacionalizma

Nekad naglašeno asketska crkva posredovala je srednjevjekovnim Srbima ideal pobožnosti koji bi ih trebalo dovesti u posebnu božiju blizinu. Tako je postepeno izgrađivan narod koga bog najviše voli, - "novi Izrael".[15] Predstava je kasnije prerasla u bezgranično samoljublje i samouveličavanje. Ne rijetko slijepi narodni pjevači prenosili su ih s generacije na generaciju. Poslije poraza Srba na Kosovu 1389. godine iznjedrila je osnovu za stvaranje "kosovskog mita". Poraz je tako protumačen kao odluka za carstvo nebesko. Ovaj "komični događaj" od tada ovladava srcima i dušom običnih Srba - ali i ne samo ovih. Prema ovoj interpretaciji kroz narodnu pjesmu metafizički smisao događaja je ne samo sigurno uzdizanje u boga, nego i obavezu gorke osvete prema eventualnom protivniku srpskog naroda.

"Ko se ne osveti, taj se ne posveti" glasi jedan borbeni poklič narodnog pjevača koji su nekada bili najvažniji vaspitači srpske nacije, a još i danas od strane crkve zadržani u svim počastima. Od vremena sloma Osmanskog carstva objekat osvete su svi balkanski stanovnici koji se identifikuju sa islamom. Zbog toga srpski orijentalista Aleksandar Popović i literarnu djelatnost Bošnjaka islamske vjeroispovijesti naziva "otomanskom literaturom". Jedan drugi srpski naučnik historičar i ideolog sadašnjeg srpskog nacionalizma, Milorad Ekmečić, je shvatanja da događanja u današnjoj Bosni nisu ništa drugo nego nastavak srpskih oslobodilačkih ratova.[16] Oni su nastali iz težnji pravoslavnih Srba, da se ujedine sa svojim zemljacima u Srbiji i Crnoj Gori. Ekmečić, uostalom,

[15] *Sima Ćirković, NASILJE PROŠLOSTI, objavljeno u NIN-u, Beograd, od 12.4.1993, str. 41.*

[16] *Milorad Ekmečić, SEKTIERERISCHER NATIONALISMUS IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA ALS URSACHE DES BÜRGERKRIEGES (Ssketaško nacionalizam u Bosni i Hercegovini kao uzrok građanskog rata), Ethnos-Nation, Köln, Nr. 1/1993, sveska 2, str. 15. Kao ni kvalifikacija genocida u Bosni kao "građanskog rata", ni od autora izabrani naslov članka ne odgovara sadržaju izražene misli.*

stanovništvo Bosne smatra jezički i etnički homogenim, pri čemu doduše ljude dijeli religija.

Prema tome, srpski pohod protiv Bošnjaka ima vjersku pozadinu. Beogradska propaganda mudro prešućuje etničke, mentalne i kulturne razlike između Srba i Bošnjaka. Kratko rečeno to su: različiti osjećaj pripadnosti u odnosu na narodnost, drugačija historija, druga kultura, raniji urbano i civilizacijski orijentisani način života Bošnjaka prema tribalnim višestruko paćenički usmjerenim Srbima i u odnosu na bosanske Srbe - srpski elemenat u Bosni je većinom doseljenički, a bošnjački starosjedilački. Osmanlije su omogućile i naređivale naseljavanje Srba u Bosni. Tako u oblasti Srebrenice (nekadašnja srebrenička banovina), gdje su nedavno počinjena zvjerstva duboko dirnula u svijest svjetske javnosti, prije 1512. godine nije bilo pravoslavnog, odnosno srpskog stanovništva.[17]

Karadžićevo brbljanje o "vraćanju ovog komada zemlje u državu" je čisto izvrtanje činjenica. Balkanac dinarskog tipa naginje anticivilizacijskim postupcima. Ne rijetko je nezadrživ, neuračunljiv, arogantan i rado se preuveličava. Ovaj tip retardiranog čovjeka opisao je prije 117 godina njemački balkanolog Georg Rozen (Georg Rosen) u svom djelu **"Balkanski hajduci"** (Balkan-Hajduken) Leipzig 1878. Radi se o mješovitom tipu između razbojnika i junaka. Karakteologijom ovog Balkanca pozabavila se Ingeborg Erbida, učenica poznatog balkanologa Jozefa Matla (Josef Matl).[18]

Antonije Isaković, jedan od autora poznatog "Memoranduma Srpske akademije nauka i umjetnosti o položaju srpske nacije" iz 1986. godine, vidi u srpskim mitovima nezaobilazan faktor nacionalne snage. "Kad god se nađemo u teškoćama", misli on u jednom intervjuu "okrećemo se prema Kosovu, Karađorđu, prema narodnoj pjesmi". Isti čovjek muslimanske Bosance - žrtve ovih mitova - procjenjuje kao na svoj način krotke i miroljubljive ljude.[19]

U Saveznoj skupšiti bivše Jugoslavije iz 1974. godine, koja je republikama osigurala dalekosežnu samoupravu, Srbi su vidjeli prijetnju njihovom privilegovanom položaju u državi i privredi. Narastajuću albansku samosvijest u Autonomnoj pokrajini Kosovu oni su s pravom ocijenili kao gorući fitilj. U

---

[17] *Adem Handžić, STUDIJE O BOSNI, historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda, Istambul 1994, str. 7-17.*

[18] *Ingeborg Erbida, DIE ETHISCHE LEBENSHALTUNG IN DER SERBISCHEN UND BULGARISCHEN HAJDUKENLIEDERN (Etički način života u srpskim i bugarskim hajdučkim pjesmama), Graz 1950.*

[19] *NIN, Beograd, 08.05.1992, str. 21. Jedva da igdje drugo sem kod Srba pjesma služi kao informacija. Ali fenomen je svijeta savremen. U dotičnu literaturu o tom su ovdje pomenuti: Fric Uzinger (Fritz Usinger) PJESMA KAO INFORMACIJA, (Dichtung als Information), Meinz, 1970, i Volfgang Binder (Wolfgang Binder), LITERATURA KAO ŠKOLA PAMĆENJA (Literatur als Denkschule) Zürich-München1972.*

ovoj situaciji, srpski intelektualci okupljeni oko časopisa "Književna reč" i "Ideje", počeli su objavljivanje polemičkih spisa protiv Albanaca, ali i protiv islama. Tu i tamo je ova aktivnost prelazila u pravu antiislamsku hajku. Antiislamizam i antiosmanizam s početka je podjarivan od pojedinih novinara i književnika - na njihovo čelo su stali Vasko Popa, Vojislav Lubarda i Vuk Drašković. Poslije takozvane islamske revolucije u Iranu 1979. njima su se čak pridružili i ljudi nauke.

Filozof Milan Kangrga opominjao je na ugroženost marksizma od islama koji silom nameće prihvatanje njegovog načina života društvu.[20] Tako su se manifestovale prve konture borbenog bratstva između nacionalkomunista i nacionalističkih ekstremista. Crkva je bila sa Partijom. Tadašnji patrijarh **German** uveo je u opticaj parolu o "neprekidnoj borbi srpskog naroda protiv Turaka". Petnaestak godina kasnije će srpski vođa Radovan Karadžić kao cilj srpske agresije objasniti odstranjenje svih tragova turske prevlasti. U Bosni o takvim tragovima u bukvalnom smislu riječi, jedva može biti govora.[21]

Prema tumačenju već pomenutog historičara Milorada Ekmečića u Mastrihtu (Mastricht) je 1992. godine ponovo oživio "stari osmansko-habzburški princip, prema kome je religija temelj nacije", što je omogućilo da se u Bosni dva religiozna društva referendumom, protiv volje trećeg mogu odcijepiti od Jugoslavije.[22]

*

* *

Napadnuti Bosanci očigledno doživljavaju tekuće razaranje njihovog zavičaja kao krstaški rat, u kome su angažovani ne samo - kako se pogrešno uzima - "pobunjeni bosanski Srbi", nego gotovo čitavo istočno hrišćanstvo i mračne snage iz čitavog svijeta. Za izbijanje agresije kao i ranije odgovoran je zvanični Beograd; bosanski Srbi su njegovi najeksponiraniji pioni. I teza o nastavljanju srpskih oslobodilačkih ratova, zastupana od Ekmečića i drugih nacionalnih ideologa, potvrđuje ovo stanje stvari.

---

[20] *Tako u časopisu "Filozofska istraživanja", Zagreb 1981, sveska 4/5.*

[21] *Vidi: Ljiljan, od 21.12.1994., str. 9.*

[22] *M. Ekmečić, n. dj., str 20. (vidi fus. 16)*

Srpska pravoslavna crkva nastupa danas bukvalno u smislu skolastičkog učenja za koje se držalo da je već odavno prevaziđeno učenje o "osporavanoj i pobjedničkoj crkvi". Dijalog, tolerancija, ljudska prava i ekumenizam za njih su strani pojmovi. Po svim izgledima u tome se rukovode predstavom da je islam "najopasnija sila koja stoji protiv ispoljavanja boga u Kristu".[23] Ali, bosanski muslimani su duboko sekularizirani i nemaju potrebu za isključivo teološkim poslovima. Oni su se opredijelili za Evropu, za demokratiju i za ljudska prava.

Četnici, uključujući vladajuće strukture u ostatku Jugoslavije, nasuprot tome, opredijelili su se potpuno u smislu nastranog pogleda na svijet njihovog nacionalnog pjesnika i vladike Petra Petrovića Njegoša (umro 1851.). U njegovom djelu "Gorski vijenac" islam se objašnjava kao rakrana na srpskom korpusu, veličaju ubistva nedužnih ljudi i poziva na destrukciju. Već u školi jugoslovenska djeca su pozivom crnogorskog pjesnika približavana razaranju islamske kulture u zemlji. Njegošev stih:

No lomite munar i džamiju!

postao je još jednom rukovodeća deviza zaluđenih ljudi.

Religiozno jako motivirane akcije istrjebljenja i barbarska razaranja u Bosni predstavljaju deseti pokušaj genocida koji su Srbi kao cjelina počinili nad njihovim muslimanskim susjedima.[24] Ja u tome vidim razbuktavanje srednjeg vijeka na završetku XX stoljeća. Imajući u vidu ukupne ljudske gubitke, koji su objavljeni, ispada da je u tom bio svaki čovjek angažovan. Prešućivanjem se stvar samo komplikuje. Utoliko više kad je žrtva onemogućena da se sama brani ili se obrazuju "zaštitne zone", a onda se za "zaštićene" ispostavi da su pali. Amoralnom, sramnom, kukavičkom držanju demokratske svjetske zajednice prema genocidu i urbicidu u Bosni pridružuje se nepromišljeni odnos

---

[23] *Jens Christensen, CHRISTUSEREIGNIS DER MUSLIME (Događanje krista muslimanima), Erlangen, 1992, str. 9.*

[24] *Primjer jedne takve istrebljivačke akcije i vrste njenog izvođenja dao je Milovan Đilas u svom djelu LAND WITHOUT JUSTICE (Zemlja bez pravde), New York, 1958, na stranama 73. do 108. Ponašanjem četnika u drugoj fazi Drugog svjetskog rata pozabavila se knjiga GENOCID NAD MUSLIMANIMA 1941.-1945, Sarajevo, 1990, Vladimira Dedijera i Antona Miletića.*

O nacionalnom mitu kao spiritus movensu barbarizma kod Srba u novije doba iznio je Rajnhard Lauer (Reinhard Lauer) vrijedne priloge. Ovdje ukazujem na njegov članak u bosanskom prevodu: TVORCI MITOVA I POTPALJIVAČI VATRE, objavljen u Beharu, Zagreb, br. 1/1993, sveska 4-6, str. 26-27.

Grupa srpskih protivnika rata koja se okuplja oko Centra za antiratne akcije, u brošuri "HATE SPEECH" (GOVOR MRŽNJE, analiza sadržaja domaćih medija u prvoj polovini 1993. godine, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 1994, str. 82) našli su prave riječi za opaku ulogu koju su beogradski masovni mediji odigrali u raspaljivanju bosanskog požara. Brošura koja obuhvata 86 strana izašla je na srpskom i engleskom jeziku.

prema bosanskim patnjama koji manifestuju određene islamske humanitarne organizacije iz inostranstva. One ne djeluju sasvim nesebično. Sa njihovom humanitarnom aktivnosti ide, doduše dobronamjeran, ali u krajnjem ishodu sudbonosni "islamski prosvjetni rad". Spisi sumnjive vrijednosti preplavili su zemlju kako bi je tobože opet islamizirali. Ovi spisi nerijetko otkrivaju fundamentalističke rukopise. Mnogi su ispod svakog intelektualnog nivoa. Oni propagiraju srednjevjekovni islam orijentalne orijentacije. Ovim slikama islama se tu i tamo lijepe čak magični i iracionalni potezi. U bosanskom okruženju on će - dugoročno gledano - apsolutno biti kontraproduktivan. Izbjeglice danas, u svojoj nevolji, još čitaju o zemlji priče koje im se uz humanitarnu pomoć tutnu u ruku ili te priče slušaju. U intelektualnim krugovima to mora djelovati odbijajuće. U vjerski život bosanskih muslimana pojačano se unosi strana praksa. Ovo dijelom uz pomoć mladih teologa koji su studirali u arapskim zemljama, naročito u Saudijskoj Arabiji. Ova praksa prijeti da se religiozna kultura vlastitog naroda i time nacionalni identitet u međuvremenu ne prepozna. Reakcija prijeti da pređe u neku vrstu kulturne borbe. U zemlji odomaćene hanefijske interpretacione škole islama (hanefijskog mezheba), rukovodstvo Islamske zajednice poziva na ponovno osvješćavanje u načinu mišljenja i postupanja. Postalo je jasno da se radi o miniranju sa mnogo muke dostignutog pogleda islama, u koga su se islamski Bosanci uživjeli. Prava opasnost ovaj put ne potiče - kao u slučaju primjene pogrešnog imena naroda - od neprijatelja, nego od prijatelja.[25]

[25] *O ovom vidi Fetvu Starješinstva zajednice br. 2 od 13.decembra 1993. godine, objavljenu u Glasniku Rijaseta islamske zajednice u Republici Bosni i Hercegovini br. 56/1994, sveska 1-3, str. 198.*

Harm de Jong (Jonkheer Harm De Jonge)

KAKO JE PALA SREBRENICA

Dame i gospodo,

Predsjedavajući, poštovani gospodin Cilh (Zülch) bio je dosta kritičan u svom iskazu o ulozi Holandskog bataljona u Srebrenici da je u enklavi odigrao "vrlo tužnu ulogu", da je bilo učinjeno sve da se prikriju činjenice i da su Holanđani mogli lako zaustaviti napredovanje Srba. S druge strane u petak ujutru, čuli smo gospodina Silajdžića, premijera Republike Bosne i Hercegovine. On je rekao da po njegovom mišljenju holandska vlada pomaže Bosni i da s obzirom na veličinu Holandije čini najbolje što može. O ulozi Holandskog bataljona za vrijeme pada Srebrenice on je kazao: "To je greška politike Ujedinjenih nacija, promašaj rukovodstva Ujedinjenih nacija. Svakako da se to malo holandskih vojnika nije moglo suprotstaviti nadmoćnim srpskim napadima".

Što se tiče uloge Holandskog bataljona, za vrijeme pada Srebrenice, rekao je da se radi o pogrešnoj politici Ujedinjenih naroda, o propustu rukovodstva Ujedinjenih naroda i da naravno mali broj holandskih vojnika nije mogao odbraniti Srebrenicu od snažnih srpskih napada. Dakle, uočljivo je protuslovlje u stavovima koje je po mom mišljenju rezultat krivog tumačenja stvari od strane medija. Zato će biti korisno da vas upoznam sa nekim činjenicama i nekim brojkama.

U vrijeme pada Srebrenice bio sam u misiji Ujedinjenih nacija u Zagrebu. Dakle, nisam bio u enklavi. Razgovarao sam sa mnogim vojnicima koji su bili u enklavi. Naravno tih dana primao sam i radio poruke tima iz enklave. Prvo, po onome što je rekao gospodin Cilh, izgleda da Holanđani skrivaju informacije. To bi, naravno, bilo užasno jer javnost mora dobiti prave informacije. Stoga mi dozvolite da vam iznesem činjenice i cifre kojima u ovom trenutku raspolažemo. Vi možete, zatim, formirati vaše vlastito mišljenje.

Dozvolite mi da vas podsjetim da je 23. jula održana konferencija za domaću i stranu štampu na aerodromu Pleso, u blizini Zagreba. Bilo je to sutradan nakon što su holandski vojnici napustili enklavu. Tog istog dana, predstavnici Komisije Ujedinjenih nacija za ljudska prava, razgovarali su sa holandskim

vojnicima. Izvještaj o tim razgovorima, već je objavljen i jutros ste ga mogli dobiti ovdje. Nakon što su se vratili u domovinu mnogi vojnici dali su intervjue brojnim novinarima štampe, radija i TV. Neovisno od rada Komisije Ujedinjenih nacija, holandske vlasti odlučile su da provedu i svoju istragu. Da otkriju šta se tačno desilo? Šta smo vidjeli? Da li je bilo zločina i masakra? Kraljevina Holandija je demokratska država, u kojoj parlament veoma ozbiljno shvata svoje dužnosti. Parlament će imati na raspolaganju sve informacije kako bi mogao obaviti onu zadaću koju ima po ustavu.

U skladu s tim, moj ministar odbrane već je podnio informacije parlamentu. Kopiju ovih informacija, tri pisma parlamentu u kojima su iznijete sve činjenice koje su nam do tog trenutka bile poznate, predate su predsjedniku Društva za ugrožene narode. On naravno može koristiti ove informacije u važnom zadatku koje ima ovo Društvo. Moj ministar odbrane naredio je da se cijeli događaj rekonstruira i da se činjenice stave na raspolaganje cijelom svijetu, kako bi se mogla steći bolja slika zasnovana na činjenicima o onome šta se dogodilo. Ovaj izvještaj biti će gotov u oktobru. Toliko o navodnom skrivanju informacija.

Da se sada vratimo na samu enklavu i na Holandski bataljon. Holandski bataljon obavljao je svoj zadatak u enklavi od februara 1994. godine. Dozvolite da vas podsjetim da u to vrijeme nijedna zemlja, članica Ujedinjenih nacija, nije htjela da da svoje trupe koje bi bile stacionirane u enklavi. Naravno da smo i mi znali da će biti teško. Biti u enklavi odvojen od drugih jedinica Ujedinjenih nacija, bez mogućnosti da nam se u slučaju potrebe pruži podrška, bez mogućnosti da nam se redovno dostavljaju hrana, rezervni dijelovi, gorivo. Sve je to ovisilo od toga da li će i šta bosanski Srbi dozvoliti da uđe u enklavu. U vojnim uvjetima takva pozicija podsjeća na noćnu moru. I naravno ušli smo u enklavu. Naravno da jesmo. Osjećali smo da je to naša moralna obaveza da pomognemo ugroženom stanovništvu. Ušli smo sa vojnicima koji su imali samo lako naoružanje, sa oklopnim kolima bez topova, sa ručnim bacačima malog kalibra, sa lakim protivtenkovskim naoružanjem.

Dozvolite mi da vas podsjetim kakav je bio koncept u to vrijeme. Najvažnije je bilo da našim prisustvom zaštitimo civilno stanovništvo, da patroliramo, da uspostavimo posmatračka mjesta i da održavamo dobre veze sa svim stranama kako bi se na taj način smanjile napetosti. I tako smo i otišli u enklavu. Pomogli smo hiljadama ljudi iz enklave u našim medicinskim stanicama, pomagali smo civilnu bolnicu u samoj Srebrenici kako sa lijekovima tako i prilikom hirurških intervencija. Pomagali smo u distribuciji hrane. Imali smo dobre odnose sa narodom, muslimanskim narodom u enklavi. A imali smo i pristup lokalnom komandantu bosanskih Srba oko enklave. Neću govoriti o tadašnjoj i današnjoj politici. Bio je to, u tom vremenu, prihvaćeni način za izvršenje mandata.

Dozvolite da vas podsjetim da je enklava do aprila/maja 1995. bila relativno mirna. Život nije bio udoban, ali bilo je hrane i nije bilo nikakvih zločina. 28. februara 1995. u enklavu je ušao posljednji veliki konvoj za snabdjevanje naših vojnika. Ništa više od tada nismo dobili. Ni rezervne dijelove, ni gorivo, ni municiju. Krajem maja došao je posljednji konvoj sa hranom. Nije bilo pojačanja u ljudstvu. U junu ove godine nismo više imali goriva za transportere. Patroliranje se moralo obavljati pješice, što znači da nismo mogli doći do svih lokacija do kojih smo morali dolaziti da bismo obavili svoje zadatke. Nismo imali dovoljno lijekova, ali smo nastavili da pomažemo lokalnom stanovništvu. Naravno, sve ove činjenice su zapisane u dokumentima i dostupne su. Prekidanje linija snabdjevanja, koje služe za preživljavanje bilo civila bilo vojnika, protivno je svim konvencijama.

Početkom jula, Bataljon nije imao dovoljno vojnika. Prilikom pada Srebrenice imali smo negdje 270 vojnika umjesto 600. Većina protivtenkovskog naoružanja nije se mogla koristiti zbog nedostatka rezervnih dijelova, a Bataljon nije mogao koristiti ni transportere zbog nestašice goriva. O ovome smo, naravno, izvjestili vlasti Ujedinjenih nacija i našu vladu. Komandant snaga, general Žanvije (Janvier), bio je informisan. Ja znam, pošto sam služio u njegovom štabu, da je on poduzimao mjere da bi popravio stanje. Ali, nemojte sjedeći u ovoj ugodnoj sali, precijeniti mogućnosti koje je on tada imao za rješavanje problema. Uzmite u obzir odsustvo volje kod međunarodne zajednice da upotrijebi veću sili. U junu je grupa naoružanih vojnika iz enklave napala srpsko selo zapadno od enklave.

Početkom jula situacija je počela da se pogoršava. Bosanski Srbi počeli su najprije sporadično da granatiraju lokacije unutar srebreničke enklave. Došlo je do razmjene vatre između vojnika Armije Bosne i Hercegovine i bosanskih Srba na jugu enklave. Da, bilo je i prijetnji o zauzimanju enklave. To ne znači mnogo. Za vrijeme čitavog konflikta, sve strane su stalno prijetile da će napasti ovdje i tamo, a često iza toga nije bilo nikakve akcije. Jedan naš osmatrački punkt zauzeli su Srbi. Moram to objasniti. Osmatrački punkt čini grupa od otprilike sedam vojnika. To mjesto nije zamišljeno kao mjesto za odbranu. Osmatračka stanica u mirovnoj misiji, takav je koncept, mora biti uočljiva i mora biti bez odbrane, bez odbrambenih instalacija, bez bodljikave žice, bez mina. Vi, naravno, možete diskutovati o valjanosti takve doktrine, ali ne s Holandskim bataljonom. Tako se u jednom trenutku možete naći suočeni sa pedeset neprijateljskih vojnika. U takvim okolnostima ne dolazi u obzir da upotrijebite svoje naoružanje.

Osmog jula bosanski Srbi zauzeli su još jednu osmatračku stanicu. Kad se posada povukla, jedan bosanski vojnik bacio je granatu na holandske vojnike. U ovom tragičnom incidentu ubijen je jedan naš vojnik. Naravno naši vojnici,

vojnici Holandskog bataljona bili su bijesni. Jednog od njih ubio je Bošnjak. Jedan od onih ljudi koje su štitili i pomagali. Nisu mogli da shvate da je tako nešto moguće. Spominjem ovaj incident da biste mogli da shvatite mentalitet holandskog vojnika. Dva sata nakon ovog incidenta oficiri za vezu Holandskog bataljona, održali su sastanak sa predstavnikom Bosanske armije u Srebrenici i sa lokalnim stanovništvom. Naravno sastanak je počeo ljutitom raspravom o ovom incidentu. Nastavljen je mirno, razgovorom i razmjenom informacija, kao što je bilo uobičajeno. Uprkos ovom gubitku jednog ljudskog života, misija Holandskog bataljona bila je i ostala naš prvi zadatak.

Te večeri, 8. jula, Srbi su zauzeli još dva osmatračka punkta. Mladićevi vojnici su se i dalje nalazili izvan granica enklave i nije bilo nikakvih jasnih naznaka da će Srbi enklavu napasti jakim snagama. Vojnici sa drugih osmatračkih pozicija nisu se povlačili. Sutradan, 9. jula izgledalo je da se situacija stabilizirala. Granatiranje je prestalo a napredovanje Srba prema enklavi nije bilo značajno. Međutim, u poslijepodnevnim satima Srbi su počeli da napreduju u sjevernom području enklave. Još jedna osmatračka stanica bila je zauzeta. Tom prilikom Srbi su zadržali trideset holandskih vojnika kao taoce. Nije bilo načina da Holandski bataljan oslobodi ove svoje vojnike. Shvatili smo u tom trenutku da moramo zaustaviti srpsko napredovanje.

Tada smo shvatili da se možda radi o nečemu većem od samo lokalne akcije. Komandantu Holandskog bataljona naređeno je da zaustavi Srbe tako što će blokirati južni prilaz Srebrenici. Podijeljene su posljednje količine goriva i sedam naoružanih transportera sa tridesetak pripadnika Holandskog bataljona raspoređeni su na položaje te noći. Zadatak im je bio zaustaviti Srbe. Blokada je podrazumijevala da se spriječi korištenje glavnog puta prema sjeveru. Zbog nedovoljnog broja vojnika, tim više što su preostale osmatračke stanice morale ostati u funkciji, sa lijeve i desne strane ove blokade raspoređeni su muslimanski vojnici. Tako je formirana jedinstvena odbrambena linija. Trideset vojnika na položaju, muslimanski vojnici sa zapadne i sa istočne strane da ih pomognu i da djeluju zajedno. Ispred njih kontrola vazdušnog prostora kako bi se avioni mogli navoditi na ciljeve protiv Srba. 10. jula u 18 sati Srbi su napali ovaj položaj. Holandski vojnici uzvratili su vatru pucajući iz mitraljeza i lakog naoružanja. Nakon jednog sata Srbi su se povukli. Holandski bataljan je zatražio podršku iz vazduha, ali pomoć je bilo nemoguće dobiti za tako kratko vrijeme.

U to vrijeme Holandski bataljon je ustanovio, a to stoji u izvještaju Mazovjeckog (Tadeusz Mazoviezski), da se na brdu u blizini Srebrenice okupilo 15 hiljada muškaraca, od kojih je 4 hiljade bilo naoružano, i oni su počeli da napuštaju enklavu u pravcu zapada. To nije uticalo na volju Holandskog bataljona da nastavi sa svojom misijom.

Ujutro 11. jula nakon izviđanja bilo je jasno da se Srbi spremaju da nastave sa napadom, posebno sa pješadijom. U isto vrijeme Srbi su napali dva posmatračka mjesta na sjeveru. Tada, tek tada, nam je postalo jasno da se radi o napadu velikih razmjera. Odmah su pozvani avioni da pruže podršku. Između 10 i 14 sati Srbi su zaobišli, nisu napali, nego su zaobišli našu blokadu i ušli u Srebrenicu. U isto vrijeme stigli su i avioni. Dozvolite mi da vas podsjetim da je avione pozvao Holandski bataljon. Holandski vojnici su ih navodili. Napad su izvodili holandski avioni F-16. Holandska vlada je odobrila te napade i dozvolila njihov nastavak. U to isto vrijeme 30 holandskih vojnika bili su taoci u srpskim rukama. U 15 sati Srbi su prošli pored holandskih položaja, što znači da ih zračni napadi nisu zaustavili. Uništili smo dva srpska tenka. Ali i to nije zaustavilo njihovo napredovanje. Znali smo da sada nemamo drugog izbora nego da evakuiramo Srebrenicu. Naravno pobrinuli smo se za ranjenike u bolnici. Bilo ih je 65. Oni su našim transporterima prebačeni u Potočare. Pobrinuli smo se koliko smo mogli i za ostale civile. Pomogli smo im da bježe prema sjeveru. Većina je morala da bježi sama. Mladić je, međutim, zaprijetio da će ako se nastave napadi iz vazduha, granatirati put između Srebrenice i Potočara. To je bio razlog zašto je moj ministar dao nalog da se zaustave dalji napadi iz vazduha. Nije želio da na sebe preuzme odgovornost za krvoproliće na putu između Srebrenice i Potočara. Na tom putu bilo je 3 do 4 hiljade staraca, starica i djece koji su bježali na sjever.

Onda smo imali situaciju da se u Potočarima našlo 25.000 izbjeglica. Bitka je bila gotova. Nije više bilo moguće pružati otpor. Procjene govore da smo mi bili suočeni sa najmanje 2 hiljade vojnika koje su podržavali tenkovi i artiljerija.

Da li je time prestala naša odgovornost? Ne, naravno ne. Tako smo mi patrolirali u zoni u okolini Potočara da bi pokušali spriječiti nasilje nad izbjeglicama. Mi smo obezbijedili medicinski tretman onoliko koliko smo mogli. Dijelili smo sa izbjeglicama vojničke obroke. Tako smo hranu potrošili u toku dva dana. U cilju zaštite od zvjerstva ponovo smo tražili da naši vojnici prate autobuse i kamione koji su prevozili izbjeglice u Tuzlu. Ali, nismo bili uvijek uspješni u tome. Dozvolite mi da vas podsjetim da pregovori Holandskog bataljona sa Mladićem nisu bili pregovori ravnopravnih strana i da su naši vojnici tih dana bili svjedoci ubijanja civila. Sva ova svjedočenja bila su opisana i u izvještajima koji su bili stavljeni na uvid Društvu za ugrožene narode.

Vojnici Holandskog bataljona pokušavali su koliko su mogli patrolirajući između njih da spriječe zločine. Komandant Holandskog bataljona zahtijevao je da se za vrijeme deportacije ili evakuacije odnosno transporta izbjeglica iz Potočara u Kladanj u svakom kamionu i svakom autobusu nađe u pratnji po

jedan holandski vojnik. Opet zato da bi se spriječili zločini ili masakri. U našim nastojanjima nismo bili uspješni u svakom pojedinačnom slučaju.

Ovo nije pravo mjesto za raspravu o broju ubijenih Bošnjaka, ili onih koji se još uvijek vode kao nestali. Ponovo napominjem da u spomenutim izvještajima možete naći činjenice i procjene. Molim vas da ih pažljivo proučite.

Molim vas da mi dozvolite da sada iznesem nekoliko ličnih zapažanja.

Dok razmišljate o ulozi Holandskog bataljona ja ću vam dati jednu impresiju o tome kakvi su holandski vojnici.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata članovi moje familije proveli su godine u nacističkim zatvorima i koncentracionom logoru Dahau (Dachau). U okviru oružanih snaga, odvojeni od svojih porodica, posvetili su šest godina borbi za oslobođenje svoje zemlje. Ubijani su kao taoci. Mi smo oprostili ali nismo zaboravili. Naravno da nismo.

Koristili smo ta iskustva u obrazovanju naših mladih. Ne učimo ih da mrze, već da shvate da čovječanstvo ne može prihvatiti nepravdu, da autokratski režimi po definiciji vode u zločine, da imaju moralnu obavezu da brane ljudska prava. Zato je moja vlada odlučila da pošalje svoje trupe u Bosnu. Zato su naši vojnici osjećali da imaju obavezu u enklavi. Oni su se sprijateljili sa ljudima iz enklave. Naši vojnici su iz Holandije donosili igračke za djecu i materijal za škole. Osmijeh malog djeteta značio je više nego bilo šta drugo. Zbog takvog shvatanja obaveza holandski vojnici jednog bataljona u Bosni i Hercegovini su, i prije i poslije bitke za Srebrenicu, nastavili koristiti igmanski put i danju i noću da bi dostavili hranu ljudima u Sarajevu. Ne želim da vam govorim o tome kako je opasno koristiti taj put koji je pod vatrom Srba. I, također, zbog takvog shvatanja, holandski vojnici učestvuju upravo sada, kao dio snaga za brze intervencije u akcijama oko Sarajeva.

Na kraju, srebrenička misija Ujedinjenih nacija bila je neuspješna, uz tragične gubitke mnogih života. Da li je to promijenilo našu odlučnost da se posvetimo sudbini ugroženog naroda u Bosni? Ne! Nastavili smo činiti koliko smo mogli. Čak, i ako smo mi mala zemlja. Političkim i vojnim sredstvima. Takav aktivan stav Holandije zasnovan je na zajedničkom osjećaju našeg društva da je naša moralna obaveza da pomognemo i podržimo ljude koji se nalaze u teškom položaju, ili ljude koji žive u strahu za svoje živote i živote svojih najmilijih.

Imam još informacija. Biću spreman da odgovorim na vaša pitanja. Molim vas, da postavite ta pitanja.

* *

*

Jusuf Žiga: Nekome je očito trebalo, valjda ovaj Skup ne treba uvjeravati, da se napravi baš takav projekat, projekat odnosa svjetske zajednice i tragikomične pozicije ljudi na terenu. Hoću da postavim samo dva pitanje. Naravno želio bih mnogo što-šta kazati. Više od deset ljudi sa kojima sam imao dodatnu nesreću razgovarati, koji su došli iz Srebrenice su doslovno potvrdili da su vojnici Ujedinjenih nacija u plavim uniformama bili ti koji su nosili megafone, skupljajući ljude u Potočare i one fabričke hale i kada su taj svijet tamo kao stoku stjerali u tor, onda su se fino rukovali sa Mladićevim zločincima a da vam ne kažem šta se dalje desilo. Najmanje 8 hiljada ljudi nestalo je bez traga. Odvedeni su negdje, ko zna gdje?

Da li gospodine pukovniče imate informacije kako su se ponašali vojnici iz vaše zemlje, koji su tamo upućeni da obavljaju jednu časnu misiju? Hvala.

Da li su vaši lokalni komandanti smatrali da na raspolaganju imaju odgovarajuće snage kako bi zaštitili zonu za koju su zaduženi. Ako nisu, šta se događalo? Kakve su bile procjene i kakav je bio stav Ujedinjenih naroda?

De Jong: Prvo pitanje. Nisam ga dobro razumio. Mislim da se pitanje odnosilo na stavove i ponašanje vojnika. Da li su pomagali Mladićevim vojnicima? Morali bi isključiti svaku mogućnost da su oni na bilo koji način pomagali deportaciju. Oni su samo tražili da budu u autobusima i na kamionima koji su prevozili izbjeglice ili civile, od Potočara do Kladnja. Oni nisu imali nikakve prijateljske kontakte sa Mladićem niti sa njegovim vojnicima.

Naravno, vi ste vidjeli slike kako holandski komandant zaštićene zone stoji pored Mladića sa čašom u ruci. To se desilo za vrijeme pregovora, kada je komandant nastojao da od Mladića dobije najbolje moguće uslove. Morate biti svjesni da to nije bilo pregovaranje ravnopravnih partnera. Mladić je bio tu i u toj situaciji premoćan. Uloga Holandskog bataljona kao oružane snage više nije dolazila u obzir.

Pitanje o zaštićenim zonama. Naravno, mnogi vojni komandanti su znali da je nemoguće sa ovim trupama braniti i spriječiti jaku vojnu silu da ne uđe u zaštićenu zonu. To važi i za sve zaštićene zone. Međutim, možemo o tome razgovarati kasnije. Možemo reći da se radilo o glupoj politici, ali u to vrijeme stav je bio da trupe Ujedinjenih naroda budu u zaštićenim zonama, i da će to samo po sebi biti dovoljno da se spriječe bilo kakvi veći upadi. Međutim, nije bilo dovoljno.

Muharem Kreso: Iz Vašeg izlaganja se dobio utisak da je tragedija Holandskog bataljona veća nego naroda nad kojim je izvršen zločin. Drugo, Vi govorite jezikom, nesvojstvenim predstavniku Ujedinjenih nacija, članice Ujedinjenih nacija i trupa koje su bile dužne da zaštite to stanovništvo. Vaš stav je izgleda potpuno neutralan. Služite se terminologijom koju smo naučili da slušamo sa SRNE. Po Vama je to sukob naroda. Vi branite, zapravo, posmatrate enklavu, a to je zaštićena zona Ujedinjeni nacija.

Koga smatrate odgovornim za ovakvu blamažu i poniženje Holandskog bataljona i ovaku katastrofalnu politiku u odnosu na demilitarizovanu i zaštićenu zonu Srebrenice? Za nju ste bili odgovorni - da li lično ili samo kao član štaba, to je druga stvar?

De Jong: Pitanje je jasno. Nisam imao dovoljno vremena, inače bih rekao još neke stvari, pa mi ne biste mogli reći da sam govorio samo o Holandskom bataljonu. To mi nije bila namjera. Ko je odgovoran? Odgovoran je Mladić! Ko je odgovoran za pogrešnu politiku Ujedinjenih naroda? Odgovor znate i sami. Odgovorna je međunarodna zajednica! Savjet bezbjednosti, koji donosi odluke, koji kaže: Mi mislimo da je to najbolje, hajde da to uradimo. To vam je odgovor.

Tilman Cilh: Savjet bezbjednosti ne predstavlja međunarodnu zajednicu, nego tri velike sile koje imaju pravo veta. Pitanje: Srebrenica je završila 1995. Ali, Srebrenica je počela 1991. godine. Smatrate li da je Van den Bruk (Van den Bruck) indirektno odgovoran za ono što se desilo u Srebrenici zato što je 1991. godine branio ove fašiste?

De Jong: Žao mi je, na ovo pitanje neću odgovoriti. Ovdje želim da iznesem činjenice o onome što se desilo u Srebrenici. Ne želim da iznosim svoje mišljenje o tome šta je Van den Bruk radio 1991. godine.

Tilman Cilh: 1991. godine srpske trupe su počinile genocid u istočnoj Slavoniji i drugim dijelovima Hrvatske. U isto vrijeme gospodin Van den Bruk bio je veliki zaštitnik ove genocidne armije. To je činjenica i na nesreću postoji mogućnost da holandske trupe, odnosno da holandska vlada nije izvukla nikakve zaključke iz toga što se desilo, kao što nisu ni mnoge evropske vlade. Holandska vlada nije jedina, ali Vi kao građanin Holandije niste samo vojnik, treba da razmislite o ovom pitanju.

Edhem Godinjak: Gospodine pukovniče, govorim Vam kao oficir, po činu sam brigadir. Čudi me, kako niste - barem tako rekoste - za ofanzivu na Srebrenicu znali prije. Vaši podaci nisu takvi.

Kada ste saznali za napad na Srebrenicu? Kojim podacima ste tada raspolagali? Podatke o napadu na jedan punkt, pa na drugi, pa na ostale ja

smatram dovoljnim. Da li ste i kada pozvali NATO snage, na osnovu podataka sa kojima ste raspolagali?

Da li ste svjedok zločina u Srebrenici?

De Jong: Sasvim razumijem Vaše pitanje. Smatrate da je čudno da nismo ranije shvatili, da se priprema napad velikih razmjera. Nismo imali indicija da bi se tako nešto moglo desiti. Da Vas podsjetim na Ujedinjene narode, i da opet moramo raspravljati o tome da li je to glupa politika ili ne. Misija Ujedinjenih naroda nije imala obavještajne podatke koji bi pružili uvid u zbivanja na širem području. Mi smo ovisili samo o pojedinačnim obavještenjima. To je sve što smo imali. Tako se moglo desiti da smo tek u utorak ujutru shvatili da se radi o napadu širih razmjera.

Tilman Cilh: Nevjerovatno, nedjelju dana ranije razgovarali smo telefonom sa Srebrenicom, i **tog dana smo doznali da se** - na nesreću - **sprema srpski napad**. Međunarodni mediji su, takođe, izvještavali o tome. Mislim da su u vazduhu bili i NATO-vi izviđački avioni, tako da meni ovo što Vi govorite ne zvuči uvjerljivo.

De Jong: Zapravo ne zvuči uvjerljivo, ali to je činjenica. Nisam lično vidio nikakve zločine ali u izvještajima stoji da su holandski vojnici bili svjedoci zločina. Da!

Roj Gatman: Ko je uništio video kasetu u Ministarstvu odbrane Holandije, na kome su bili snimljeni zločini iz Srebrenice? Ko je odgovoran za taj akt? Da li Vam se čini da bi onaj ko je uništio taj dokument trebao ići kao saučesnik genocida na sud u Hag?

De Jong: Pošto nisam ministar odbrane, teško mi je da Vam odgovorim na pitanje da li je video traka izbrisana. Ja ne znam, a mislim da ni Vi ne znate šta je bilo na toj traci. Ustvari, mislim da ne treba biti suviše nervozan zbog toga. Imamo, a mislim da je to daleko važnije, svjedoke koji su snimili ono što su vidjeli, a to što su vidjeli više je nego ono što je bilo na videu. Imamo nove izvještaje, pismene izvještaje. To je mnogo važnije.

Tilman Cilh: Ukoliko svjedoci govore istinu.

Roj Gatman: Ko je donio odluku da se Holandski bataljon evakuira iz Potočara i da ostavi civile koji su tražili zaštitu od tog bataljona? Da li je bilo konsultacija između komandanta Holandskog bataljona ili komande Ujedinjenih naroda u Zagrebu ili holandskog Ministarstva odbrane? Da li je za vrijeme pregovora sa Mladićem holandski komandant pokušao da uvjetuje bilo kakvu evakuaciju ili povlačenje holandskih vojnika time što bi zatražio garancije za siguran izlazak civila iz Potočara? Da li je bilo pokušaja da Holandski bataljon sa onoliko municije koliko je imao u Potočarima brani sebe i civile pod svojom

zaštitom, ili je Holandski bataljon napustio Potočare sa municijom?

De Jong: Holandski bataljon dobio je naređenje da napusti enklavu 21. i 23. jula. Naredbu je izdala komanda Ujedinjenih naroda. Bilo je kontakata sa štabom u Zagrebu. Holandska vlada bila je upoznata sa razvojem situacije. I sa problemima, kao i sa moralnim obavezama. I ona je na neki način uticala na odluke koje su donesene.

Roj Gatman: Ko je donio odluke?

De Jong: Štab UNPROFOR-a u Sarajevu.

Roj Gatman: Ko lično?

De Jong: Komandant naravno!

Roj Gatman: Postavljeno je i pitanje o Potočarima, odnosno prema civilima koji su zatražili zaštitu u Potočarima. Oni su tu ostavljeni kad je Holandski bataljon evakuiran.

De Jong: U Potočarima nije ostao ni jedan civil kada je Holandski bataljon napustio ovo područje. Ni jedan!

Kristina fon Kol: Šta se desilo sa civilima?

De Jong: Holandski vojnici napustili su područje nakon što su sve izbjeglice transportovane u pravcu Tuzle i nakon što su i posljednji ranjenici odvezeni u područje Tuzle. U tom području nije bilo holandskih vojnika. Zato je Crveni križ trebao da to nadgleda.

NN: U Potočarima nije bilo Crvenog križa?

De Jong: Pretpostavljalo se da će Crveni križ kasnije preuzeti brigu o onim civilima ili vojnim licima koji su bili u rukama Mladićevih trupa, u području Bratunca.

NN: Ko je prevezao civile od Potočara do Tuzle i šta je Holandski bataljon uradio da osigura nadgledanje transporta?

De Jong: Znate da je Mladić.

Kristina fon Kol: Znam, ali želim da nam Vi odgovorite.

De Jong: Znate da je Mladić pripremio i organizirao autobuse i kamione. I znate da su holandski vojnici pokušavali da se nađu u pratnji tih autobusa i kamiona.

NN: Znala sam to, ali sam željela da nam Vi to kažete.

Tilman Cilh: Ako sam Vas dobro shvatio holandske trupe bile su u Potočarima dok svi civili nisu otišli. Pošto Bosanci tvrde - mislim da se radi o

novinarima - da je u Potočarima bilo ubistava, znači da su holandske trupe bile svjedoci tih ubistava.

De Jong: Ne znam da li su se ta ubistva desila u Potočarima. Ne vjerujem!

Tilman Cilh: Slijedeće pitanje. Ako su holandski vojnici željeli da prate autobuse i kamione - a znamo da svi autobusi i kamioni nisu imali pratnju holandskih vojnika - zašto su onda holandski vojnici evakuirani kasnije? Zašto nisu krenuli sa izbjeglicama?

De Jong: Holandski bataljon je napustio enklavu, nakon što su svi civili napustili enklavu.

Tilman Cilh: Da, ali ja sam mislio da su oni željeli da prate izbjeglice, da ih zaštite. Na nesreću žene su izvođene iz autobusa i silovane, ljudi su ubijani. Zašto holandski vojnici nisu pratili sve autobuse i kamione koji su išli u Tuzlu?

De Jong: Zato što se u praksi to pokazalo nemoguće. Mnogi autobusi i kamioni polazili su sa drugih mjesta na kojima nije bilo holandskih vojnika. O tim polascima sa tih mjesta holandski vojnici nisu bili informirani.

Tilman Cilh: Gospodin Roj Gatman želio je da se vratimo na prethodno pitanje. Gospodin De Jong je rekao da su holandski vojnici željeli da prate sve kamione i autobuse iz Potočara, ali da su postojala i druga mjesta sa kojih je organiziran transport. Htjeli ste da čujete, koja mjesta?

De Jong: Ne znam, ali tako piše u izvještajima. Možete to naći u izvještajima.

NN: Zašto holandski vojnici nisu otišli u ta mjesta?

De Jong: Zato što su samo dobili obavještenja da autobusi polaze. U dva dana bilo je 300 do 400 autobusa i kamiona, koji su polazili sa raznih mjesta.

Smail Čekić: Gospodine pukovniče, činjenica je da su holandski vojnici bili svjedoci genocida, što ste i Vi maloprije potvrdili. Da li nam možete reći razmjere tih zločina? To je jedno pitanje. Drugo, kako se dogodilo da je agresor uoči ulaska u Srebrenicu nosio uniforme Ujedinjenih nacija? Da li je vama poznato, ko je žrtva a ko agresor u tom "sukobu"?

Tilman Cilh: Ovdje su ustvari tri pitanja.

De Jong: Počeću sa zadnjim pitanjem. Dobar odnos? To za mene znači i da imamo dobre veze. Da možemo razmjenjivati informacije. Ako se to ne radi, onda grupa vojnika Ujedinjenih naroda ne može obaviti svoj zadatak. Nakon što mi znamo šta se desilo i naravno da znamo ko čini zločine. Mi to znamo. Prvo pitanje. Šta su holandski vojnici zaista vidjeli? A naravno tu je i procjena, šta se desilo ili šta se moralo desiti? A da mi to nismo vidjeli. Holandski vojnici

su vidjeli da je na jednom mjestu devet osoba ubijeno puščanom vatrom. Na drugom mjestu ubijen je jedan čovjek. Opet iz puške. A na trećem mjestu, mora biti negdje u području Bratunca, vidjeli su po cipelama i po prtljagu, koji su tu našli, da su ljudi vjerovatno ubijeni. Na tom mjestu, 100 do 120 ljudi, koje su vjerovatno ubili Srbi, a na drugom mjestu još 40 ubijenih. To su prva svjedočenja holandskih vojnika.

Tilman Cilh: Tu je još jedno svjedočanstvo. U jednu kuću ušla su tri vojnika i vidjeli su da su svi ljudi koji su živjeli u ovoj kući ubijeni hicima u potiljak.

De Jong: Da, ima više lokacija na kojima su vojnici vidjeli leševe, ali nisu bili svjedoci same egzekucije. Naravno, ovi ljudi bili su ubijeni. Većina zločina ubijanja, genocida vjerovatno se desila na putu između Potočara i Kladnja. Vjerovatno za vrijeme izvlačenja muškog stanovništva, koje je napustilo područje otprilike 11. jula. Tome nisu prisustvovali holandski vojnici.

Tilman Cilh: Slijedeće pitanje, ili dio pitanja odnosio se na holandske uniforme.

De Jong: Holandske uniforme. Spomenuo sam da su Srbi zauzeli četiri ili pet osmatračkih stanica. Holandski vojnici su boravili 10 do 14 dana na jednoj. Imali su mogućnost da se za to vrijeme presvuku dva do tri puta. Znači, na posmatračkom punktu imali su više odjeće nego što su nosili na sebi. Zauzimanjem posmatračkih mjesta, Srbi su prisvojili sve što se nalazilo na njima, uključujući naravno i ove uniforme.

Mustafa Kapidžić: Ne bih Vas oslovio sa gospodine pukovniče. Ako mi dozvolite, obratio bih Vam se kao čovjeku. Dakle gospodine, vidio sam na televiziji te scene gdje su vaši vojnici bili poniženi. Imao sam utisak da su bijesni. Zanima me, da li ste Vi i da li ste čuli od Vaših vojnika da je neko poželio da se umiješa u odbranu, dakle da izrazi svoje osjećanje kao čovjek protiv tragedija kojima ste bili svjedok. Ne kao vojnik, nego kao čovjek.

De Jong: Kao čovjek odgovaram Vam. Kao prvo, čovjek mora osuditi ovaj užasan masakr. Ovu užasnu tragediju. Bez obzira, da li ste vojnik ili civil. Nemoguće Vam je da shvatite da se tako nešto može desiti. To su osjećali i vojnici. Drugo, naravno da su vojnici imali osjećaj da nisu izvršili zadatak. Znali su kakav je njihov zadatak.

Da li su trebali da se osjećaju odgovornim, sami po sebi, ili zato što su dio politike, koja je zakazala? Osjećali su se odgovornim. Ne znam da li bi ti vojnici htjeli sada da stanu zajedno sa Bošnjacima i da se brane. U to vrijeme oni su to željeli. Željeli su da ih brane. Osjećali su da je to njihov zadatak.

NN: Jedan od vojnika koje su saslušani u Holandiji, ispričao je šta je

osjećao, šta je mislio da će se desiti onim ljudima koji su u autobusima transportovani. Voljela bih da nam ga citirate. I još jedna primjedba. Bio bi to znak lijepog ponašanja sa vaše strane da ste nekoga zamolili da vam kaže kako se izgovaraju imena ovih mjesta na kojima se sve to desilo.

Tilman Cilh: Želim da dodam pitanje. Da li su holandski vojnici bili informisani? Da li su te mlade momke njihovi pretpostavljeni informisali da je od Srebrenice dolinom Drine do Bijeljine, dakle, da je tu na cijelom tom području, bošnjačko stanovništvo bilo ili uništeno ili deportovano. Da je prethodno samo u mjestima oko Srebrenice ubijeno oko 20 hiljada ljudi. Da li su holandske trupe bile svjesne toga? Da li su Vaši oficiri bili svjesni toga? Da li je glavni štab Ujedinjenih nacija u kome ste radili bio svjestan toga? I da li ste Vi bili svjesni toga? Samo u Bratuncu, ubijeno je između 3 i 6 hiljada ljudi. U istim mjestima u kojima se i sada dogodio zločin, ubijene su prije tri godine hiljade ljudi, u školi "Vuk Karadžić" kao i na stadionu. Dakle, da li ste Vi znali za to?

De Jong: Znao sam, čitao sam o tome. Ne znam da li su vojnici znali za to. Kada vojnici idu na neki zadatak pokušavate da im objasnite kakve su se tragedije dešavale na tim mjestima ranije. Govorite im o tome da bi im omogućili da shvate u kakvoj se situaciji mogu naći. Ne znam da li su raspolagali upravo sa tim informacijama o kojima Vi govorite.

NN: Po onome što smo u proteklom satu čuli, ispade da smo danas govorili o genocidu. To znači da u Srebrenici imamo slučaj genocidnog ponašanja. Nije li za to neophodno da holandska vlada stavi odmah na raspolaganje svjetskoj javnosti sve informacije, a posebno, kao što je neko već ranije postavio pitanje, da ih stavi na uvid izvjestiteljima iz oblasti međunarodnog prava.

De Jong: Spomenuo sam da su informacije dostupne. Spomenuo sam da ćemo uskoro, u najskorije vrijeme kompletirati ove informacije i staviti ih na raspolaganje cijelom svijetu.

NN: Kao optužbu za ono što je učinjeno?

De Jong: To je posao nekog drugog. Naša je obaveza da saopštimo činjenice.

NN: Želio bih da malo spustimo tenziju. Što god da su holandski vojnici učinili, ili nisu učinili, činjenica je da su oni bili poslani u nemoguću misiju. Mislim da to treba da imamo na umu. Mislim da je hrabro od Vas što ste došli ovamo da odgovarate na sva ova pitanja. Nisu krivi samo vojnici koji su bili tamo, kriva je struktura koja ih je tamo poslala i koja nije reagovala. A dokaz za to je situacija na Kipru. Treba ispitati ono što su uradili vojnici, ali moramo biti

pažljivi i ne smijemo svu krivicu svaljivati na te vojnike. Moramo voditi računa da ne optužujemo pojedine vojnike, nego strukture i one sile koje su stajale iza jedne nemoguće misije.

NN: Da se još jednom vratimo video traci. Kako je već rečeno ova video traka je izbrisana. Postoji li kopija ove video trake? Ili, ima li neka slična?

De Jong: Tražimo informacije, šta je bilo na traci? Šta je izbrisano? Radimo na tome.

NN: Ko je uništio ili izbrisao video traku? Ko?

De Jong: To je pitanje za ministarstvo. Holandsko ministarstvo.

Šukrija Omeragić: Gospodine pukovniče, sve što ste večeras pričali zabilježeno je na ovoj kaseti. Ja se nadam da ona neće biti prebrisana kao što je bio slučaj sa vašom kasetom. Da li ste govorili istinu večeras?

De Jong: Drago mi je da ste to uradili. To je i razlog što sam ja danas ovdje, da bih vam saopštio činjenice, zato sam ovdje.

NN: Ja bih postavio nekoliko pitanja o nekim detaljima. Blokada opstanka Holandskog bataljona počela je u maju. To je bilo nakon prethodnog iskustva primjer koji vas je upozoravao na nešto. U američkim novinama može se pročitati da se snimci razgovora putem radio veza koji su bili uhvaćeni sada mogu dobiti na uvid u američkom i francuskom poslanstvu u Sarajevu. One nagovještavaju da je ova akcija bila dugo planirana. Da ju je planirala Srbija. Da se sa određenih brda oko Srebrenice sa kojih su vršena posmatranja moglo vidjeti na stotine hiljada srpskih trupa koje bi trebale preći Drinu. Nalazim da je sve ovo u suprotnosti sa onim što ste nam Vi opisali sa tvrdnjom da ste bili iznenađeni. Kako to objašnjavate?

Izvještač za ljudska prava u bivšoj Jugoslaviji Mazovjecki, žalio se da se holandski komandant - dok je pokušavao da dobije izjave - suočio sa zahtjevom holandske vlade da sam ne može tražiti vojnike koji će mu dati te izjave. Šta kažete o ovome?

I treće, i zadnje, pitao bih vas: zar ne vjerujete da je izjava zamjenika komandanta Holandskog bataljona koju je on pripremio zajedno sa ostalim izjavama značila presudan udarac na vaše ponašanje?

Pri svemu veoma cijenim da ste se uopšte prihvatili ovog posla. Prema jednom njemačkom izvještaju vojnicima je bilo zabranjeno da se igraju sa bosanskom djecom, da ne bi kada djeca danas-sutra poginu od granate vojnici mogli postati opredijeljeni za jednu stranu. Tu se govori i o sindromu Ujedinjenih nacija kod vojnika koji dovodi do toga da vojnici treba da smatraju sve

podjednako krivim, da bi time sami sebe zaštitili emocionalno, što ja smatram nerazumljivim. Zar ne vjerujete da je ovo ponašanje način na koji se postupalo, prouzrokovalo mnoge greške koje su dovele do ove tragedije. Nažalost.

De Jong: Ja sam bio iznenađen i svi drugi. Očigledno, sve je bilo planirano i sve se znalo. Da, sve se znalo nakon što se dogodilo. Lako je praviti izvještaje nakon što se nešto desi. Uvjeravam vas da u to vrijeme mi o tome nismo imali nikakvih informacija. Volio bih da smo imali informacija.

Tilman Cilh: Broj dva. Mazovjecki se žalio da nije mogao sam tražiti osobe sa kojima će razgovarati. Da li je to tačno?

De Jong: Kome su potrebne te pritužbe? Znam da su novinari mogli razgovarati sa svim vojnicima i znam da je ministar odbrane još u julu naložio da pružimo pomoć uredu gospodina Mazovjeckog. Zato ne znam odakle dolazi takva kritika?

Tilman Cilh: Zadnje pitanje je bilo da je holandskim vojnicima bilo zabranjeno da se igraju sa bosanskom djecom.

De Jong: To ne mogu komentirati, nisam za to nikad čuo!

Rasim Hurem: Ljudi, koji su Vam prije mene postavili pitanja, dobro znaju koliko su brojne žrtve bile u Srebrenici. Vi i sami znate ko su te žrtve, iz koje su populacije. Vi ste ipak ovdje insistirali da ne bi smjeli da se uzbuđuju. Ja Vam mogu uzvratiti, da ste se jako uzbudili kada ste konstatirali da je, kako ste rekli, muslimanska vojska ubila jednog holandskog vojnika.

Komentarišući izjavu Silajdžića, predsjednika bosanske vlade, rekli ste kako nije tačno da je u pitanju politika Ujedinjenih nacija. Kako se to ne može dovesti pod znak pitanja. Poslije ste pod pritiskom činjenica koje su Vam ljudi u pitanjima postavili i sami rekli da je to bila pogrešna politika. Naravno, ja ne znam koliko je u toj politici učestvovala holandska vlada, ali Vas molim samo na koncu svega da nam ipak kažete, da li mislite, obzirom na sve što se dogodilo da je ta politika prihvatljiva ili ne?

De Jong: Htjeli biste da Vam odgovorim da li je ova politika prihvatljiva ili ne. Jeli tako?

Rasim Hurem: Da, i holandske vlade.

De Jong: Neću odgovoriti na to pitanje. Poslali su me u Jugoslaviju s namjerom da tu pokušamo da obavimo naš zadatak. Znate tačno, ko? Svi ovi na ovom svijetu treba da se potrude da svjetska politika bude bolja.

Tilman Cilh: Nažalost, isto pitanje postavljali su i njemačkim vojnicima prije 50 godina. Ako je počinjen genocid, može li vojnik imati vlastite stavove ili ne? To je pitanje postavljano njemačkim vojnicima. Danas su okolnosti

drugačije. Živite u demokratskom, potrošačkom raju i lakše vam je da budete nezavisni nego što su to mogli biti oni, koji su prije 50 godina živjeli u totalitarnoj državi. O tome bih raspravljao.

NN: Gospodine De Jong, simpatični ste mi, da ste došli kao čovjek ovdje, da nama Bosancima odgovorite na genocid. Vaši prijatelji bili su svjedoci genocida u Srebrenici, u Bosni. Kako ti sudionici mogu da žive sa saznanjem da su genocid vidjeli i da mogu da šute? Da li im je holandska vlada stavila brnjicu, i koliko dugo?

De Jong: Ponoviću još jednom, holandskim vojnicima nije naređeno da šute. Rečeno im je da svjedoče i da saopšte sve informacije s kojima raspolažu. Mogu li živjeti s tim što se desilo? Moraju! Zatim ih morate shvatiti da su ovi vojnici stvarno vidjeli, prisustvovali masakrima. Naravno, to ima uticaja i na podršku holandskog naroda bosanskom narodu, a to znači da smo još odlučniji da pomognemo da se na svaki mogući način zaustave masakri i ubijanja.

Tilman Cilh: Mislim da sam dobro shvatio, naime da je holandska vlada zabranila holandskim vojnicima da govore o genocidnim djelima u okolini Srebrenice, sve dok su se holandski vojnici nalazili kao taoci u srpskim rukama. Drugim riječima, daleka mogućnost da bi srpske trupe mogle da maltretiraju ove Holanđane dovela je do situacije da je holandskim vojnicima bilo zabranjeno da komentiraju okrutnosti. To je pak moglo imati za posljedicu da je u međunarodnim okolnostima bilo manje protesta protiv ovih zločina. Ovim je u tom periodu bilo onemogućeno spasavanje ovih ljudi.

De Jong: Nije tačno. Svijet je znao, imao je informacije. U takvoj situaciji bilo je bolje sačekati četiri do pet dana i dati kompletnu informaciju, nakon što je cijeli Holandski bataljon napustio enklavu, što znači da su tada svi vojnici mogli svjedočiti. Nije bilo sprečavanja vojnika da daju izjave novinarima. Samo je prvoj grupi (bilo je to desetak vojnika koji su kao prvi napustili enklavu prije nego što je Holandski bataljon napustio to područje) bilo rečeno da šute četiri dana, a nakon toga da mogu da svjedoče.

Tilman Cilh: Ali, četiri dana, kada su u pitanju masovna ubistva, a tih dana u blizini Bratunca ubijeno je vjerovatno 2.500 ljudi, ta četiri dana mogu biti odlučujuća za političare da djeluju i da izvrše pritisak na srpsku vladu, na Miloševića, a preko Miloševića na Mladića. Kažem Vam kao borac za ljudska prava da su četiri dana u mnogim situacijama bila odlučujuća. Sada znamo da je 10 hiljada ljudi umrlo. Sačekati četiri dana isto je kao da osobu sa teškim ranama ostavite nekoliko sati da iskrvari i da umre. To je ista situacija.

Ovo je sada zaista posljednje pitanje!

Jovan Divjak: Ja mislim da ćete Vi biti jako dobar svedok na Sudu u Hagu. Bićete dobar svedok da potvrdite da je u tom regionu izvršen genocid nad bošnjačkim narodom. Da li ćete ići ili ne? Molim da to potvrdite.

De Jong: Ako budem od koristi Haškom sudu i ako budu tražili da dođem, biću tamo.

Jovan Divjak: Da budete svedokom a ne da Vam se sudi. Ne da budete suđeni nego da budete svedok.

De Jong: Bilo šta što će biti od koristi za ovaj slučaj.

Jovan Divjak: Da li je i jedan holandski vojnik spasao i jednog Bošnjaka, kada ga je mogao spasiti?

De Jong: Ne mogu odgovoriti na to pitanje. Ne znam, ne znam sve detalje. Zbog toga moramo ispitati sve vojnike. To se sada radi.

Jovan Divjak: Da li im je onda bilo lakše da sačekaju toplu večeru u Bratuncu, u kasarni, ili da budu sa Bošnjacima nad kojima se vršio teror?

De Jong: Žao mi je, na takvu vrstu pitanja neću odgovoriti.

Tilman Cilh: Pitanje je postavio Vaš kolega.

Jovan Divjak: I poslednje pitanje. Da li časni holandski vojnici i holandska armija ovo smatra kao humano izvršen zadatak, ili kukavički, neizvršen zadatak?

De Jong: Ponovo mi je žao gospodine, ali na takvu vrstu pitanja neću odgovoriti. Ovdje sam da iznesem činjenice.

Tilman Cilh: Zahvaljujemo pukovniku De Jongu, što nam se obratio i što je odgovorio na veliki broj pitanja.

Roj Gatman (Roy Gutman)

REPORTEROVO VIĐENJE NEDAVNIH DOGAĐAJA

Događaji koji su se desili proteklih šest nedjelja u Bosni i Hrvatskoj su izgleda preokret u ratovima oko nasljeđa Titove Jugoslavije. Kao reporteru koji je bio na licu mjesta čini mi se prikladnim da dam svoju analizu iako bi ona mogla biti malo u dodiru sa temom ove konferencije.

U brzom raspadu zemlje devet događaja iz jula 1995. godine ostavilo je mnoge sa glavoboljom. Kolektivno oni signaliziraju, da parafraziram Vinstona Čerčila (Winston Churchill), kraj početka rata u Bosni.

Ti događaji iz jula su:

- Pad Srebrenice, jedinstveno poniženje za Ujedinjene nacije, svjetsku zajednicu i samu Bosnu; a istovremeno momenat perverznog trijumfa za generala Mladića koji je izgleda preuzeo direktnu kontrolu nad klanjem civila u bijegu;

- Londonska konferencija, na kojoj su velike sile odlučile da zaobiđu mehanizam UN i da upotrijebe snagu NATO-a da bi zaštitile Goražde i Sarajevo, ali ne i Žepu i Bihać;

- Pad Žepe;

- Hrvatska i Bosna postigle su sporazum o zajedničkoj vojnoj operaciji za oslobađanje Bihaća;

- U međuvremenu Haški tribunal podiže optužnicu protiv generala Mladića i Radovana Karadžića za genocid i zločine protiv čovječnosti;

- Hrvatska operacija "Oluja", kojom se ponovo uspostavlja hrvatski suverenitet nad Krajinom u roku od tri i po dana što dovodi do gotovo totalne samo-evakuacije Srba iz Krajine;

- Paralelna i kombinovana operacija V korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine koja je oslobodila Bihać;

- Američki kongres glasao i više nego dvotrećinskom većinom odlučio o ukidanju embarga na oružje protiv Bosne;

- Sjedinjene Američke Države pokreću diplomatsku misiju kojom pokušavaju da opet zadobiđu kontrolu nad uveliko diskreditovanim diplomatskim procesom.

Ovi događaji su zaista kraj početne faze rata u Bosni i naravno isto tako i u Hrvatskoj. San o velikoj Srbiji je mrtav, a Hrvatska se nametnula kao sila u usponu na Balkanu.

U protekloj sedmici pomakli smo se sa kraja početka na početak kraja. Bila su tu dva događaja:

- Povlačenje poslednjih plavih šljemova iz enklave Goražde, čime se završava jedan nemoguć i besplodan period gdje su trupe Ujedinjenih nacija bile stalni taoci.

- Napadi iz vazduha širokih razmjera koje vodi NATO protiv vojnih ciljeva bosanskih Srba što je uslijedilo nakon najnovijih granatiranja Sarajeva od strane Srba. Ovim Zapad konačno pokušava da povrati čast nakon dugog perioda srama, a Sjedinjene Američke Države se ponašaju kao da preuzimaju vodeću ulogu u krizi.

Ovo je izuzetno intenzivan period i mislim da mnogi ljudi ili možda čak i vlade još nisu uspjeli da srede i sagledaju šta sve ovo znači. Ovo što slijedi su samo neke preliminarne misli.

Ponovno hrvatsko zauzimanje Krajine je razmeđe događaja u regionu. Prisjetite se memoara generala Kadijevića koji su objavljeni prošle godine u kojima je on jasno naveo da je zauzimanje Krajine bio važan događaj za srpske nacionaliste ali i za srbijanski generalštab. Prisjetite se da je otvaranje vojnog koridora prema Kninu bio strateški cilj tog generalštaba pri ulasku u rat u Bosni. I prisjetite se da je srbijanski lider Slobodan Milošević poslao člana tog generalštaba da preuzme komandu nad srpskim snagama tamo, te da je slao oružje i znatnu ljudsku silu.

Hrvatska, koja prije tri godine nije imala vojsku, djelovala je brzo i efikasno, i možda je ovo najprofesionalnija vojna operacija ikad viđena na ovim prostorima. Milošević nije došao da spašava ekstremne nacionaliste koji su bili zaduženi za Krajinu, a ne znam šta bi njegova vojska mogla i učiniti da je drugačije odlučio. Hrvatska je nova sila u regionu, a Srbija je svedena na svoju veličinu.

Fascinantan aspekt hrvatske pobjede je političko-psihološka strategija. Hrvatska vojska je zaprijetila Kninu, uzela ga na nišan, zauzela ga i rat je bio gotov. Ovo govori ponešto o političkoj kulturi srpskog nacionalizma. Jasno je da je njihova politička kontrola bila usmjerena ka centru i u mnogome puna pouzdanja u simbolizam kontrolisanja njihovog takozvanog kapitala. Hrvatska

vojska je razorila simbol moći, a političari su napustili grad noseći sa sobom svoju zemlju.

Tako se postavlja pitanje. Šta bi se desilo kad bi Bosanska vojska, recimo, zauzela Pale, V korpus uz pomoć Hrvatske zauzeo Banja Luku? Zvuči nezamislivo, ali pad Knina vas tjera da o tome razmišljate.

Među onima koji su rekli da se to može učiniti je i vojni komandant iz Bihaća. "Mi ćemo osloboditi naše teritorije", kaže general Dudaković. "Mi imamo mnogo izbjeglica iz Banja Luke i Prijedora. Mi ćemo raditi tako da se oni mogu vratiti i učestvovati u oslobađanju i uspostavljanju legalnih vladinih vlasti". Da li on zaista misli o ulasku u Banja Luku? "Mislim da ćemo to uskoro vidjeti", kaže on, Bosanci i Hrvati "imaju zajedničkog neprijatelja".

On nije tek dokoni hvalisavac. Martin Špegelj, izuzetno mudar hrvatski bivši ministar odbrane, ga vidi kao izuzetno sposobnog komandanta.

Dvije druge bitne stvari sam naučio u Bihaću. Jedna je da su snage V korpusa uspjele u borbi sa nadmoćnijim neprijateljem pod Dudakovićem. Oni su razvili vlastitu taktiku manevrisanja, poznatu kao elastična odbrana, što je bosanske i krajinske Srbe izbacilo iz ravnoteže, i sve to gotovo bez ikakve opreme. Većina sudbonosnih rana zadobijenih u borbi bile su rane koje su oni dobili u glavu. Zašto? Pa, nisu imali šljemove. To nameće pitanje budućeg potencijala V korpusa. Pretpostavimo da su imali šljemove. I pancire. I goriva za vozila. Sigurno se može reći oni će ih uskoro imati.

Drugo iznenađenje je odgovor na misteriju protekle četiri godine, a to je kako je Krajina preživjela? Pa bilo je to zahvaljujući Bihaću. Da, Bihać je bio blokiran 1201 dan. Oni su kupovali hranu na crnoj berzi za njemačke marke, Novac je ubacivan mjesečno iz helikoptera. Deset miliona dolara mjesečno obezbjeđivali su gastarbajteri ovdje u Njemačkoj uz određenu pomoć njemačke vlade. Oko 100 dolara po osobi u Krajini. Nikad nije bilo privrede u Krajini osim subvencija koje je obezbjeđivao Bihać. Za nešto ovakvo nisam čuo odkad je Zapadna Njemačka preplavila novcem Istočnu Njemačku kupujući slobodne političke zatvorenike.

To nameće pitanje. Kakvu je vrstu privrede dr. Karadžić uspostavio u takozvanoj Republici Srpskoj? Pretpostavljam da ne postoji nikakva. Oni prodaju balvane Srbiji, to je posljednje što sam čuo, ali malo šta drugo. Odakle dolazi hrana. Kladio bih se da je većina toga od međunarodnih humanitarnih agencija, nabavljena za dostavu u Sarajevo i Goražde. Ako na neki način Sarajevo osigura vezu sa svijetom što bi mogao biti rezultat najnovijih događaja i mogne početi dobijati komercijalne pošiljke, i ako je put ka Goraždu otvoren, ko će onda hraniti ljude u Republici Srpskoj? I šta će se desiti s njima?

Dakle, evo nas na početku kraja. Tok događaja je sada kao i uvijek nepredvidljiv. Da li će Karadžić i Mladić i dalje kontrolisati njihovu moguću državu? Meni trenutno izgleda kao da oni trenutno od toga odustaju. Da li će američki izaslanik pregovarati sa optuženima za ratne zločine? Teško je zamisliti da će se to desiti. Ja mislim da oni moraju otići. Ako oni odu, ostaju druga pitanja. Da li će vlada Sjedinjenih Američkih Država i dalje zahtijevati ućešće kao u planu Kontakt grupe? Da li će vlada Bosne na to pristati? Da li će Hrvatska pomoći Bosni ako Bosna ne pristane da učestvuje?

Najinteresantniji igrač koga treba pratiti pored Sjedinjenih Američkih Država je Hrvatska. Sve do maja predsjednik Tuđman je još uvijek flertovao sa idejom podjele Bosne sa Srbijom. Ali danas imate Hrvatsku na ivici kompletnog historijskog podviga, bezuslovnog povrata njene teritorije. Koji je pravac djelovanja u interesu Hrvatske danas? Koji su hrvatski interesi? A koje su alternative za Sjedinjene Američke Države?

Ja mislim da je to povratak njenog teritorijalnog integriteta, obezbjeđenje njene sadašnje i buduće bezbjednosti, a onda i bogaćenje. To zahtijeva povratak izbjeglica - koje sada popunjavaju hotele na obali - i stabilnu Bosnu. Dubrovnik se mora zaštititi pa se istočna Hercegovina koju su okupirali Srbi mora neutralizovati. Posavina se mora čuvati bezbjednom čime bi se čvrsto branjeni srpski vojni koridor učinio nezamislivim. Hrvatska je u poziciji da zahtijeva i da postigne svoju bezbjednost.

Dakle, moguće je da se predsjednik Tuđman drži svog sna o podjeli Bosne, ali mislim da je sve veći lobi u Hrvatskoj koji podržava Bosnu u njenom ponovnom ostvarenju punog teritorijalnog integriteta. Jedino je pitanje da li će Hrvatsku svjetska zajednica, na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama, nagovoriti da to učini.

Jedna od alternativa Sjedinjenih Američkih Država je da se insistira na podjeli Bosne, iako će to naravno biti prikriveno nekim eufemizmom, na mini državu gdje su pretežno Bošnjaci, poznatu kao Federacija, i posebnu etnički čistu srpsku državu. Bošnjačka državica će biti pretrpana izbjeglicama koje ruše staru etničku ravnotežu, i gotovo da onemogućavaju funkcionisanje federacije sa bosanskim Hrvatima. Nju će morati vojno štititi Sjedinjene Američke Države i druge NATO trupe od etnički čiste srpske državice.

Drugim riječima, prekid vatre i primirje. To podrazumijeva da su na vlasti Karadžić i Mladić ili režim njihovih nasljednika. Ja smatram da je ovo neodrživo iz dva razloga. Prvo, okončanje rata u primirju sa onima koji su odgovorni za genocid, sa ogromnom listom ratnih zločinaca, i milionima nezadovoljnih izbjeglica je formula za nestabilnost i još jedan rat. Pogledajmo samo kako je neubjedljivo okončanje Prvog svjetskog rata odvelo pravo u Drugi svjetski rat.

I drugo, ne vjerujem da Kongres ima petlju da pošalje desetine hiljada vojnika da štite nestabilan mir zasnovan na podjeli.

Utisak da će Sjedinjene Američke Države zaustaviti Bosance da ne završe posao će biti u kontraverzi u Kongresu koji vode republikanci. Kongres je objavio da želi ukinuti embargo na oružje i dozvoliti Bosancima da se bore za svoju zemlju. Uz to, ideja o podjeli 51:49 je zasnovana na mapi koja odražava vojnu situaciju prije dvije godine, prije svih ovih promjena.

Mislim da će predsjednik Klinton ovo slijediti uz vlastiti politički rizik. On će se suočiti sa štetnim napadom u izbornoj godini na njegovu najosjetljiviju stranu - spoljnu politiku.

Ali, hoće li on umjesto toga onda ohrabriti Bosnu da sprovede kurs koji je sugerisao general Dudaković? To je teška odluka da bi se moglo očekivati da će biti odjednom progutana, iako ne vidim ni jednu drugu realnu alternativu.

Dakle, bez predviđanja, rekao bih da postoji šansa da će na kraju rješenje rata u Bosni biti restauracija Bosne. Ja to ne očekujem uskoro, ali mislim da kao rezultat događaja iz proteklih šest sedmica, mi to više ne možemo spriječiti. [1]

SPORTSKA DVORANA "MEJDAN" U TUZLI PRETVORENA JE U PRIHVATNI CENTAR PROGNANIKA.

[1] *Oprezni novinar, sem direktnih pitanja holandskom pukovniku J. H. de Jongu (J. H. de Jong) i prezentacije Izvještaja CIA-e nije se šire upuštao u komentare događaja oko Srebrenice, ali je odmah potom sproveo tromjesečno istraživanje okolnosti pod kojima se to dogodilo. Redakcija, u prilogu objavljuje rezultat tog istraživanja.*

Prilog:

FATALNI POSTUPAK UJEDINJENIH NACIJA - KAKO SU RAZGOVORI O GRUPI TALACA DOVELI DO POKOLJA U SREBRENICI[2]

Prije godinu dana nakon što je NATO izveo dva skromna vazdušna udara na skladište municije u centralnoj Bosni pod kontrolom Srba, srpske snage uhvatile su 270 mirovnjaka Ujedinjenih nacija, vezali ih uz potencijalne ciljeve i naredili im da mole pred kamerama da NATO obustavi vazdušne udare.

Svakodnevno ponižavanje trajalo je sedmicama i dovelo je do izgreda u mnogim zemljama, ali nigdje više nego u Francuskoj, čije su trupe sačinjavale više od polovine talaca. Francuski general **Bernar Žanvije** (Bernard Janvier), tada vrhovni vojni komandant u bivšoj Jugoslaviji, već je bio otvoreni protivnik korištenja vazdušnih NATO snaga. Sada, kada ubijeđeni Zapad nije imao volje za daljom vojnom akcijom, on je odlučio da pregovara o kraju krize. On je bio "spreman da uprlja svoje ruke" rekao je njegov bliski saradnik.

Žanvije je sredio da se vidi sa generalom Ratkom Mladićem, vojnim komandantom bosanskih Srba, u okupiranom gradu Zvorniku. Zauzimajući se za oslobađanje zatočenika pripadnika Ujedinjenih nacija, **Žanvije je to ponudio kao protivuslugu (quid pro quo) da se zadrže budući vazdušni udari NATO-a protiv bosanskih Srba**, rekao je njegov ađutant. "Mi smo ponizno molili" rekao je. "Žanvije je predložio sastanak. Žanvije je predložio da se nagode".

Nagodba ("Deal") je ostavila Ujedinjene nacije bespomoćne, a 40.000 bosanskih Muslimana koji žive pod zaštitom Ujedinjenih nacija u maloj "sigurnosnoj zoni" Srebrenici ostali su skoro nezaštićeni. **To je dovelo direktno do najgoreg oblika genocida u Evropi** od Drugog svjetskog rata - pokolja najvećeg dijela muškog stanovništva u gradu - i progon žena i djece iz grada.

Osim trupa iz Holandije u sastavu Ujedinjenih nacija koje su bile prisiljene da predaju grad, nijedna vlada niti Ujedinjene nacije nisu javno objavile svoj udio u odgovornosti. Tromjesečno ispitivanje - koje je proveo Njusdej (Newsday) - po prvi put skreće pažnju na tajnu korespodenciju Ujedinjenih nacija sa bosanskim Srbima. Otkrilo je da su **Žanvije i njegov civilni šef Jasuši Akaši (Yasushi Akashi) iz Japana odigrali centralnu ulogu**. "Oni su bili krucijalni

[2] *Naknadno istraživanje R. Gatmana, objavljeno u "Njusdeju" 29.maja 1996. godine.*

igrači. Oni su držali komande", rekao je ambasador SAD u Bosni i Hercegovini, Džon Menzis (John Menzis).

Ispitivanje je takođe pokazalo da su neke visoke vojne starješine predvidjele srpski napad na Srebrenicu mjesec dana prije nego se to desilo i savjetovali da su vazdušni udari NATO-a jedina odbrana. Ali, do dana kada je grad pao, američka obavještajna služba nije konkretno analazirala srpske ciljeve. "Obavještajna služba nije nas adekvatno pripremila za napade na Srebrenicu", rekao je Ričard Holbruk (Richard Holbruk), pomoćnik državnog sekretara za evropske poslove u to vrijeme.

Američka obavještajna služba, takođe, nije otkrila dokaze o masovnim ubistvima sve do skoro tri sedmice nakon događaja, uprkos urgentnim apelima bosanske vlade. Njusdej je saznao i za prekide radio veza obavještajne službe Armije Republike Bosne i Hercegovine od strane komandanata bosanskih Srba koji su naređivali pogubljenje pohvatanih muškaraca - Bošnjaka.

Na ovom sastanku od 4. juna, u hotelu Vidikovac u Zvorniku, nakon što se Žanvije predstavio, Mladić je dao da se pripremi pismo kojim se daju rokovi i tražio što je najranije moguća "ratifikacija" dogovora. Prema Žanvijeovom izvještaju Ujedinjenim nacijama samo nekoliko dana kasnije Akaši je to upravo uradio. **Javno je potvrdio** da će se Ujedinjene nacije striktno pridržavati principa očuvanja mira, **i da nemaju namjera za vazdušne udare**.

Dogovor je doveo do oslobađanja talaca sredinom juna, ali je zastoj u NATO-ovoj vazdušnoj podršci odigrao ključnu ulogu tek pet sedmica nakon sastanka. **Znajući da udara neće biti Mladić je tada zauzeo Srebrenicu**, i prema izjavama svjedoka, **lično je nadgledao masakre do 8.000 muškaraca**. Tribunal za ratne zločine u Hagu je osudio Mladića za genocidna djela u Srebrenici i u drugim mjestima.

Zauzimanje Srebrenice značilo je kraj puta najveće i najskuplje misije očuvanja mira od strane Ujedinjenih nacija, kao i najnižu tačku u odnosima među članicama nekadašnje alijanse nakon kraja hladnog rata.

Debakl je podstakao Klintonovu administraciju dovodeći do Dejtonskih mirovnih pregovora i slanja 20.000 američkih trupa u Bosnu.

Američki eksperti i zapadna obavještajna zvanična služba povezali su planiranje, opremanje i izvršenje napada na Srebrenicu sa vojskom Savezne Republike Jugoslavije i predsjednikom Slobodanom Miloševićem. Vlada SAD nikada nije ukorila Miloševića, na čiju je pomoć računala da učestvuje u Dejtonskim dogovorima i da natjera bosanske Srbe da se povedu za njim.

"Nismo smjeli dozvoliti da se to desi", rekao je nedavno Njusdeju zvaničnik Nacionalnog savjeta sigurnosti Bijele kuće, govoreći pod uslovom

anonimnosti. "To je najveći propust međunarodne zajednice. Mi snosimo naš dio odgovornosti". Ukoliko se govori o nedostatku volje, pad Srebrenice je takođe stvar dva generala - Žanvijea, koji se suprostavio upotrebi sile i britanskog generallajtnanta Ruperta Smita (Rupert Smith), komandanta UN snaga u Bosni, koji je vjerovao da Ujedinjene nacije moraju upotrijebiti silu da bi ostale u Bosni.

Kada je Smit došao u glavni grad Bosne u januaru 1995. ustanovio je obavještajnu jedinicu sa iskusnim službenicima iz sedam zemalja Ujedinjenih nacija. Početkom aprila, oni su predvidjeli da će Mladić napraviti veći nalet u ljeto da bi zauzeo tri istočne sigurnosne zone blizu srpske granice, Srebrenicu sa 40.000 stanovnika, Žepu sa 15.000 i Goražde sa 50.000.

"Osjećali smo da će to biti u junu", rekao je oficir NATO-a koji je analizirao informacije za Smita, i koji je govorio pod uslovom anonimnosti.

Po mišljenju glavnog Smitovog oficira, potpukovnika Džima Bakstera (Jim Baxter), preživljavanje i odbrana Srebrenice počivalo je na tri oslonca:

- 3.000 slabo naoružanih bosanskih vojnika u enklavi, čije je teško naoružanje bilo pod kontrolom Ujedinjenih nacija;

- 450 holandskih vojnika[3] pod zastavom Ujedinjenih nacija i

- prijetnji vazdušnih NATO snaga.

Žanvije je osjećao da držanje enklave povlači rizike koje ne bi prihvatile zemlje koje učestvuju u snagama Ujedinjenih nacija. On je na Savjetu bezbjednosti 24. maja rekao da su snage bosanske Vlade dovoljne da odbrane Srebrenicu, da se trupe Ujedinjenih nacija moraju povući i da vazdušne snage NATO-a nisu potrebne. Američki ambasador u Ujedinjenim nacijama Medlin Olbrajt (Madeline Albrigt) odbila je ovakav pristup kao "bezuslovno i potpuno pogrešan" kako je rekao pomoćnik Olbrajtove, koji je tražio da ostane anoniman. Ipak, Žanvije je nastavio da ovakav stav provodi.

Bosanski Srbi su dvije godine blokirali Srebrenicu. Počev od 3. juna, kada su Mladićeve snage zauzele holandski posmatrački punkt bilo je svakodnevnih incidenata u kojima su Srbi palili holandske punktove.

Holandski komandant, pukovnik Karemans (Ton Karremans) zahtijevao je hitnu pomoć iz vazduha, ali to nije dolazilo u obzir usred krize sa taocima. Slijedećeg dana, 4. juna Žanvije se sreo sa Mladićem. Prema Žanvijeovoj ocjeni sastanka, čiju je kopiju Njusdej nabavio, on očigledno nije potpisao nagodbu koju je Mladić pripremio u njegovom prisustvu, nego ju je lično odnio nazad u Zagreb u Štab Ujedinjenih nacija.

[3] *Nije bitno što ih je stvarno bilo 270 (primj. Redakcije.)*

Prevedena sa francuskog, u Njusdeju, nagodba glasi:

"1. Vojska Republike Srpske neće više koristiti silu da bi ugrozila život i sigurnost pripadnika UNPROFOR-a;

2. UNPROFOR se obavezuje da neće upotrebljavati nikakvu silu koja će dovesti do upotrebe vazdušnih udara protiv ciljeva i teritorije Republike Srpske.

3. Potpisivanje ovog Sporazuma rezultirat će odmah oslobađanjem svih ratnih zarobljenika".

Pet dana kasnije, Akaši je pozvao Žanvijea i Smita da razriješe razlike u stavovima. "Pošto smo kopnena vojska, ne možemo koristiti zračne udare", izjavio je Žanvije. Tako stoji u zapisniku koji se nalazio kod zvaničnika Ujedinjenih nacija koji je prisustvovao tome sastanku i koji je insistirao na anonimnosti.

Smit je odgovorio: "Naša analiza pokazuje da Srbi namjeravaju rat završiti ove godine i poduzeti svaki rizik da to ostvare...Ove godine oni će uništiti istočne enklave".

Žanvije se usprotivio i rekao: "Srbi trebaju međunarodno priznanje. Ne mislim da žele da budu ekstremi. Oni žele da promijene svoje ponašanje".

Smit je želio da Ujedinjene nacije "utvrde osnovna pravila i da izjave da su spremne da se bore".

Žanvije je primijetio: "**Insistiram na tome da nikada nećemo upotrijebiti silu i nametnuti našu volju Srbima**".

Smit je ovo opovrgao: "Ako ih pogodimo, oni će biti kooperativniji". **Akaši se složio sa Žanvijeom.** "Moramo se pokoravati generalu Žanvijeu kao višem komandantu", rekao je. Kasnije, toga dana, 9. juna. Akaši je izdao saopštenje da će se UN trupe "striktno pridržavati principa očuvanja mira".

Bio je to trijumf bosanskih Srba. Osamnaestog juna najavili su prihvatanje "kooperacije" sa Ujedinjenim nacijama ukoliko, u budućnosti ne bude "nikakvih neprijateljskih akata". Za napad Srba, tome su bili dati jasni signali.

Ranije, tog mjeseca, američka obavještajna služba otkrila je "naznake" buduće ofanzive, rekao je zvaničnik iz SAD. Smitov zamjenik u Sarajevu, holandski brigadni general Ces Nikolaj (Cees Nikolai), se kasnije podsjetio da je vidio poruke da su se oko Enklave pojavili Arkanovi tigrovi - paravojne grupe iz Beograda pod vođstvom Željka Ražnjatovića. "Oni se uvijek pojavljuju u mjestima gdje će se nešto desiti", rekao je. "To je takođe bio znak da je Srebrenica bila na njihovoj listi želja".

Kada se gleda unazad i ostali znaci postaju jasniji. Iako je Jugoslavija zvanično bila suspendovala vojnu pomoć Karadžiću, u mjesecu prije ofanzive **Mladić je često putovao u Beograd** radi konsultacija sa svojim zaštitnikom u Jugoslovenskoj vojsci, generalom Momčilom Perišićem, načelnikom Generalštaba. Oficir za informacije iz Smitovog štaba rekao je da su **Perišić i njegovi generali "cijelo vrijeme" putovali u Bosnu**. "Za njih nije bilo granice". Planiranje se vršilo u Beogradu kako je rekao Smitov pomoćnik i zvanični obavještajac zapadne obavještajne službe.

U Vašingtonu je novi diplomatski pristup "čiji je glavni autor Pentagon, potencirao potrebu mogućnosti odbrane teritorije Federacije. Ona mora biti kompaktna, koherentna i sposobna za odbranu", rekao je glasnogovornik Bijele kuće. Srebrenica je bila otpisana: "Mi smo znali da vladine snage nisu bile sposobne da odbrane Srebrenicu, dok su trupe Ujedinjenih nacija bile vrlo ranjive".

Napad je bio organizovan sa maksimalnom efikasnošću i izvršen je zapanjujućom brzinom. Smitov obavještajni štab je procijenio, uzimajući podatke od osam nacija, da su snage napadača brojale 8.000 do 12.000 i do 3.000 onih iz Srbije. Bili su opremljeni sa najmanje 20 do 30 tenkova i višecijevnom artiljerijom.

Bošnjaci, sa samo 3.000 naoružanih, bili su nenaoružani. Holandske UN snage bile su znatno oslabljene jer su Srbi odbili da se 150 vojnika vrati sa dopusta. Napad je počeo artiljerijskom pripremom u 3 sata i 15 minuta ujutro 6. jula. Civilni ciljevi centra u enklavi Srebrenice, neprestano su gađani tenkovima i artiljerijom čitava dva dana. Na samo 1,2 milje od centra Srebrenice, srpske snage su prešle 13 holandskih posmatračkih punktova. Vojni posmatrači UN u enklavi - jedan Holanđanin i po jedan iz Gane i Kenije - izvijestili su da je pucano iz najmanje 250 artiljerijskih i monobacačkih oruđa i šest 120 milimetarskih bacača raketa.

Nakon što je jedno posmatračko mjesto došlo pod direktnu vatru iz dva srpska tenka, u holandskom izvještaju se tvrdi da je Karemans zatražio telefonom pomoć iz vazduha, ali mu je rečeno da se vode delikatni diplomatski razgovori i da "on u ovom slučaju ne može računati na zračnu pomoć".

Vojni posmatrači UN su 7. jula apelovali na Ujedinjene nacije da "zaustave ovaj pokolj i uništavanje civilne imovine u sigurnosnoj zoni koju su tako proglasile UN". Komandant posmatrača u obližnoj Tuzli, podnio je međutim, optimistički izvještaj. U njemu je tvrdio da "vrlo vjerovatno, Srbi ne namjeravaju da vrše puni napad". Obrazložio je to time što bi "likvidacija registriranog stanovništva u tolikom broju bila nemoguća", a da premještanje stanovništva ne bi bilo moguće bez saradnje sa Ujedinjenim nacijama.

Ovakvo ružičasto mišljenje dijelili su i američki obavještajni eksperti. Oni su vjerovali da Mladić ne bi pokušao osvojiti enklavu zbog izbjeglica.

Emocionalni apel od UN posmatrača stigao je u Zagreb, ali zvaničnici UN u Njujorku su rekli da ga nikada nisu vidjeli.

Posmatrači UN su 8. jula izvještavali da je granatiranje ponovo počelo i da je bilo u "kulminaciji... bez znakova smanjenja". Holanđani su napustili tri posmatračka mjesta pod idirektnom vatrom, a 30 holandskih vojnika Srbi su odveli u obližnji Bratunac. Posmatrači su urgirali kod Ujedinjenih nacija "da pronađu sredstva kako bi spriječili masakre". Na kraju su rekli: "Mi smo sada zatvoreni u bunkere".

Sa više od 36 Holanđana (3X12) u rukama Srba, Holanđani su 9. jula tražili udare iz vazduha. U Smitovom odsustvu brigadni general Nikolaj, na to je rekao da ga je Žanvijeova komanda obavijestila: "Prije nego upotrijebimo krajnje oružje, moramo reagovati sa manjim brojem snaga".

Uoči zadnjeg dana Srebrenice, Vrhovni vojni i civilni štab u Zagrebu održao je krizni sastanak na kojem je skoro svako, uključujući i jednog Žanvijeovog pomoćnika, tražio hitnu podršku iz vazduha. Međutim, Akaši ih **je obavijestio da je Žanvije blokirao vazdušne snage** sa obrazloženjem da je "borba bila pješadijska, usljed čega je bolje primijeniti neka druga sredstva, a ne snage iz vazduha. Čak i ono jutro kada je Srebrenica pala, 11. jula, američki obavještajni eksperti su se još uvijek prepirali da li Mladić namjerava da eliminiše enklavu ili samo da nad njom preuzme direktnu kontrolu.

Žanvije je konačno objavio podršku iz vazduha u 12 sati i 30 minuta, pet sati nakon prvog zahtjeva Holanđana toga dana. U 2 sata i 40 minuta poslije podne, dva aviona F-16 su bacila neprecizno svoje teške rakete koje su promašile njihov cilj. Akašijev raport o padu Srebrenice bio je lakonski: "Oko 16,30 sati vojni posmatrači UN izvijestili su da su bosanski Srbi pregazili selo Srebrenicu kao i holandski kamp".

Da li je Žanvije zadržavao upotrebu sile iz vazduha zbog dogovora sa Mladićem?

Akaši je porekao takvu nagodbu - sporazum sa Ujedinjenim nacijama i ponovio to u intervjuu za ovaj rad. Američki zvaničnici i mnoge Akašijeve kolege iz UN ubijeđeni su međutim, da je tu bilo sporazuma. Bosanski Srbi nemaju nikakve dileme. "Generala Žanvijea smatrali su časnim čovjekom, koji je održao svoju riječ". Momčilo Krajišnik, predsjednik Parlamenta bosanskih Srba rekao je u intervjuu maja 1996.: "Ubijeđeni smo, da je sve zavisilo od generala Žanvijeaa, bilo bi mnogo manje bombardovanja nego što je stvarno bilo". Žanvije je odbijao ponovljene zahtjeve za intervjuom, a francuska vlada odbila je da da komentar.

Mladić se 11. jula pojavio u Srebrenici. Prema zapadnim obavještajnim izvorima, Mladić je najveći dio perioda borbi proveo sa Perišićem, načelnikom Generalštaba Jugoslovenske vojske **na njegovom komandnom mjestu, na planini Tari**, preko rijeke Drine u Srbiji. "Njih dvojica su kontrolisali planiranje i napad", kaže se u tom izvoru.

Obavještajna služba Armije Republike Bosne i Hercegovine je pratila Mladićev dolazak. Mladić je sebi dao šifrovano ime "Crveni", i naredio je svojim generalima da zauzmu grad. "Dolje su naši najgori neprijatelji", rekao je svom oficiru sa jednog obližnjeg brda. "Da li se oni bore između sebe?" Drugi oficir je odgovorio: "Ne mislim. Samo su uplašeni do smrti". "Crveni" je naredio "Rumi" (što je šifrovano ime drugog generala) da se "kreće polako i obazrivo napred". "I sretno". "Ruma" je odgovorio "U redu, vidimo se dolje".

U 4 sata i 4 minuta poslije podne, "Ruma" je rekao "Crvenom", da trupe žele da znaju njegovu lokaciju. "Zapali kuću ili štalu, odnosno sijeno da vide gdje si".

U 4 sata i 25 minuta poslije podne, "Crveni" je naredio trupama da podignu zastavu bosanskih Srba na srpsku pravoslavnu crkvu u mjestu. **Za Ujedinjene nacije pad Srebrenice bio je ponižavajući udarac**. Kako je bilo moguće da Ujedinjene nacije "ponovo ne znaju prave namjere Srba?" Štab Ujedinjenih nacija pitao je to Akašija. Akaši je odgovorio da nema nikakva dalja obavještenja o ofanzivi.

Kofi Anan iz Gane, podsekretar Ujedinjenih nacija za mirovne snage, javno se obratio u vezi sa padom Srebrenice i nastalim pokoljem koji je rezultirao kao "propust u obaviještenosti". Ustvari, za obaviještenost o srpskim akcijama trebalo je da pitaju bosansku Vladu. Ali predstavnici Ujedinjenih nacija izrazili su opreznost prema bosanskim izvještajima o zvjerstvima. Zvaničnici SAD rekli su da Vlada SAD nije imala oficira za vezu - obavještajca niti CIA stanicu u Sarajevu.

Nakon pada Srebrenice, oko dvije trećine od, kako se pretpostavlja, 40.000 stanovnika preplavilo je holandski kamp blizu Potočara. **Tu su Srbi razdvojili muškarce od žena**. Žene, djeca i starci su poslani na linije fronta i prešli su na slobodnu teritoriju. **Muškarce više nikada niko nije vidio** - i pretpostavlja se da su ubijeni i zakopani u najmanje 10 masovnih grobnica koje su napravili daleko u unutrašnjosti. 12. jula, sposobni muškarci iz grada, koji su činili kolonu za koju američki zvaničnici procjenjuju da je imala 12.000 do 14.000 ljudi i dječaka - neki od njih su bili naoružani - uputili su se pješke u nadi da će stići na teritoriju pod kontrolom vlade. Manje od polovine ih je uspjelo. Mnogi su bili napadnuti iz zasjede i ubijeni na putu.

Prva određena riječ koju je američka Vlada izgovorila o pokolju, došla je nakon što je Džon Šatak (John Shattuck), glavni glasnogovornik SAD za ljudska prava, intervjuisao posmatrače o masakru u Tuzli 27. jula 1995. godine. **Šatakovi izvještaji Stejt Departmentu** požurili su pretraživanja putem satelitskih slika radi dokaza o masovnim grobnicama. "Jedan je momak čuo moj izvještaj i sedam noći bdio da bi došao do dokaza. Taj momak je napravio "proboj", rekao je u jednom intervjuu pomoćnik državnog sekretara Šatak.

Slike su prezentirane Savjetu sigurnosti Ujedinjenih nacija 10. avgusta 1995. godine. Ali nekoliko sedmica ranije, 13. jula, ministar bosanske Vlade rekao je američkom ambasadoru Menzisu da je više od 1.000 muškaraca sakupljeno na fudbalski stadion u Bratuncu. Menzis je rekao da će to prenijeti Stejt Departmentu. Američki zvaničnici koji su bliski obavještajnoj službi kažu da fotografija sa stadiona nema našu potvrdu. Nikakva dalja istraživanja nisu poduzeta.

Jednu sedmicu kasnije, Menzis je uputio Stejt Departmentu opomenu da se traže buldožeri, što je pokazatelj planova da se pripremaju masovne grobnice. I ovaj put, nije bilo nikakvog odgovora.

Bosanska armija pratila je napade iz zasjeda i masakre kako su se dešavali. 12. jula Armija Republike Bosne i Hercegovine uhvatila je radio signal od jedinice sa sjevera Srebrenice. "Pronašli smo mjesto gdje su sakupljeni civili" javio je radio stanicom srpski oficir svom komandantu. Mislio je na groblje zvano Groblje Pirata. Data je naredba: "Molim vas granatirajte to mjesto".

Četrnaestog jula, Armija Republike Bosne i Hercegovine je prisluškivanjem otkrila namjere sistematskog pokolja. Oko 1.000 ljudi bilo je uhvaćeno od strane srpskih snaga i odvedeno na stadion Konjević Polje, gdje će biti strogo ispitani kao "ratni zločinci". U 1 sat i 55 minuta poslije podne, pukovnik Milovanović iz Drinskog korpusa tražio je da iz Zvornika buldožer sa lopatama dođe u Konjević Polje.

Te večeri Srbi su izvršili svoj najveći iznenadni napad uopšte. U 8 sati i 35 minuta major Obrenović iz prve bosansko-srpske brigade iz Zvornika saopštio je da su njegove snage blizu sela Glođanje opkolile kolonu dugu dvije milje. **"Morate svakog ubiti. Ne želimo ni jednog živog", rekao je komandant Drinskog korpusa general Radivoj Krstić**. Drugi viši oficir, general major Živanović javio je radio stanicom: "Moraju se predati sa svim svojim naoružanjem. Zatim granatirajte grupe iz svih oružja i uništite ih".

Američki zvaničnici koji su upoznati sa izvještajima obavještajne službe su izjavili da su ovi izvještaji bili vjerovatni i da je vrlo vjerovatno da Bosanska armija ima takvu taktičku obavještajnu službu. "Bosanska armija je bila u boljoj

poziciji da sakupi takve taktičke izvještaje kao što je ovaj", rekao je američki zvaničnik upoznat sa izvještavanjima, "ali mi to nemamo".

U 3 sata poslije podne 14. jula, jedan srpski oficir sa šifrovanim imenom "Soko" javio je radiostanicom da je našao 50 ljudi u šumi. **"Moramo ih pobiti"**, rekao je. Njegov kolega Crnogorac (Montenegro) odgovorio je: "Uradite to polako. Ne treba nam nikakvih iznenađenja. Opkolite ih polako i ubijajte". Dva sata kasnije "Soko" je raportirao: "**Uradio sam ono**. Taj problem nije više nikakav problem".

Izvještaji u štampi su se umnožavali. Štab Ujedinjenih nacija u Njujorku tražio je od Akašija da ga bolje informiše. "Nije bilo nikakvih izvještaja o fizičkom maltretiranju", izvijestio je Akaši 12. jula. "Nismo bili u mogućnosti da utvrdimo da li se pojedinci kreću sa ili protiv njihove volje".

Slijedećeg dana Štab je poslao natrag telegram: "Skrenuta nam je pažnja da su Srbi između raseljenih lica odvojili vojno sposobne muškarce i doveli ih u Bratunac".

Tog dana Akaši je izvijestio da su pripadnici armije bosanskih Srba "pritvorili i ispitivali" nekih 4.000 izdvojenih muškaraca. 17. jula Akaši je rekao da su nestali i eventualni pritvorenici "velika praznina u našoj bazi podataka".

Slijedećeg dana Štab Ujedinjenih nacija, citirajući rasprostranjene i konzistentne "izvještaje o zvjerstvima", žalio se: "Mi o ovome od Akašija nismo ništa čuli".

Upitan u jednom intervjuu ovog mjeseca, da li je imao izvještaje o ovim činjenicama, Akaši je rekao: "Ne mogu reći da li smo imali ili ne kako sam već rekao, možda je i bilo".

Uprkos grešci na njegovom satu, Akaši je rekao da nije razmatrao povlačenje sa dužnosti. "Mislim da je moja dužnost da učinim sve što mogu da bih obavio zadatak u ovim teškim uslovima", rekao je u ovom intervjuu. "Sve dok imam povjerenje generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, mislim da trebam da nastavim. Abdiciranje od moje odgovornosti bio bi čin neodgovornosti".

Žanvijeova karijera se izgleda završava. On je na produženom odsustvu i vjerovatno će se povući u penziju, smatrali su njegovi pomoćnici. "Afera sa taocima ga je dokrajčila", rekao je njegov bliski saradnik. "Sam se izložio opasnosti". On je stvarno mislio da radi što je najbolje mogao. Bio je naivan da vjeruje Mladiću. Ali šta je drugo mogao uraditi?"

U Vašingtonu se nastavlja ispitivanje savjesti. "Jesmo li mogli uraditi bolje? Da", rekao je Tobi Geti (Toby Gati), pomoćnik državnog sekretara za obavještavanje i istraživanje, "...bila je to kratkovidost obavještajne službe,

fokusiranje na vojne aspekte a mnogo manje na to kako da podržim širu politiku". Geti je za Bosance rekao: "Oni su od nas željeli mnogo više. Znate li koliko smo mnogo puta to čuli? Oni su bili potpuno izbombardovani". Na pitanje: "Na šta se to odnosi?", Geti je odgovorio: "Problem je u tome što su cijeli mjesec dizali lažnu uzbunu, a uzbuna je ustvari bila prava".

PRIZOR IZ JEDNOG OD TUZLANSKIH PRIHVATNIH CENTARA PROGNANIH BOŠNJAKA IZ PODRINJA

Pjer Valijer (Pierre Vallieres)

PREŽIVJETI U PRISUSTVU SMRTI

"Kakva je razlika između Aušvica i Sarajeva? U Aušvicu je barem bilo gasa". (Primjer bosanskog humora).

Toga dana, 11. jula 1995. godine, na dan pada Srebrenice, ustao sam rano, u pet sati izjutra, sa probadanjem u srcu. Nije to imalo nikakvu vezu sa kardiovaskularnim bolestima kojih se stanovnici sjeverne Amerike plaše više nego genocida u Bosni. U montrealskom Institutu za kardiovaskularne bolesti rekli su mi da sarajevski specijalisti za bolesti srca spadaju među najbolje u svijetu. Ali, u Sarajevu se, od šestog aprila 1992. godine, kada je zvanično počela najduža opsada jednog grada u savremenoj historiji, rijetko umire od srčanog udara.

Već skoro tri mjeseca, **svakodnevno, u prisustvu smrti** preživljavam kao i ostali stanovnici bosanskog glavnog grada. Za moje prijatelje, to je četvrta godina opsade. Prijeteći pad Srebrenice bacio nas je u očajanje. Cijeli svijet je vjerovao da je sada na redu Žepa. Srbi su počeli bombardovati tu drugu zaštićenu zonu, onako kako su to činili uoči napada na Srebrenicu. Smatrali smo da će efekat "domina" u kratkom roku pogoditi i Goražde. U tom trenutku, po prvi put su moji bliski prijatelji uzbuđenim glasom govorili da će doći red i na Sarajevo. Do tada su bili ubijeđeni da je pad Sarajeva nezamisliv zbog velikog broja branitelja koji su se nalazili u gradu.

Ovi branitelji, koji su prije rata bili civili, trpjeli su glad kao i svi njihovi sugrađani. Uključeni u Armiju Republike Bosne i Hercegovine i opremljeni pištoljima, puškama, automatima i puškomitraljezima, često iz Drugog svjetskog rata, imali su vojne zadatke na odbrambenim položajima i, više puta u toku sedmice, radili su teške poslove kao i svi ostali građani Sarajeva: tragali za vodom, čistili ulice, spaljivali otpatke, uklanjali šut nakon granatiranja, itd. Kao nekada u Madridu, susrećete ih svakodnevno u kafićima gdje im besplatno služe kafu. Za vrijeme tih pauza od nekoliko minuta, oni, sa bliskim osobama i sa policajcima, prepričavaju posljednje vijesti sa fronta i najnovije analize nedavnih događaja koje prave vojnici i njihovi pretpostavljeni. Mnogi od njih poznaju

generala Jovana Divjaka, zamjenika komandanta Generalštaba Armije Republike Bosne i Hercegovine zaduženog za odnose sa civilnim stanovništvom. U određenim trenucima čovjek povjeruje kako ovdje živi Malroova "**Nada**" (L' espoir de Malraux).

Toga dana, u jednom bar-restoranu, koji ima svoj agregat, zurimo u televizijski ekran. Pošto u Sarajevu više nema električne energije, gledamo večernji televizijski dnevnik na jednom od rijetkih mjesta u glavnom gradu u kojem se televizor može upaliti. Čekamo reakciju NATO-a, ne pad Srebrenice. Neki vjeruju da je još uvijek moguća američka intervencija. Nikad se ne zna. Nikada nije suviše kasno da se učini dobro djelo. Ostali su više pesimisti. Do sada se **intervencija Zapada svodila na to da puštaju barbare da čine šta žele.** Nekoliko dana kasnije saznali smo da je sa liste Ujedinjenih nacija **nestalo između dvanaest i petnaest hiljada Srebreničana.**

"Zvanični" odgovor NATO-a konačno je propao. U Sarajevu se taj odgovor poredi sa odgovorom Otave (Ottawa) na zahtjeve Kvibeka (Quebec). Uvijek ista stvar. NATO nikada ništa ne uradi. Ni Ujedinjene nacije. Ni Evropa. Čini mi se da bi se moji bosanski prijatelji mogli još jedanput ponadati.

Od prije nekoliko dana Sarajlije ponovo nose sa sobom fotografije porodice. Ne bi željeli da ih izgube u slučaju da granata pogodi njihovu kuću, ili da im ih oduzmu u slučaju pretresa. Tu naviku su stekli nakon saznanja da u procesu etničkog čišćenja preživjeli mogu ponijeti samo one fotografije koje se lako mogu sakriti. Kao ona djevojka koja stanuje u Titovoj ulici. Naglo je iz svog novčanika izvadila fotografiju koju joj je dala majka tek onda kada je bila u stanju da shvati historiju antifašističkih partizana iz četrdesetih godina. Njena majka predvodila je u to vrijeme jednu grupu tih partizana. Bili su se okupili bez obzira na etničko i vjersko porijeklo da bi se suprostavili Hitlerovim fašistima. Ona tada nije imala više od četrnaest godina. Bila je toliko lijepa da je izgledalo da ima pet godina više. Posmatram njenu kćerku koja je isto tako lijepa 1995. godine kao njena majka u Titovo doba. Nije ona bez razloga čitav život živjela u Titovoj ulici, u stanu naspram kafea "Lora", gdje su se mnogi od nas redovno sastajali. Sada to ne možemo činiti jer su eksplozije granata veoma brojne.

U kvartu koji se nalazi na raskršću dvije glavne gradske ulice - Maršala Tita i Ferhadija, u centru Sarajeva, kada ima plina, gori plamen u čast jugoslavenskih partizana iz Drugog svjetskog rata. Gori i u čast novina "Oslobođenje", od čijih saradnika su mnogi, nakon pedeset godina, zaboravili što to ime znači. Upravo tamo je Međunarodna federacija novinara, nedugo nakon stravičnog masakra na pijaci Markale, 7. februara 1994. godine, na zgradi u koju će se uskoro useliti Beneton, svečano postavila spomen ploču posvećenu

stranim novinarima koji su poginuli u bivšoj Jugoslaviji. Čudno je da na toj spomen ploči, kojom se diči svjetsko novinarstvo, nema ni riječi o tome da većinu poginulih novinara od početka rata čine bosanski antifašisti koji i dalje nastavljaju umirati. To su Bosanci svih nacija, angažovani u zajedničkoj borbi kao i njihovi očevi u četrdesetim godinama.

Pretpostavljajući da će tema buduće promotivne kampanje biti mučeništvo Sarajeva, čovjek se cinično mora upitati koji će dan i koji će događaj Beneton izabrati za otvaranje prodavnice, čija je obnova jako mnogo koštala. Trebalo bi upitati Benetonovog fotografa-politikanta da li on čeka da se desi novi bosanski genocid. Treba se zabrinuti nad činjenicom da ga to nijedan strani novinar u Sarajevu nije upitao, budući da su svi oni, svjesno ili nesvjesno, uključeni u stvaranje tog publiciteta.

U vrijeme Srebrenice, dok smo mi o tome pričali, po kafanama su, između ostalog, kružile dvije fotografije čija me je sličnost zapanjila. Prva potiče iz 1945. godine, malo prije oslobođenja Sarajeva. Na njoj se vide civili koje su njemačke okupacione vlasti objesile na drveće u jednom parku. Druga, skoro identična prvoj, snimljena je nedavno. Ona pokazuje ljude iz Srebrenice koje su divljaci Ratka Mladića objesili o drveće u jednom parku. Tačno pedeset godina kasnije. Sliku iz 1945. godine vidio sam, zajedno sa nekoliko drugih, u Montrealu (Montreal). Imao sam sedam godina. Išao sam u školu i već sam mnogo čitao. Ovu iz 1995. godine vidio sam u Sarajevu. Imam pedeset sedam godina, i pokušavao sam, kao i svi ostali, da zadržim suze. Zauvijek ću se sjećati tog dana. Sada je 11. juli 1995. godine.

Sutradan, "Oslobođenje" je objavilo ovu drugu fotografiju koja me je prikovala za stolicu. Za to vrijeme je Zlatan, koji je fotografiju vidio prije mene, u prikrajku tiho plakao. Mogla su se vidjeti srebrenička djeca koja su po svemu ličila na izgladnjelu djecu Ruande. Čak je i boja kože nestala. Ostale su samo kosti. Sjećaću se tog dana. I historija će se također sjećati, u to sam siguran. U Sarajevu smrt nastavlja da živi, a živi nastavljaju umirati. Tog dana potpuno sam izgubio apetit; izgubio sam i glas. Pomislio sam u jednom trenutku da se više nema šta reći. Da bih otjerao užas koji me je obuzeo, pokušao sam pribjeći crnom humoru, koji je tako blizak Sarajlijama. Ali, nije se lahko smijati kad vam jecaji stežu grlo.

Eto zašto je dijeta u Sarajevu tako djelotvorna. Dovoljna je jedna sedmica da se riješite holesterola. U Sarajevu se, od 1992. godine, ne umire od kardiovaskularnih oboljenja. Glavni uzroci smrti su: - projektili, eksplozije minobacačkih mina, svakodnevni snajperski hici; - nedostatak antibiotika, tekuće i pitke vode, tableta hlora; nedostatak namirnica - uglavnom za novorođenčad, porodilje i starije osobe. Sarajlije također gledaju na televiziji i čitaju u svojim

novinama uvredljive, cinične i pogubne riječi lidera kojima su nekada zavidili na demokratiji. Pa gdje je onda taj moralni osjećaj za koji su dugo mislili da je duboko ukorijenjen na Zapadu?

Kako nastaviti sa pokušajima da ljudi shvate ovaj pakao koji svi odbijaju da vide? Slavni bosanski slikar, Afan Ramić, kaže da je to nemoguće. "Vidio sam, to može izgledati patetično, nakon eksplozije granate, šest, sedam, mrtvih i ranjenih. Niko se nije usuđivao da im priđe strahujući od slijedeće granate. Prvi koji su im prišli bili su psi da bi se najeli svježeg mesa... Eto zašto ne možemo objasniti onima koji nisu preživjeli ono što mi preživljavamo, u kakvim uslovima mi živimo već skoro četiri godine". Sve ovo je tiho kazao novinaru sarajevskog magazina "Dani", bez uzvika i bez lamentiranja. Vi ćete, možda, vrtiti glavom vjerujući da ja pretjerujem, ali kako je kazao general Jovan Divjak, Srbin rođen u Beogradu koji je ostao vjeran narodu koji ga je prihvatio kao jugoslavenskog oficira još prije trideset godina, "treba uvijek govoriti istinu". Evo zašto se često sjetim onoga što mi je rekao moj sarajevski prijatelj dok su granate neprestano padale oko nas: "Da je međunarodna zajednica poslala plave kacige da zaštite civile u nacističkim koncentracionim logorima i gasnim komorama, Hitler bi još uvijek bio na vlasti". To je bio još jedan primjer bosanskog crnog humora. Taj humor, dostojan Samjuela Beketa (Samuel Beckett), i pisama u kojima je Ana Blum (Anna Blume) pisala o "ovoj zemlji posljednjih stvari", sastavni dio, zajedno sa umjetnošću i sjećanjem, duhovnog otpora na koji su Bosanci tako ponosni i koji im je omogućio da čudesno izmijene uobičajeni tok rata.

Međutim, suprotno očekivanjima Zapada, taj narod bez novca, skoro bez namirnica za život, nije prestajao sa otporom. Njima se tvrdoglavo **zabranjivalo da organizuju samoodbranu**, dok su Bon (Bonn) i Vašington (Washington) ohrabrivali Hrvatsku da upravo to čini. I više od toga, Zapad je pomogao Hrvatskoj da se snadbije impresivnom količinom oružja i, da bi se ulizao Rusiji, dozvolio da ona to isto učini Srbima. To je najbolji način ohrabrivanja Hrvata i Srba da se bore za podjelu bosanske teritorije, što su oni ranije otvoreno bili dogovorili. Bosanci, koji ponovo rizikuju da se nađu između dvije vatre kao 1993. godine, bili su jedini koji su trpjeli embargo; jedini čiji je glavni grad bio pod opsadom skoro četiri godine; jedini čija vlada ne može ostvariti vlast na 70% procenata svoje teritorije koju je okupirao srpski agresor, i koja nema mogućnosti za komunikaciju sa 50% svog stanovništva protjeranog ili izolovanog etničkim čišćenjem; i na kraju, jedinim kojima humanitarna pomoć bogatih zemalja stiže na kapaljku i sa zakašnjenjem koje, nažalost, nije uzrokovano isključivo srpskom blokadom. Od početka rata, **osnovna nit**, koja upravlja cjelinom konflikta, **je uništenje Bošnjaka**.

Ipak, ovaj narod, koji ima sve simptome agonije, odbija da umre. I što je još nevjerovatnije, on misli, on pamti, on piše knjige, stvara umjetnička remek djela. Pravi, čak, i zapažene filmove, iako su, unazad nekoliko mjeseci, zbog nasilja u vidu granatiranja, zatvorena sva pozorišta, kina i koncertne sale, i iako je većina intelektualaca napustila Sarajevo.

Svi vojni stručnjaci su smatrali da je rat trebao završiti još 1992. godine i to padom Sarajeva, grada koji je bio opkoljen a iznutra djelimično zaposjednut trupama Jugoslavenske armije. Nismo li mi tu armiju - komentarišu Sarajlije - i pored novostečene bosanske nezavisnosti i srpske agresije, ipak smatrali svojom? Poznavali smo lično njene oficire i vojnike, dijelili smo istu kulturu, govorili smo istim jezikom. Kako se ta armija, koju je Tito bio stvorio upravo zato da bi spriječio ponovno rađanje evropskog fašizma iz tridesetih i četrdesetih godina, mogla okrenuti protiv svojih ljudi u Sloveniji i Hrvatskoj, u Bosni i Hercegovini i na Kosovu?

Mržnja nije uzrokovana, kako se na Zapadu često misli, ponovnim uskrsnućem "plemenskih ratova" iz "prošlosti", već transformacijom i monopolizacijom jugoslavenskog saveznog aparata i armije kao njene isturene ruke u toj staljinističko-hitlerovskoj mašini, koju u Sarajevu nazivaju "crvenim fašizmom". Srbijanski predsjednik Slobodan Milošević, mozak ovog rata, nasljednik je istovremeno i Staljina i Hitlera. Njegovi sljedbenici general-krvnik Ratko Mladić i novi Musolini, ludi psihijatar crnogorskog porijekla - Radovan Karadžić, pripadaju kategoriji crnih fašista. Ono po čemu se ta dva fašizma razlikuju neodoljivo podsjeća na razliku između esesovaca i primitivaca krvavih ruku koji su trebali da onemoguće Hitleru da ostvari privremeno savezništvo između običnog "puka" i fašističke elite. Kada Karadžić i Mladić okončaju svoju misiju, beogradska elita će morati, sa ili bez Miloševića, preći slijedeću etapu. Ni Rusi, bez ikakve sumnje, nisu daleko od toga.

Da li bi se zaista znalo ne samo za postojanje nacističkih logora smrti, već i o tome šta se u njima dešavalo, da se ignorisalo ono što su rijetki preživjeli logoraši iz Aušvica govorili? Nema prave kulture bez historijskog sjećanja. Deviza "sjećam se", nije isključivo kvibečka deviza. Ona nikada ne može biti deviza jednog naroda. Sarajlije je poznaju i razumiju vijekovima. Trebalo bi to biti deviza cijelog svijeta.

Kako su se Bosanci uspjeli održati tako dugo? Da biste to saznali, nije dovoljno provesti dva ili tri dana u Sarajevu i hodati od jedne do druge konferencije za štampu koje organizuje nesposobna birokratija UNPROFOR-a. U najmanju ruku, treba ponovo pročitati Hanu Arent (Hannah Arendt) koja je 1949. godine završavala rukopis **Korijeni totalitarizma** slušajući svjedočenja rijetkih preživjelih žrtava holokausta. Ona zna kako su ti preživjeli pružali otpor.

Bez papira, bez vode i struje, bez hrane, sve dok ih nisu oslobodili Amerikanci i Sovjeti. Hana Arent je mogla završiti svoj prvi rukopis tek četiri godine nakon Hitlerove smrti i smrti miliona Jevreja i ostalih "nevinih ljudi". Danas, dok čitate njene knjige opet se dešava genocid.

Postoje dva načina posmatranja genocida. Ako ste udobno zavaljeni u stolici dok gledate kako opitne pacove seciraju uživo, vi primjenjujete metodu Ujedinjenih nacija. Drugi način je da pređete na stranu pacova, pardon, ljudskih bića, i da pokušate prevesti na engleski, na francuski, na španski, na talijanski, na njemački, krikove žrtava kolektivnog seciranja na živo, seciranja pod otvorenim nebom. Naviknuti da sve poklope staklenim zvonom sa dobrom zvučnom izolacijom, a posebno one operacije u kojima se ubija u ime nauke i dobrobiti bogatih naroda, nauka novih društvenih upravljača, u bazi internacionalizovana a na vrhu hipercentralizovana više nego ikad, posmatra Sarajevo kao laboratoriju budućih konflikata na teritoriji bivše sovjetske imperije. **Bosanci su opitni pacovi ovog eksperimenta**.

Nakon pada berlinskog zida, koji se srušio sam, bez pomoći plavih šljemova, Vašington je prvi obećao prosperitet i životnu sreću zatočenicima totalitarnog staljinizma. Lažima televizije **mejd in Amerika** (made in America), usklađenim sa orkestrom CNN-a, ubjeđivali su stanovništvo Balkana i istočne Evrope, koje je historija dobro ispreturala, da se kreću prema najboljem od svih svjetova. Vjerujući Amerikacima na riječ, ljudi - zatočenici prošlosti, masovno su se okrenuli liberalizmu koji je sam sebe nazivao demokratskim. Već tada, grupa **TRIO**, koja je bila još uvijek nepoznata, potajno se smijala. Oni su sve to posmatrali sa posebnim interesom. Kada je umjesto obećanog raja stigao košmar, manje više svugdje na istoku, a u bivšoj Jugoslaviji više nego drugdje, troje mladih umjetnika iz Sarajeva inspirisalo se dugom rableovskom tradicijom stanovnika Bosne i Hercegovine. Eto objašnjenja kako se može smijati na kraju pakla. Ovaj put su trasirali Rable (Rabelais), Kafka, Jonesko (Ionesko), Volter (Voltaire), Servantes (Cervantes), Beket (Beckett), itd. Eto zašto se u Sarajevu, usprkos teroru, preživljava uz pomoć svakodnevnog crnog humora, koji se očituje u bogatom korištenju sjećanja i kulture. Tu kulturu je Zapad, prije nego se proglasio vlasnikom jedine istine, dijelio sa stanovnicima Balkana, za njega civilizovanim, što znači obdarenim moralnom sviješću čiji su izvor bile tada popularne tragedije stare Grčke.

Nasuprot milionima Klintona tog lijenog Zapada, tako umornih i tako istrošenih utjecajem holesterola, Sarajlije, oslobođene duhovnog mrtvila i uz pomoć skoro vječne mladosti koju su im vojni ljekari silom nametnuli, nisu propuštali da se smiju do zadnjeg daha da nikada ne bi postali slični, šefovima plavih šljemova koji su jedan po jedan od njih tražili, da bez otpora prihvate smrt svoje kulture, koja je, ustvari, njihova duša. Eto, dakle, **jedinstvene**

demonstracije fizičkog i moralnog zdravlja, koje prati svakodnevni život Sarajlija, na poslu i u kući, u malim kafeima, pa sve do groblja. Taj duhovni otpor veoma je iznenadio strane prijatelje Bosne i Hercegovine: to je taj "sarajevski duh" o kojem je Salman Ruždi kazao da "ako on nestane, svi ćemo biti njegova siročad".

Mladi Sarajeva mogli su, takođe, biti pesimisti kao i članovi grupe Nirvana, čiji je vođa izvršio samoubistvo. Oni su, pak, radije odlučili da, zajedno sa njihovom muzikom, pokopaju zvuke eksplozije, i to u trenucima kada su bombardovanja bila tako strašna da je ljudski duh bio opsjednut samo jednom mišlju - smrću. Njihova nada nije smetala čak ni onda kada je ličila na akrobatu iznad ambisa.

GLAD. OVA STARICA PRETRAŽUJE DEPONIJU SMEĆA U BLIZINI SJEDIŠTA UNPROFORA U POTRAZI ZA BILO ČIM ŠTO BI JOJ MOGLO UTOLITI GLAD (SARAJEVO, 1993.)

Ing. Greta Ferušić

JEVREJSKA ZAJEDNICA U AGRESIJI NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU

Zlu koje nas je ovdje okupilo sudiće, u ime čovječanstva, ljudi koji su za to kvalifikovani i određeni. Oni su već dobili punomoć i preuzeli dužnost u Međunarodnom sudu za sudsko gonjenje osoba odgovornih za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije.

Misli koje ću vam prezentirati poredane su onako kako sam osjećala da ih treba kazivati.

Zašto sam se dva puta u životu našla u logorima, u uslovima koji su vrlo slični. Slični su i za življenje i za umiranje. Zašto sam se našla u uslovima u kojima čovjek ne zna da li će ga narednih pet koraka, ili narednih pet minuta - odvesti u smrt, ili u nespokojno životarenje, ispunjeno ipak nadom u život?

U takvim uslovima našla sam se samo zbog toga što sam - to što jesam! Rekla bih da sam u takvim uslovima oba puta bila zatočena samo zbog toga što sam - **čovjek.** Mogla bih reći da je to i zbog toga što je te uslove stvorio - **nečovjek.**

Preciznije rečeno, nacionalna pripadnost bila je glavni uzrok što sam se dva puta u pola stoljeća našla u logoru. Prvi put, uzrok tome je bila moja nacionalna pripadnost. Njemački fašisti odveli su u Aušvic (Auschwitz - Oswiencim) mene i moju porodicu samo zbog toga što smo bili Jevreji.

Uzrok mome drugom i mnogo dužem boravku u logoru, pola stoljeća kasnije, opet je nacionalna pripadnost, ali ovog puta ne moja vlastita, nego onih koji su od kosmopolitskog grada Sarajeva troipogodišnjom opsadom napravili logor: njihova je nacionalnost jedino je tako mogu nazvati - **velikosrpska**.

Rekoh da sam se oba puta našla u logorima samo zbog toga što sam to što jesam - Jevrejka. Sad ću s razlogom reći da sam ja arhitekta i Jevrejka - Vojvođanka. Rodila sam se u Vojvodini i školovala sve do završetka univerzitetskih studija. Tek tada sam, kao zreo čovjek, stigla u Bosnu, u Sarajevo. U novoj sredini - ne da nikada nisam osjetila nostalgiju, nego sam se u nju odmah uklopila i stopila.

Za ilustraciju toga, navešću jedan primjer sarajevske urbane i kosmopolitske širine, privlačnosti i sigurnosti. U zapadnom produžetku čuvene sarajevske Baščaršije, remek-djela orijentalnog gradskog trgovačkog i zanatskog središta, nalazi se jedinstven u svijetu urbano-konfesionalni prostor koji se može geometrijski odrediti trouglom čije stranice nisu duže od 400, 300 i 200 metara. Na uglovima ovog imaginarnog trougla realno i dostojanstveno uzdižu se Husrefbegova džamija, izgrađena 1532. godine, Stara pravoslavna crkva, izgrađena u XVII vijeku i katolička katedrala, izgrađena pod kraj XIX vijeka. U sredini je Jevrejski hram izgrađen u XVI stoljeću, odmah po pristizanju Jevreja Sefarda u Sarajevo iz Španije.

Dakle, na prostoru 15-tak puta manjem od jednog kvadratnog kilometra, bosanski duh tolerancije i stvaralaštva, gradeći stoljećima, izgradio je četiri velike bogomolje četiriju velikih monoteističkih religija! Ove bogomolje, podignute u cijeloj Bosni, svjedoče da je ono čemu teži današnja Evropa. Dakle ta težnja, ta sutrašnja Evropa - postojala je, obitavala je u Bosni prije pola milenija! Već tada, ali i prije, i poslije, u državi Bosni živjeli su katolici, pravoslavci, bogumili zvani "bosanski krstjani", malo potom muslimani i židovi.

Došavši u takvo Sarajevo i takvu Bosnu, udisala sam i uživala onu prirodnu slobodu, onakvu kakva je ponuđena mojim prvim sunarodnjacima, Jevrejima - Sefardima, koje je nevolja još prije pola milenija otjerala iz Španije i dovela u Bosnu. Iz Španije ih je, u godini u kojoj je Kristofor Kolumbo stigao u Ameriku, u novi svijet, 1492. otjerala unikonfesionalna isključivost katoličke inkvizicije, na koju neizbježno asocira kvaziortodoksna isključivost i "etničko čišćenje" koje na dijelovima bivše kosmopolitske Jugoslavije vrše velikosrpski nacionalšovinisti.

U tadašnjoj Bosni, u sastavu Otomanskog carstva, moje sunarodnike dočekao je sultan Bajazid riječima: "... Španski kralj Fernando Aragonski (Fernando V, el Catolico) postupanjem protiv Jevreja, nije učinio nikakvo pametno djelo, jer je svoju zemlju osiromašio, a Tursku carevinu obogatio najvrednijim elementom...".

Da li je bio najvredniji ili ne - manje je važno: istorijska je činjenica da se novodošli jevrejski elemenat brzo i lako uklopio u kosmopolitski bosanski ambijent. Od tada se intenzivno prožimaju i obogaćuju. Moglo bi se reći da je to tako, općenito uzevši, trajalo sve do pojave fašizma.

Uoči Drugog svjetskog rata u Sarajevu je živjelo oko 80.000 stanovnika, od kojih oko 12.000 Jevreja. Ime svakog od njih upisano je na stranicama tako nazvane "Velike knjige", koja je pričvršćena na stropu današnjeg Muzeja Jevreja, postavljenom u pomenutom Starom hramu. Po završetku Drugog svjetskog rata,

u Sarajevu je bilo još samo 1.292 Jevreja. Preživjeli su uglavnom oni koji su blagovremeno stupili u borbu protiv fašizma.

U jedan od njih, Aušvic, odnosno Osvjenćim, deportovana sam i ja, sa bližom porodicom. Oslobođena sam kada je oslobođen logor - 27.januara 1945. U tom trenutku, kao odrasla djevojka, imala sam 33 kilograma. U rodni Novi Sad vratila sam se bez porodice - svi su pobijeni u fašističkom logoru.

Današnja opsada Sarajeva, duga više od 40 mjeseci, započela je velikosrpskom agresijom na Bosnu i Hercegovinu u proljeće 1992. Cilj agresije bio je stvaranje etnički homogenizirane - mononacionalne i monoreligijske "velike Srbije".

Predosjetili su to Jevreji, od iskona iskorijenjivani egzodusima i genocidima. Od 1800 sarajevskih Jevreja, po popisu iz 1991. godine, danas ih u ovom gradu živi mali broj. Za razliku od Drugog svjetskog rata, kada ih je 9/10 stradalo, danas ih je mnogo spasilo glavu, blagovremenim odlaskom iz Sarajeva, u nadi i vjeri da će se vratiti u svoj grad. Oni koji su ostali u gradu, uključili su se i ovog puta u borbu protiv fašizma, a oni koji nisu borbeno sposobni stavili su se na raspolaganje jevrejskoj kulturno-humanitarnoj organizaciji **"La Benevolencija".** Hranom, lijekovima, odjećom i drugim potrepštinama "La Benevolencija" je pomogla u preživljavanju mnogim Sarajlijama, ne gledajući na njihovu nacionalnu ili drugu pripadnost.

Slijedeći primjeri ukazaće na jednu specifičnu, ali vrlo jasnu sliku agresije na Bosnu i Hercegovinu. U tom smislu citiraću riječi gospodina Ivice Čerešnješa, predsjednika Jevrejske općine:

"Naši sakralni objekti - kaže predsjednik - sinagoge prije svega, jako su stradali u ovom ratu od agresorskih bombardovanja. Naša najveća svetinja, naša groblja, oštećena su, a i dalje se ruše. Bili smo u posjeti Sefardskom groblju. Četnički teroristi pucali su na nas. Mi znamo ko čuva i brani sarajevsko Jevrejsko groblje. Čuva ga Armija Republike Bosne i Hercegovine".

Pomenuto Sefardsko groblje zavrjeđuje da se o njemu još nešto kaže. Drugo je po starosti među jevrejskim grobljima u Evropi; staro je približno četiri i po stoljeća. Smatra se da je najstariji nadgrobni spomenik onaj koji pripada prvom sarajevskom rabinu, Samuelu Baruhu; podignut je 1661. godine. Cijeli kompleks predstavlja autentičnu priču o postojanju i povijesti jednog naroda i označava mjesto kome niko ne bi smio prići bez dužnog poštovanja, a kamo li ga oštetiti ili oskrnaviti.

Evo, to bi bilo nekoliko pričica koje kroz, da tako kažem, jevrejski sarajevski fokus, potvrđuju identitet i postojanost BOSANSKOG JEVREJA. Kao takav, bosanski Jevrej, stradao je i u ovoj agresiji kao svako onaj ko u ovim teškim uslovima brani bosansko biće.

Poštovana gospodo i prijatelji,

Dozvolite da iz svog životnog iskustva podsjetim na ono što je govoreno po završetku Drugog svjetskog rata u kome su fašisti ubili 6 miliona Jevreja i kada su otkriveni zločini u koncentracionim logorima: "**NIKAD VIŠE**", govorilo se tada širom zemaljske kugle. Predlažem da u završni dokument ovog našeg skupa uđu misli iz kojih će svak ko ih pročita zaključiti da je pozvan i obavezan da učini sve kako do novih pojava fašizma, novih agresija država na države, novih genocida na narode ne bi došlo - ZAISTA NIKADA VIŠE!

KAKO SE ZAŠTITITI OD HLADNOĆE? I POSLJEDNJI PANJEVI U NEKADAŠNJIM SARAJEVSKIM PARKOVIMA SU POVAĐENI. CIGLANE - SARAJEVO, 1993.

Dr. Mehmed Kenović

UNIVERZITET - ŽRTVA AGRESIJE

a) UNIVERZITET U SARAJEVU

Za agresora je jedan od najvažnijih ciljeva uništavanje duhovne kulture i umjetnosti. Univerziteti i naučne institucije, kao sastavni dio te duhovnosti naroda i države, prvi su na meti silnika.

Nacistička srpsko-crnogorska agresija na državu Bosnu i Hercegovinu u svojim mračnim spektrima zločina je među prvim planirala kulturocid kao važan vid genocida u koji spada i uništenje univerziteta. Univerzitet u Sarajevu je zvanično osnovan 1949. godine, a Zakon o Univerzitetu donijela je Skupština Narodne Republike Bosne i Hercegovine 11. novembra 1949. godine. Nastupile su etape razvoja Univerziteta u okviru Jugoslovenske zajednice univerziteta pri čemu se težilo dostizanju evropskih standarda. (Vidi priložene tabele).

Približna predračunska vrijednost oštećenih univerzitetskih zgrada, namještaja, bibliotečkog fonda i laboratorijske opreme je 89.712.875 USA dolara. U samom početku agresije Sarajevski univerzitet je napustila skoro polovica od ukupnog broja nastavnika i saradnika, a materijalne mogućnosti finansiranja Univerziteta bile su skoro nikakve. U toku rata došlo je do osjetnog osipanja broja nastavnika i saradnika Univerziteta. Tako je na početku rata od 1.447 nastavnika i saradnika iz predratnog perioda taj broj sveden na 485. U istom tom periodu broj studenata Sarajevskog univerziteta je drastično smanjen. Sa predratnih 22.000 redovnih i 8.000 vanrednih studenata, broj upisanih studenata je smanjen na 9.000 u školskoj 1994/95. Univerzitet je, uostalom kao i cijeli grad, u čitavom ratnom periodu bio blokiran za naučnu komunikaciju i konsultacije literature, stručnih časopisa i najnovijih naučnih rezultata postignutih u svijetu, što je jedan od bitnih pretpostavki ostvarivanja njegove funkcije. Samo ti grubo naznačeni podaci dostatni su da predoče stvarnu sliku u kakvim je sve okolnostima Univerzitet, sa svojim članicama, uspio da sačuva svoju funkciju i dignitet nastavno-naučnog procesa i istraživačkog rada.

Materijalna baza Univerziteta (objekti, oprema, bibliotečki fond) u toku rata je u velikoj mjeri devastirana, uništena i otuđena. Od dvadeset i dvije visokoškolske ustanove Univerziteta koje se nalaze u Sarajevu, pet njih je ostalo bez svoje zgrade, opreme, dokumentacije, bibliotečkog fonda. Poljoprivredni

fakultet sa svojih 9.283 m^2 prostora i Šumarski, sa 5.043 m^2 izgorili su u podmetnutom požaru, a oprema, biblioteke i ostala dokumentacija prethodno opljačkani ili uništeni. Stradao je i značajan dio opreme namijenjen za realizaciju Programa kompjuterizacije visokoškolskih ustanova i univerziteta koji je upravo pred rat bio realiziran. Zapaljena je i uništena Univerzitetska biblioteka koja je bila smještena u historijskom spomeniku, zgradi izgrađenoj u pseudomaurskom stilu krajem 19-tog stoljeća, glasovitoj Vijećnici, mjestu sretanja generacija studenata. Potpuno su uništeni studentski domovi u naselju "Bratstvo i jedinstvo", sa kompletnim smještajnim i pratećim kapacitetima kao i dio ležaja u naselju "Mahmut Bušatlija" i domu "Mladen Stojanović". Teško su stradali i studentski restorani i bifei u kojima se hranilo oko tri hiljade studenata, a njihova oprema gotovo u cijelosti uništena. Klinički centar Univerziteta kao i Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata pretrpjeli su značajna oštećenja.

Ukupna približna predračunska vrijednost oštećenja: (a) zgrada 62.594.000 USA; (b) školskog namještaja 4,813.125 USA i (c) laboratorijske opreme 22.305.750 USA dolara. Ukupno: 89,712.875 USA dolara. Ovi indikatori upućuju i na veliko učešće štete na objektima, namještaju i opremi Univerziteta u ukupnoj šteti na školskim zgradama u Sarajevu.

Već je istaknuto da je jedan od najvažnijih ciljeva agresora bio upravo maksimalno uništenje visokoškolskih i drugih institucija kulture i umjetnosti. Nema stoga ni jedna institucija u ovoj oblasti koja nije znatno destruirana, ali ovdje ćemo, na osnovu informacija o dosadašnjim razaranjima, ilustrovati samo one koji su najviše stradali:

1. ELEKTROTEHNIČKI FAKULTET

Ovaj fakultet je potpuno uništen. Pošto je od početka rata na teritoriji pod privremenom okupacijom, planski je onemogućen pristup objektima fakulteta, pa je, pored devastiranja prostora, uništena oprema, biblioteka, studentska i nastavnička dokumentacija. Treba podsjetiti da je ovo bio jedan od najopremljenijih fakulteta. Na prostoru oko 22.000 m^2 bila je, pored ostalog, vrhunska laboratorijska oprema vrijednosti 10 miliona USA dolara, oko 15.000 knjiga i 50.000 časopisa. U stručnim odsjecima (elektroenergetika, automatika i elektronika, telekomunikacije i automatika i računarstvo) upisivano je preko 2.000 studenata, od čega je u prosjeku diplomiralo 150, a magistriralo oko 20 inženjera.

Bilo je angažovano 60 nastavnika sa doktoratom nauka i oko 80 saradnika. Agresorov cilj je bio onemogućavanje rada i ovog fakulteta - materijalna osnova je potpuno nestala. Prema nekim informacijama, svi najskuplji uređaji i aparati

su demontirani i odneseni u nepoznatom pravcu.

2. SAOBRAĆAJNI FAKULTET

Pošto ovaj fakultet ima neprocjenljivu vrijednost (s gledišta funkcije i značaja tog profila stručnjaka za bezbjednost i funkcionisanje svih sistema države), agresor je odmah na početku usmjerio sva svoja razaranja i u tom pravcu. Uništena je zgrada fakulteta koja se nalazila u Vogošći u blizini fabrike automobila TAS, amfiteatar, studentske učionice, laboratoriji i kabineti. Cilj agresora i jeste bio uništenje kapitalne opreme i naučno-nastavne infrastrukture. Vrijednost uništene opreme iznosi 1,081.100 DM a ukupna šteta nanesena ovom fakultetu iznosi preko 6,5 miliona DM. Cijeni se da je među saobraćajnim fakultetima u bivšoj Jugoslaviji ovaj fakultet bio najmodernije opremljen. Sve je uništeno, a ostale materijalne štete su neprocjenjive.

3. ŠUMARSKI I POLJOPRIVREDNI FAKULTET

Među prvim visokoškolskim ustanovama artiljersijkim granatama pogođene su i zapaljene zgrade Šumarskog i Poljoprivrednog fakulteta. Prije toga, agresor je oba fakulteta sistematski opljačkao. Mnoga šumska dobra neprocjenjive vrijednosti: Arboretum Slatina, Alpinetum Trebević, Igman i druga su uništena.

4. UNIVERZITETSKA BIBLIOTEKA

Ova značajna institutcija imala je trodjelnu funkciju: državna, univerzitetska i opštenaučna biblioteka. Za proteklih 50 godina izrasla je u najveću biblioteku u Republici. Veoma bogati fondovi i saradnja s više od 200 velikih svjetskih biblioteka i INDOK centara su osnovne karakteristike predratne biblioteke. U sarajevskoj Vijećnici nalazila se većina najvrijednijih zbirki: zbirka BOSNIAKA, kapitalna naučna izdanja, više od 30.000 naslova iz svih oblasti nauke, oko 850.000 monografskih publikacija, bogata zbirka muzikalija s područja Bosne i Hercegovine, bivše Jugoslavije i svijeta, te grafička geografska zbirka rukopisnih knjiga, arhivska građa znamenitih Bosanaca i Hercegovaca. Ova biblioteka imala je i kompletnu računarsku i terminalsku opremu za elektronsku obradu bibliotečke građe, moderne radionice za hemijsku zaštitu

knjiga, opremu za mikrofilmovanje, fotokopiranje i grafisanje, mikročitače, modernu knjigoveznicu, štampariju i dr.

U požaru koji je izazvao agresor nestala je sva periodika (više od 30.000 naslova - izgorjele su sve novine i svi časopisi od 1850 godine, više od 27.000 časopisa, a od 850.000 monografskih publikacija 70% je nestalo u najvećoj lomači knjiga na Balkanu i na svijetu od ratnih djejstava. Prema grubim procjenama štete, bez zgrade, prelaze cifru od milijarde njemačkih maraka. Agresor je dakle na najmonstruozniji način višesatnim granatiranjem, najprije zapaljivim bombama počev od krova, izazvao požar takvih razmjera da se nije mogao zaustaviti.[1]

5. ORIJENTALNI INSTITUT

Dugo planirana agresija, pored biološkog uništenja bošnjačkog naroda, kao jedan od glavnih ciljeva imala je uništenje, zatiranje kulture jednog naroda koji je uvijek bio otvoren za multikonfesionalni, multikulturni i multinacionalni suživot i saradnju. Institut je u maju 1992. godine potpuno spaljen i nestala su, nažalost zauvijek, neka značajna djela, a bile su zastupljene ove oblasti: enciklopedije, historijografija, geografija, politike, teologije, filozofija, prirodnomatematičke nauke, pravo, fikh, rukopis Kur'ana, Hadis, lingvistika, leksikografija, divani. U Arhivu (historijska građa) bile su četiri značajne zbirke: manuscripta turcika, sa oko 7.000 inventarnih brojeva - period od XVI do XIX vijeka, zbirka sidžila travničkih, mostarskih, blagajskih i drugih kadija, Vilajetski arhiv i Zbirka vakufnama. Stručna orijentalistička biblioteka sadržavala je 50.000 štampanih naslova i kompleta časopisa i bila je jedna od najbogatijih u Evropi. Veliki dio tog rijetkog bogatstva je nepovratno uništen.

MEĐUUNIVERZITETSKA SARADNJA

I tokom rata nastavljena je međuuniverzitetska saradnja Sarajevskog univerziteta zahvaljujući, prije svega, francuskoj asocijaciji DIA - studentskom pokretu za Sarajevo. Zahvaljujući ovoj organizaciji Univerzitet je uspio uspostaviti čvršće veze sa evropskim i svjetskim univerzitetima. Uspostavljeni su kontakti i obavljeni razgovori sa Evropskom komisijom sa sjedištem u Briselu i Savjetom Evrope, gdje je data podrška za uključivanje Bosne i Hercegovine u

[1] *Posebna edicija Univerziteta u Sarajevu 1949-1994. str. 57-65,80, 81, 82, 92, 93, 104, 105, 111, 114 i 122.*

srednjeevropsku inicijativu. Usklađivanje nastavnih planova i programa i standaridozovanje diploma i drugih dokumenata univerziteta i pristup u programe TEMPUS-a, ubrzaće ulazak Sarajevskog univerziteta u konkurenciju evropskih univerziteta.

b) UNIVERZITET - MOSTAR

Iz podataka koje je dostavio Rektor univerziteta Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta Republike/Federacije Bosne i Hercegovine (potpisi gospodina prof. dr. Kerima Slipčevića, rektora univerziteta i prof. dr. Stefana Sunarića, predsjednika Savjeta univerziteta iz juna 1995. godine) vidi se da je agresija najviše pogodila ovaj univerzitet. Region Mostara, prema nivou i strukturi destrukcije, suštinski se razlikuje od ostalih regiona u Republici Bosni i Hercegovini. Destrukcija Mostara je opšte poznata u svijetu. Kad se analizira struktura te destrukcije, stanje je još teže. Postojao je pored ostalog i razvijen školski sistem do nivoa Univerziteta, Instituta (organizovanih u okviru Univerziteta "Džemal Bijedić" Mostar i u okviru privrednih organizacija) i ispitnih laboratorija sa odgovarajućom opremom, prostorijama i kadrovima i bio među najrazvijenijim.

Dio visoko obrazovanih kadrova koji je ostao u Mostaru praktično je već tri godine izvan svakog toka naučnih i tehnoloških informacija, što ima drastične posljedice posebno za univerzitetske nastavnike i saradnike Instituta i laboratorija. Samo iz ovih razloga, u Mostaru, u dijelu pod kontrolom legalnih organa Republike Bosne i Hercegovine, u sadašnjem stanju, onemogućeno:

- izvođenje praktične nastave na srednjim školama iz oblasti fizike, biologije, informatike, tehničkih disciplina i hemije,

- izvođenje praktične nastave, vježbi na Univerzitetu iz oblasti ispitivanja materijala i konstrukcija, fizike, hemije, informatike itd.

Na ovaj način, okrnjena nastava može proizvesti dugoročne štete jer će oformljeni kadrovi biti aktivno uključeni u nastavni proces i idućeg pola vijeka.

Uporedni pregled kadrova na nivou Univerziteta prije agresije i sada:

	Prije agresije		Sada	
Zvanje	nastavnici, asistenti / spoljni saradnici	ukupno	nastavnici, asistenti / spoljni saradnici	ukupno
	137 / 68	205	38 / 32	70

Broj nastavničkog kadra u vremenu kada ovaj tekst pišemo upoređen sa brojem prije agresije izraženo u procentu iznosi cca 34.

Iz narednih pregleda se po fakultetima može saznati broj kadrova prije agresije i sada.

Uporedni pregled kadrova po fakultetima prije agresije i sada

zvanje fakultet		red. prof	van. prof	doc.	prof.	viši asist	asist	spec.	ukupno
Mašinski f.									
nastavnici	prije/sada	11/1	6/2	5/2	1/1	12/2	3/5	1/-	39/13
spoljni saradnici	prije/sada	2/7	5/2	3/2	1/-	5/1	5/6	-/-	21/18
ukupno	prije/sada	13/8	11/4	8/4	2/1	17/3	8/11	1/-	60/31
Ekonomski f.									
nastavnici	prije/sada	3/-	8/4	6/-	3/4	7/-	3/2	-/-	30/10
spoljni saradnici	prije/sada	2/8	3/2	-/1	-/-	1/2	-/-	-/-	6/13
ukupno	prije/sada	5/8	11/6	6/1	3/4	8/2	3/2	-/-	36/23
Pravni f.									
nastavnici	prije/sada	7/3	4/-	5/2	1/-	3/1	3/1	-/-	23/7
spoljni saradnici	prije/sada	3/3	-/1	-/-	-/-	-/-	-/-	-/-	3/4
ukupno	prije/sada	10/6	4/1	5/2	1/-	3/1	3/1	-/-	26/11
Građevinski f.									
nastavnici	prije/sada	4/3	8/1	-/1	1/-	3/-	6/2	-/-	22/7
spoljni saradnici	prije/sada	2/2	4/-	8/-	2/-	3/1	-/1	9/-	28/4
ukupno	prije/sada	6/5	12/1	8/1	3/-	6/1	6/3	9/-	50/11
Pedagoška a.									
nastavnici	prije/sada	15/4	-/-	-/-	8/-	-/-	-/-	-/-	23/4
spoljni saradnici	prije/sada	9/4	-/-	-/-	1/9	-/-	-/-	-/-	10/13
ukupno	prije/sada	24/8	-/-	-/-	9/9	-/-	-/-	-/-	33/17

Uporedni pregled broja studenata po fakultetima i po godinama studija prije agresije i sada

Naziv	Godine	I	II	III	IV	Ukupno
Mašinski fakultet	Prije/sada	449/87	326/21	204/20	92/10	1071/138
Ekonomski fakultet	Prije/sada	185/124	148/60	59/5	44/11	436/200
Pravni fakultet	Prije/sada	137/156	105/33	73/18	39/9	354/216
Građevinski fakultet	Prije/sada	165/37	48/8	44/2	81/1	338/48
Pedagoška akademija	Prije/sada	220/306	87/52	-/-	-/-	307/358
Univerzitet	Prije/sada	1156/710	714/174	380/45	256/31	2506/960

Broj studenata na nivou visokoškolskih organizacija - članica Univerziteta "Džemal Bijedić" Mostar je, zbog ratnih dejstava, smanjen. Odnos sadašnjeg stanja i prije agresije je cca Mašinski fakultet 13%, Ekonomski fakultet cca 46%, Pravni fakultet cca 61%, Građevinski fakultet cca 14% dok je broja studenata na Pedagoškoj akademiji povećan. Odnos iznosi cca 117%.

Odnos za sve godine studija sadašnjeg broja studenata i prije agresije iznosi cca 38% (sa Pedagoškom akademijom), odnosno cca 27% (isključujući Pedagošku akademiju).

Minimalne potrebe sredstava za opremu:	DM
Opremanje laboratorijskog prostora	1.380.000
1. Laboratorija za informatičke nauke	
na Univerzitetu (za sve fakultete i Pedagošku akademiju)	
sa trideset radnih mjesta, oprema i radni prostor	200.000
2. Laboratorija za fiziku na nivou Univerziteta	
(Mašinski fakultet, Građevinski fakultet i	
Pedagoška akademija, oprema i radni prostor)	150.000
3. Laboratorija za hemiju i tehnologiju	
na nivou Univerziteta	170.000

4. Laboratorija za ispitivanje materijala i konstrukcija na nivou Univerziteta (Mašinski i Građevinski fakultet)	750.000
5. Laboratorija za biologiju na Pedagoškoj akademiji, oprema i radni prostor	110.000
6. Informaciono-dokumentacioni centar sa Univerzitetskom bibliotekom:	
- Adaptacija prostora i namještaja	60.000
- Nabavka knjiga, udžbenika i časopisa	50.000
- Nabavka opreme za kopiranje, štampanje i uvezivanje separata, skripti i knjiga	40.000
- Nabavka i instaliranje opreme za informatičku mrežu	70.000
- Nabavka i instaliranje opreme laboratorije za strane jezike	100.000
Sve ukupno:	2.700.000

Napomena: Iz navedenih sredstava moglo bi se obezbijediti samo mali dio onoga čime je Univerzitet "Džemal Bijedić" raspolagao prije agresije. Npr., neposredno pred rat nabavljena je informatička oprema za Mašinski fakultet u vrijednosti od 700.000 USA dolara.

Ekonomski fakultet je posjedovao laboratoriju za informatiku sa 20 radnih mjesta (sa dvadeset PC), laboratorija za fiziku Pedagoške akademije je bila na svijetskom nivou i dr.

Ukupna predratna imovina Univerziteta procjenjuje se na 15.000.000 DM. [2]

[2] *Poseban izvještaj rektora Univerziteta Mostar i predsjednika savjeta istog Univerziteta upućen Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta Republike Bosne i Hercegovine u junu 1995. godine.*

c) UNIVERZITET U BANJOJ LUCI

Za Univerzitet u Banjoj Luci nema podataka, izuzev da su sa njega odstranjeni svi kadrovi nesrpske nacionalnosti.

Sve navedene destrukcije organizovano i sistematski su pripremane i agresor je imao svoje ljude u svakoj navedenoj instituciji koji su imali zadatak da iznutra obezbijede uništavanje.

Iz svega navedenog može se zaključiti da su uništenje, oštećenje i druge posljedice agresije na visoko-školske institucije (kao dio kulturocida) sračunate na destrukciju i zatiranje nauke, kulture i najvećih centara duhovne kulture.

OSAMDESETŠESTOGODIŠNJI BEČIĆ SULEJMAN, PROGNANIK IZ BILALIĆA U POTRAZI ZA OGRIJEVOM. SADA JE SMJEŠTEN U JEDNOJ RAZRUŠENOJ KUĆI U TEOČAKU.

Mr. Izet Beridan

PORODICA, PORODIČNI SISTEM I AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU

Oslanjajući se na teorijska stajališta i običajne norme, kratki odgovor na pitanje šta je porodica i objašnjenje još nekih kategorija koje su u vezi sa njom, s praktičnog stajališta će omogućiti bolje razumijevanje svega što je u zadaći koju nameće sam naslov.

S obzirom na činjenicu da je porodica najrasprostranjenija i najstarija društvena grupa koja je kroz svoj historijski razvoj i na različitim prostorima i različitim društvenim okruženjima pretrpjela višestruke transformacije, teško ju je dovoljno korektno pojmovno odrediti. Različite definicije porodice, koje je proglašavaju "osnovnom društvenom skupinom", "osnovnom ćelijom društva" itd., su, uglavnom, parcijalne definicije koje ocrtavaju jednu ili samo neke odrednice bitne za objašnjenje društvenog karaktera porodice. Na drugoj strani su definicije porodice kojima su autori nastojali opisati što veći broj njenih funkcija pokušavajući je time što bliže odrediti. To je druga vrsta zamke u koju se može upasti. Toliko je vrsta i tipova porodice bilo u njenom historijskom razvoju, ali i danas postoje na širem i užem teritoriju, da je neophodno iznaći njihovu zajedničku matricu i definiciju učiniti jasnom i sveobuhvatnom. Riječ je o pojmu koji prvenstveno određuje krvnu vezu između određenih lica, ljudskih jedinki. Ta njena biološka odrednica, koja se najčešće označava terminom srodstvo, kazuje da je neko nekoga rodio, donio ga živoga na svijet, u životnu sredinu, odnosno da krv jednog ljudskog bića po rođenju ima bioloških karakteristika onoga drugoga.

U odnosu na osobenost ljudskog bića i činjenicu da mu je neophodno blizu godinu dana da poslije rođenja prohoda, da mu je potrebno da ga neko hrani i oblači, dakle, da mu pruža neophodnu zaštitu i nekoliko godina, a mnogo više da i samo učestvuje u pribavljanju sredstava za život, za njegov opstanak nužno je da sa nekim živi u zajednici. Zajednica je upravo termin koji označava skup lica u kojoj ona na različite načine učestvuju u životu jedna s drugima.

Po osnovu bioloških i psiholoških ljudskih obilježja porodicu je moguće kratko i uopšteno definisati kao životnu zajednicu roditelja, njihove djece i drugih srodnika. Stoga ona može biti mala, srednja, velika itd. Životna zajednica

roditelja je osnovica porodice. Najčešće se naziva **brakom** i označava biosocijalnu vezu između lica suprotnih polova trajnije prirode. Zasniva se radi zajedničkog življenja: zadovoljavanja bioloških, socijalnih, seksualnih potreba, rađanja potomstva, zajedničkog pribavljanja materijalnih i drugih potreba za život itd. Brak je najčešće zakonom uređena zajednica muškarca i žene, a ona koja nije pravno uređena, vanbračna je zajednica ili vanbračna veza.

U direktnoj vezi sa pojmom porodice su pojmovi: domaćinstvo, porodično domaćinstvo, šira, uža i nepotpuna porodica-familija, srodstvo, društveni porodični sistem, dakle oni koji je bliže određuju.

Domaćinstvo je skup lica koja žive u istom stanu i koja zajednički troše prihode. Po demografsko statističkim metodama pravi se razlika između domaćinstva i porodice u tome smislu što je domaćinstvo socio-ekonomska kategorija, a porodica, opet, kategorija koja nastaje u procesu reprodukcije - krvno srodstvo je u prvom redu ono što je posebno karakteriše. Jedna porodica može biti "razbijena" na dva ili više domaćinstava, npr. dio porodice u izbjeglištvu itd.

Porodično domaćinstvo je zajednica srodnika koji stanuju u istom stambenom prostoru i zajednički troše svoje prihode. Najčešće se poistovjećuje sa porodicom, međutim, mogu ga činiti i dvije ili više porodica, npr. kad dvojica oženjene braće žive u istoj kući, u jednom zajedničkom stambenom prostoru.

Običava se pod **širom porodicom** podrazumijevati sve krvne srodnike koji intenzivno komuniciraju. Najčešće su to srodnici iz tri generacije (djeca, roditelji i njihovi roditelji) koji ne moraju da žive u zajednici ali se često posjećuju i duže ili kraće borave jedni kod drugih.

Užom ili nuklearnom porodicom smatramo životnu zajednicu samo roditelja i njihove djece, a okrnjenom ili nepotpunom porodicom onu u kojoj nedostaje jedan ili čak oba roditelja ili pak bračnu zajednicu bez djece.

Kategoriju **familije** razlikovaćemo od pojma porodice, pod njom podrazumijevajući srodnike oba bračna druga s kojima oni i njihova djeca komuniciraju, odnosno krvne srodnike koji po pravu ili običajima ne mogu sklapati brak.

Širi pojam od porodice je **srodstvo**, koje predstavlja bio-socijalnu vezu između lica koja je ustanovljena na bazi: krvnih, bračnih, vanbračnih, moralnih, duhovnih i drugih odnosa u sistemu formiranih prava, dužnosti i obaveza. Osnovu srodstva ipak čini bio-socijalna, krvna veza, koja također podrazumijeva zabranu sklapanja brakova u okviru ove zajednice.

Najčešće se pod društvenim sistemom u sociološkoj nauci podrazumijeva neka stabilizirana društvena cjelina sačinjena iz relativno autonomnih dijelova. U tom pogledu i sama porodica predstavlja sistem kojeg čine pojedinci, lica koja zajedno žive, koja su u funkcionalnoj ovisnosti.

Međutim, niti jedna porodica u društvenim odnosima ne predstavlja cjelinu samu za sebe. Svaka od njih stoji u odnosima spram drugih porodica i društvenih grupa, preko teritorije (uže i šire - do države), radi ostvarivanja određenih interesa, sve do sklapanja novih brakova kao jezgara novih porodica.

Skup više porodica čini, po toj analogiji, **porodični sistem**, koji može biti na nivou neke lokalne, nacionalne, vjerske ili državne zajednice.

Četiri su globalna porodična sistema u Bosni i Hercegovini. Prvi čine sve porodice na cijeloj državnoj teritoriji, a ostala tri su nacionalni porodični sistemi: Bošnjaka, Hrvata i Srba. Svi ovi sistemi su pod uticajem agresije pokidani. Pokidani su prije svega teritorijalno, tako što su razbijeni na lokalne porodične sisteme bez komunikacija: putnih, telefonskih, poštanskih itd.

S obzirom na okolnosti i mogućnosti za istraživanje, pažnja je usmjerena na bošnjačku, a samo dijelom na hrvatsku porodicu u Bosni i Hercegovini.

Stradanja bošnjačkih i hrvatskih porodica u Bosni i Hercegovini su dostigla oblik i nivo genocida. Teško je, osobito u današnje vrijeme, uništiti jedan narod i njegov porodični sistem. Imajući na umu ovu činjenicu, agresor (Srbija i Crna Gora uz saradnju kolaboracionističkih formacija bosanskohercegovačkih Srba) je imao za **cilj svesti bošnjački narod na najmanju moguću mjeru** - u demografskom, prostornom i svakom drugom smislu - tako da Bošnjaci na prostorima Bosne i Hercegovine niti u političkom, niti demografskom, niti ekonomskom smislu ne predstavljaju značajan (bar ne najznačajniji) faktor. Težeći ka tom cilju, značajan elemenat na tom planu je uništavanje prvenstveno bošnjačke, pa i hrvatske porodice.

1. GENOCIDNO UNIŠTAVANJE CIJELIH NASELJA I PROSTORA:

a) Ubijanje velikog broja stanovnika i cijelih porodica, odnosno familija

Žrtve agresije do sada registrovane u 61 opštini	Bosna i Hercegovina		Od toga u Sarajevu	
	Ukupno	Djeca	Ukupno	Djeca
Ubijeni, umrli od gladi, hladnoće i nestali	145378	16819	10514	1598
Teško ranjeni - na bolničkom liječenju	76289	18447	19834	3381
Do sada registrovan broj invalida	12296	1881	1741	356

(Podaci iz Biltena broj 172 Zavoda za zdravstvenu zaštitu Republike Bosne i Hercegovine od 31. jula 1995. godine).[1]

Prikazani podaci su zvanični, ali se pretpostavlja da nisu potpuni iz objektivnih razloga. Civilno stanovništvo je ubijano na različite načine: strijeljanjem, klanjem, artiljerijskim napadima, masakriranjem, izgladnjivanjem itd. Prema tabeli, teško je ranjeno 76.289 lica. Primjera radi, prema nalazima Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, agresor je u Višegradu živu djecu vezivao za tijela ubijenih majki i bacao ih s mosta na Drini.

Pripadnici "srpske milicije" su u prijedorskom selu Zecovi, za samo jedan dan ubili 36 lica sa prezimenom Bašić i Horozović, a u selu Čarakovo (također kod Prijedora), u mjesnoj džamiji ubili su kompletne porodice Sušić, Musić i Kaftera, a zatim ih zajedno sa džamijom zapalili.

U samom gradu Sarajevu ubijeno je do 31. jula 1995. godine 10.514, ranjeno 60.800, a teško ranjeno - liječeno 19.664 lica.

S obzirom na činjenicu da je u Sarajevu u toku agresije evidentirano oko 90.000 porodica, slijedi da je iz svake treće od njih u prosjeku jedno lice poginulo, a dva ranjena.

[1] *Zbog toga što će pojedini podaci biti podrobnije dati u drugim referatima, prikazaćemo samo neke, tabelarno i primjerom.*

b) U provođenju genocida, posebno nad Bošnjacima, agresor je formirao oko 200 **koncentracionih logora i zatvora**, od čega 15 u Srbiji i Crnoj Gori, dakle van teritorije Republike Bosne i Hercegovine. U njima su se nerijetko nalazile cijele porodice, dakle i djeca. Različitim metodama mučenja i prijekim egzekucijama naročito su bili izloženi pripadnici pojedinih uglednih porodica.[2] Čuvari logora su znali prisiljavati zatočenike da muče i ubijaju članove svoje porodice - braća braću, muževi žene, a očevi sinove. Djeca su otimana od roditelja, pred njima klana, nabijana na noževe i bacana u vodu (primjeri ribnjaka Saničani kod Prijedora). U logoru Omarska roditelji su nagonjeni da piju krv svoje djece. Otac J.M. iz Kozarca nagnan je da pije krv svojih sinova, a potom su sva trojica zaklani.

Specifičan oblik zločina nad porodicom je držanje civila u svojstvu talaca. Porodice Bošnjaka i Hrvata su držane u svojstvu talaca radi razmjene ili radi novčane i druge ucjene, pogotovo ako se znalo da se za njih mogu dobiti veće sume novca (primjeri ne samo iz Sarajeva).

c) Progon ogromnog broja stanovnika

Republika Bosna i Hercegovina je, prema popisu iz 1991. godine, imala 4.377.033 stanovnika, od čega po nacionalnoj pripadnosti:

- Muslimani[3]	1.902.956,
- Srbi	1.366.104,
- Hrvati	760.852,
- Jugosloveni	242.682,
- Ostali	104.439,[4]

Po istom popisu bilo je ukupno 1.193.683 porodice, odnosno bračnih parova sa djecom ili bez djece, odnosno majki s djecom i očeva s djecom.

---

[2] *Više primjera u "RATNI ZLOČINI U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI", Helsinki Watch, knjiga II, Fond otvoreno društvo R BiH, strana 44.*

Primjer 1. Svjedok S.S. je identificirao leševe Bošnjaka iz svoga sela od kojih je šest sa prezimenom Elez i četiri sa prezimenom Hodžić (Trnopolje), str. 58.

Najnoviji primjeri su iz Žepe i Srebrenice, iz jula 1995. godine.

[3] *Muslimani po nacionalnom izjašnjenju prije agresije, danas Bošnjaci.*

[4] *STATISTIČKI BILTEN BROJ 234 Državnog zavoda za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, decembar 1993. strana 7.*

Postave li se ove cifre u statistički omjer vidjećemo da je nuklearna porodica prije agresije u prosjeku brojala 3,66 članova. Prema tome omjeru i nacionalnoj strukturi stanovništva u Republici je bilo približno:

- 519.933 bošnjačkih porodica,
- 373.252 srpskih porodica,
- 207.883 hrvatskih porodica,
- 66.307 jugoslovenskih porodica,
- 28.535 ostalih porodica.

Prema izvještaju Ministarstva za izbjeglice i socijalnu politiku Republike Bosne i Hercegovine,[5] u izbjeglištvu je (u preko 100 zemalja) oko 1.250.000 izbjeglica. Od toga je oko 900.000 Bošnjaka i Hrvata, a oko 300.000 u Srbiji i Crnoj Gori (agresorskim republikama), dakle u većini su to izbjegli bosanski Srbi. Prema istom izvoru, na teritoriji pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine je u aprilu 1995. godine bilo 695.112 raseljenih lica. Navodi se da su (od oko 900.000) 98% raseljenih lica Bošnjaci, jer su Hrvati u većini pod pritiskom **agresora** izbjegavali u Republiku Hrvatsku ili na teritorije pod kontrolom Hrvatskog vijeća obrane (sa kojih nema potpunih podataka). Ovo su cifre koje govore da je **oko 50% stanovništva Bosne i Hercegovine napustilo mjesto svoga stalnog prebivališta**. Omjer broja bošnjačkih i hrvatskih porodica (prije agresije) broja izbjeglih i raseljenih lica nam u gruboj statističkoj računici govori da je od prosječne porodice (3,66 članova) jedno do dva lica u statusu izbjeglice ili raseljeno. Ako je ukupan broj bošnjačkih i hrvatskih porodica prije agresije bio 727.816, a do sada ubijeno 144.864 lica i ranjeno 167.421 lice, statistika kazuje da je svaka peta porodica izgubila po jednog člana, a da je iz svake četvrte ranjen po jedan član. Ima li se na umu činjenica da su podaci o poginulim i ranjenim nepotpuni, da među izbjeglicama ima i cijelih porodica, onda su ove cifre i omjeri rigorozniji u odnosu na broj porodica koje su ostale na teritoriji Države.

Srpsko-crnogorski agresor i sredinom 1995. sa ovih teritorija koje su pod privremenom okupacijom vrši progon Bošnjaka i Hrvata i to tako da se muškarci ostavljaju kako bi obavljali najteže poslove za potrebe fronta koji drže Srbi, zatvaraju u logore i ubijaju. Time se čini da broj razdvojenih nuklearnih porodica bude još veći.

Genocidnom agresijom je dakle učinjeno da se oko jedne trećine maloga naroda kakav je bošnjački prisili na izbjeglištvo u blizu sto zemalja svijeta, a više od četvrtine raseli po sopstvenoj domovini.

---

[5] *BILTEN Ministarstva od aprila 1995. godine.*

2. ZLOČINI NAD DJECOM I ŽENAMA

a) Zločini nad najmlađom populacijom bošnjačke i hrvatske nacije, a samim time i nad porodičnim podmlatkom vršen je i vrši se na različite načine.

Svih pet oblika zločina genocida naznačenih u Konvenciji o kažnjavanju i sprječavanju zločina genocida iz 1948. godine, učinjena su i protiv djece u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Ubistva člana grupe, namjerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji vode njenom potpunom ili djelomičnom uništenju, mjere kojima se sprječava rađanje u okviru grupe; prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu su djela koja predstavljaju zločin genocida nad djecom Bosne i Hercegovine.

Prema raspoloživim podacima sa područja 61 opštine koje su pod kontrolom legalnih vlasti Republike Bosne i Hercegovine:[6]

- od ukupnog broja ubijenih, umrlih od gladi, hladnoće i nestalih, 16.778 su djeca,

- ranjeno je 34.394, a teško ranjeno 19.382 djece,

- registrovani broj djece - invalida je 1.878,

- u izbjeglištvu, dakle u oko 100 zemalja svijeta je oko 430.000 djece,

Prema izvještaju Ministarstva za izbjeglice i socijalnu zaštitu Republike Bosne i Hercegovine od 31. marta 1995., na teritoriji pod kontrolom legalnih vlasti, registrovano je:

- 20.003 djece bez jednog roditelja,

- 1.189 djece bez oba roditelja,

- 517 djece smještene u društveni dom,

- 1.208 djece smješteno u drugu porodicu.

Samo u gradu Sarajevu je do kraja marta 1995. godine registrovano 4.737 djece bez jednog roditelja.

Zločini nad djecom čine se na različite načine. Pored ubistava, zatvaranja u logore sa ili bez roditelja itd., hiljade djece muči se sprečavanjem dovoza humanitarne pomoći, progonom (najnoviji primjeri Srebrenice i Žepe), granatiranjem objekata gdje žive izbjeglice (u većini djeca), škola, obdaništa... U Sarajevu je u više navrata napadnuto porodilište i isključena mu struja.

---

[6] *BILTEN Zavoda za zdravstvenu zaštitu Republike Bosne i Hercegovine*

- BILTEN Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Republici Bosni i Hercegovini, br. 1-7

Napadano je sve dotle dok nije premješteno. Na početku agresije (19. maja 1992. godine) zaustavljen je konvoj od oko 6.000 djece i majki koji je uz prethodno odobrenje trebalo evakuisati iz borbene zone Sarajeva. Majke i djeca su više dana zadržani kao taoci na Ilidži, kako bi se legalne vlasti Republike ucjenjivale za račun agresorske bivše JNA, koja je već trebala napustiti Bosnu i Hercegovinu, odnosno Sarajevo sa više od 20 lokaliteta.

O uslovima trogodišnjeg života porodica s djecom u Bosni i Hercegovini, a posebno u opsjednutim zonama: Srebrenice, Goražde, Žepe, Bihaća, te Sarajeva, nije moguće, čak je apsurdno, kazivati u ovako kratkom izlaganju. Onemogućavanje snabdijevanja vodom, strujom, plinom, hranom, lijekovima... uz to svakodnevno djelovanje artiljerijskim oruđima po civilnim ciljevima, očigledna je genocidna namjera agresora radi uništenja bošnjačke djece.

Zbog ogromnih demografskih promjena i teritorijalnih ograničenja frontovima, nije moguće praviti usporedbu broja sklopljenih brakova, rađanja, mortaliteta, ali je evidentno teško odlučivanje roditelja na rađanje zbog svih mjera koje agresor primjenjuje i u cilju psihološkoga i drugih pritisaka, kako bi se, posebno bošnjačko, stanovništvo što je moguće manje reprodukovalo.

Prognana djeca i djeca-izbjeglice su često sa jednim ili bez oba roditelja. Naučna saznanja u kasnijem vremenu o "bosanskom sindromu" malo će pomoći stabilizaciji porodičnog sistema Bošnjaka i Hrvata iz Bosne i Hercegovine. Odrođavanje i potpuni gubici porodičnih veza i odnosa su u mnogim porodicama već odavno primjetni.

b) Žene-Bošnjakinje, kao stubovi porodice, u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu stradaju na različite načine. Pored svih zločina koji se čine nad civilnim stanovništvom, zločin genocida nad ženama planiran je i sprovodi se kao organizirano seksualno zlostavljanje: silovanje, prisilno zadržavanje trudnoće poslije silovanja, ali i kao ometanje rađanja usljed progona i stvaranja drugih izuzetno teških uslova koji onemogućavaju rađanje.

Zločin nad ženom čini se nad Bošnjakinjama - majkama, djevojkama i djevojčicama, pa i staricama. U izgnanstvu, majke su uglavnom same sa djecom, bez perspektive da se porodice spoje. U Republici, osobito u opkoljenim područjima, djeca su višestruko ugrožena, majčinstvo također, jer djecu ubijaju, nemaju hranu, ostaju invalidi itd.

Žene Bošnjakinje su masovno i organizovano silovane od strane agresorskih vojnih snaga. Masovnost i organizovanost silovanja u Bosni i Hercegovini je dio genocidne politike,[7] prvenstveno iz razloga što ženi-

[7] *Roy Gutman, "SVJEDOK GENOCIDA", Duriex, Zagreb 1994.*

muslimanki treba "udariti na obraz", obeščastiti je i ozbiljno okrnjiti njen ugled u društvu i u porodici, satrti time dio islamske kulture i tradicije koja se odnosi na mjesto žene u muslimanskoj porodici.

I lično smo učestvovali u razgovoru sa silovanim ženama. Primjera radi majci su silovane, istovremeno s njom, i dvije kćerke, jednoj je bilo 9 a drugoj 7 godina. U mlađe djevojčice je poslije silovanja nožem rasječeno lice od usana prema uhu i ožiljak je vidan. Nisu rijetke ni smrti žrtava silovanja, posebno djevojčica, ali ni samoubistva.[8]

U finalnom izvještaju Komisije eksperata Vijeća sigurnosti,[9] u vezi sa zločinima u Bosni i Hercegovini, navodi se da:

- ima oko 1.100 prijavljenih slučajeva silovanja i saksualnog zlostavljanja;

- oko 800 žrtava je imenovano čiji identitet je poznat izvoru;

- oko 1.800 žrtava, čiji identitet nije sa sigurnošću poznat, ali se na njega aludira u izjavama svjedoka;

- svjedočenja, također, upućuju na dodatni broj žrtava. Ovi izvori govore da bi moglo biti oko 10.000 žrtava na koje se odnose ta svjedočenja;

- oko 550 prijavljenih slučajeva, aludira na silovanja i seksualna zlostavljanja, ali o njima nema nikakvih potvrda;

- oko 700 zločinaca je imenovano i ova imena su poznata izvoru, ali nisu javno obznanjena;

- prijavljeno je još oko 750 zločinaca čija imena svjedoci nisu mogli sa sigurnošću i u potpunosti identificirati;

- slučajevi sadrže svjedočenja, aproksimativno, o 300 zločinaca bez detaljnijih podataka;

- u oko 900 slučajeva broj zločinaca nije preciziran, kao ni njihov identitet.

Prema istom Izvještaju neki karakteristični oblici silovanja i seksualnog zlostavljanja uključuju:

- silovanja i seksualna zlostavljanja su usmjeravani na uvećavanje sramote i zlostavljanja - kao što je primoravanje članova porodice na međusobno silovanje, silovanje žrtava u prisustvu članova porodice, uključujući djecu, i

---

[8] *Pored izjava i dokumentacije kojom raspolaže Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Republici Bosni i Hercegovini, o masovnim silovanjima na više mjesta vidi u "RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI", Helsinki Watch, II dio, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993.*

[9] *Komisija eksperata koja je ustanovljena Rezolucijom 780 Vijeća sigurnosti iz 1992. godine, Izvještaj od 10.februara 1995., S/1994/674/Annexes, str. 62.*

silovanje osoba na javnim mjestima ili u prisustvu ostalih zatvorenika;

- velike grupe zločinaca sudjeluju u mnogostrukim silovanjima i seksulanom zlostavljanju;

- mlade žene i djevojke su cilj silovanja i seksualnog zlostavljanja, uključujući i ugledne članove zajednice i obrazovane žene;

- zločinci noću odvode zatočenike, birajući ih nasumice, vraćajući ih ujutro, terorizirajući zatočenike u kampu;

- zločinci govore ženskim žrtvama da će one roditi djecu pripadnike zločinačkog etničkog porijekla, da su zločinci naređivali silovanje i seksualno zlostavljanje i ako su žrtve bilo kome govorile o tome šta se desilo zločinci su ih hvatali i ubijali;

- žrtve su seksualno zlostavljane sa raznim predmetima kao što su slomljene staklene flaše, oružje i ostali predmeti;

- kastracije su vršene na vrlo okrutan način, kao što je tjeranje jednog zatočenika da odgriza testise drugog i da veže jedan kraj žice za testise a drugi za motocikl. Zatim su upotrebljavali motocikle da otkinu testise;

- zločinci su govorili žrtvama da moraju ostati u drugom stanju i zadržavali ih do isteka perioda u kojem abortus više nije moguć;

- komandiri logora često su znali i ponekad učestvovali u silovanju i seksualnom zlostavljanju zatočenika.

3. UNIŠTAVANJE I PLJAČKA PORODIČNE IMOVINE

Kroz agresiju i sistem okupacije, agresor u Bosni i Hercegovini višestruko uništava i pljačka bošnjačke i hrvatske porodice kroz:

- izgon čitavih naselja ili pojedinih porodica i naseljavanje na njihova imanja srpskog stanovništva;

- ubistva, izgon Bošnjaka i Hrvata i paljenje domaćinstava;

- artiljerijsko-raketno uništavanje porodičnih bogatstava na slobodnoj teritoriji, kao što su kuće, privredni, poljoprivredni porodični objekti, stanovi, itd.;

- ucjene "glave" porodice ili cijelih porodica, onih za koje se zna da posjeduju novac ili ga za njihov otkup mogu dati ostali srodnici;

- prisilno potpisivanje "dokumenata" o odricanju svoje imovine u korist srpskih vlasti prije protjerivanja;

- naplata visokih iznosa u devizama po članu porodice za "dokumentaciju" koja omogućava napuštanje okupiranih teritorija bez ikakve imovine;

- uništavanje porodičnih zadužbina koje predstavljaju dio porodične i nacionalne kulture;

- pljačka porodica: uzimanje novca, vrijednih stvari, proizvodnih pogona, mašina, alata, automobila, stoke itd.

Najsvježiji primjeri potpunoga materijalnog obespravljivanja bošnjačke porodice su Srebrenica i Žepa. Višegodišnje izgladnjivanje stanovništva od strane agresora u okruženim teritorijama, potpuna nebriga međunarodne zajednice za "zaštićene zone" i konačan agesorski vojnički udar na njih, u izgnanstvo je natjeralo desetine hiljada Bošnjaka sa njihovih višestoljetnih imanja.

Područja zapadne Bosne, Banjaluka, Prijedor, itd. su područja na kojima je ostalo vrlo malo Bošnjaka i Hrvata. I danas ih kolaboracionističke srpske vlasti sistematski progone uzurpirajući njihova porodična imanja i to uz potpis da idu "dobrovoljno" i da se "dobrovoljno" odriču imetka. Slična događanja su i na području sjeveroistočne Bosne. Na nekim teritorijama na kojima je danas ostalo vrlo malo Bošnjaka i Hrvata, živjelo ih je prije agresije i do 60% pa i preko tog procenta (Bratunac, Višegrad, Zvornik...). Rijetka je bošnjačka i hrvatska porodica koja u agresiji nije materijalno oštećena. U Sarajevu, pa i drugim mjestima, gdje su agresorski vojni položaji u blizini naseljenih mjesta, često su privatni stanovi i kuće pojedinih porodica (po agresorovim kriterijima) direktno ciljani i pogađani artiljerijskim projektilima i uništavani.

Bosnu i Hercegovinu agresor je razrušio ali samo dijelom kao proizvod borbenog djelovanja. Međutim, progon porodica sa njihovih ognjišta, uzurpacija i krađa njihove imovine, rušenje i paljenje je jedan od ciljeva agresije, kako se nikada niko od njih i njihovih potomaka, zbog zla koje im je nanešeno i iz psiholoških razloga, bez obzira na neka buduća društvena uređenja, ne bi ponovno vratio na svoja imanja.

Umjesto zaključka

Ciljanom agresijom ozbiljno je oštećena porodica Bošnjaka, bošnjački (pa i hrvatski) lokalni i globalni porodični sistem u Bosni i Hercegovini.

U okvirima bošnjačkog porodičnog sistema, nema familije koja nije izgubila jednoga ili više članova. Čak su rijetke i šire porodice iz kojih neko nije poginuo, ranjen, invalid, u izbjeglištvu, prognan, bio u logoru, silovan itd. Materijalni gubici porodica su jednostavno neprocjenjivi.

Zbog genocidne agresije porodični sistem Bošnjaka se održava kroz minimalne svoje funkcije. Rijetke su porodice koje su u stanju obavljati svoje funkcije, od reproduktivne (biološko-seksualne), emotivne, ekonomske, obrazovno-vaspitne, kulturološke, odnosno zaštitne.

Na osnovi samo prikazanih podataka vidljivo je da je u velikoj mjeri pokidan bošnjački i hrvatski porodični sistem u Bosni i Hercegovini. Naročito zabrinjava nepredvidivo dugo vrijeme teške srbijansko-crnogorske agresije, koje neminovno negativno utiče na tako pokidani porodični sistem osobito zbog velikog broja izbjeglica i raseljenih, čiji je stepen adaptacije u drugim državama sve veći. Samim time su i prespektive za potpuno spajanje porodica sve manje.

Osobito težak nacionalni problem su okrnjene porodice, porodice s jednim roditeljem i djeca bez oba roditelja.

Veliki materijalni gubici porodica i progon sa njihovih staništa uveliko otežavaju i uticaće na uspostavu funkcija bošnjačkog porodičnog sistema.

SVAKODNEVNI PRIZOR NA SARAJEVSKIM ULICAMA. MAJKA SA DJETETOM U POTRAZI ZA VODOM. AGRESOR JE ZATVORIO DOTOK VODE U GRADSKU MREŽU.

Dr. Monika Hauzer (Monika Hauser)

RAT PROTIV ŽENA I NJIHOV OTPOR

I

Rat je razaranje, razaranje fizičke egzistencije, razaranje psihičkog integriteta, razaranje suvislosti života, razaranje kulturnog identiteta. Žene su u ratu, ipak, uvijek izložene i specifičnom nasilju muškaraca, nasilju usmjerenom protiv njih kao žena. Silovanje je izvršenje nasilja seksualnim sredstvima.

Silovanje je svjesna, neprijateljska, obezvrijeđujuća, brutalna radnja protiv žene, sa ciljem da se ona teroriše, da se potčini, da se ponizi do potpune bespomoćnosti, da se razori njena ličnost. Silovanje je atentat na njen subjekt, na njen integritet i dostojanstvo.

Suzana Braunmiler (Susan Brownmiller) ukazala je u svojoj objavljenoj knjizi "GEGEN UNSEREN WILLEN" (Protiv naše volje), da su silovanja sastavni dio svakog rata, da za silovanja nisu potrebna nikakva naređenja, ali da se ona primjenjuju i kao sistemsko oružje protiv neprijatelja. Rat u Bosni to potvrđuje. Svuda gdje muškarci osvajaju teritoriju, oni osvajaju i zaposjedaju tijela žena. Srpski agresori su od početka njihovog nasilnog prodora i destrukcije nesrpskog življa u Hrvatskoj i u još većoj masi u Bosni i Hercegovini "zauzimali" ženska tijela, dakle primjenjivali silovanje kao ratnu strategiju. Povrede žena su, takođe, sredstvo da bi se čitava narodna grupa ponizila, uništila i zauvijek eliminisala. Žene se tako i osjećaju. Manja od komadića govna, kako je formulisala jedna žrtva silovanja.

Suzan Braunmiler kaže dalje da ratna silovanja imaju publicitet u većem obimu samo tada ako to služi interesu jedne od zaraćenih strana. Rat u Bosni i ovo potvrđuje. Vlade Hrvatske i Bosne i Hercegovine mnogo su tome doprinijele da se masovno silovanje učini javnim. Umjesto da su osudile primjenu sile nad ženama od strane muškaraca, one su i ovo instrumentalizirale za svoje ciljeve. Legitimna nada da međunarodna zajednica posreduje, kad je već saznala o razmjerama počinjenih grozota, bila je brzo razočarana. Ako bi političari u Zagrebu i Sarajevu ovo realizovali, ugasili bi i interes za preživjele žrtve.

Tvrdnju gospođe Braunmiler da ratna silovanja imaju veći publicitet samo ako služe određenim interesima, danas moramo proširiti - između ostalog - i na interes međunarodnih medija. Vrlo intenzivan interes novinskih međunarodnih izvještača bio je izražen u senzacionalističkom i detaljističkom stilu koji sam smatrala za duboko preziran prema ženama. Žene koje imaju snage da se otvore i o svom jadu progovore, dožive još jednom da se ne radi o njima kao o subjektu, nego o komercijalizaciji njihove nevolje. Skoriji primjer za to je jedna reportaža na televiziji Ujedinjenih nacija u kojoj se između ostalog govori i o jednoj silovanoj ženi iz Srebrenice, a u avgustu je prikazana i na bosanskoj televiziji. Mlada žena, čije lice je stalno pokazivano u gro-planu, seansu je prekinula riječima koje mnogo govore: "Ja više ne mogu..." Naša iskustva pokazuju da se ženama koje se otvore u jednoj neterapeutskoj situaciji - pred medijima, kasnije vrlo teško otvoriti, a nekad je to i nemoguće.

II

Kada smo u aprilu 1993. godine počeli sa radom u Ženskom terapeutskom centru "**Medika**" u Zenici, centralna Bosna se zbog srpske, a onda i hrvatske blokade pretvorila u jedan veliki geto. Svi dolazni putevi bili su zatvoreni, ukupne komunikacije sa spoljnim svijetom bile su prekinute. Za one koji su preživjeli nasilje jedva je bilo mogućnosti za adekvatnu zaštitu. Gradska bolnica se nalazila u beznadnom stanju i najčešće je mogla pružiti samo prvu medicinsku pomoć. Za teško traumatizirane žene i djecu nakon bijega, počinjao je proces retraumatizacije zbog katastrofalnih uslova kolektivnog smještaja. Čitava centralna Bosna zavisila je od humanitarne pomoći, a ipak je jedina preostala cesta kojom je bio moguć dolazak konvoja pomoći, od proljeća 1993. godine bila blokirana od strane HVO. U najgore vrijeme, u jesen i zimu 1993., izgladnjelom narodu je pristizalo jedva 15 do 20% neophodne pomoći. Ovo je za izbjeglice značilo da za njih, koji su u svojim zavičajnim mjestima doživjeli direktna nasilja, sada u kolektivnim smještajima, poslije bijega, dolazi indirektno nasilje: glad, smrzavanje, izolacija, nedovoljna medicinska i psihološka zaštita.

Žene koje su u toku posljednje dvije i po godine dolazile kod nas, ponovo su odslikavale hronologiju bježanije prema centralnoj Bosni. Pripadale su svim trima etničkim grupama, ali 95% njih su bile muslimanke. Do danas (ljeto 1995,) ambulantno smo ginekološki obradili preko 12.000 žena, ambulantno psihološki smo obradili preko 500 žena i gotovo 500 stacionarno psihološki zbrinuli. Najmlađa osoba je bila jedna osmogodišnja djevojčica, a najstarija jedna sedamdesetogodišnja starica. Brojevi nisu nikakav ekvivalent žrtava silovanja,

ali oni održavaju višestruka direktna i indirektna iskustva nasilja za svaku od ovih ličnosti.

Iskustva koja ću u nastavku izložiti stekla sam u razgovorima sa preživjelim i sa njima ih ponovo podnijela. Žene koje su se meni ili drugim saradnicama Medike otvorile, živjele su u jednoj od tri kuće **Medika stacionara** u Izbjegličkom logoru koji smo redovno posjećivale.

Žene iz istočne i sjeverne Bosne zauvijek su bile opterećene svojim mučnim storijama i storijama drugih žena i djevojaka. Sve su pričale o stravičnim horor-scenama. Selo bi napali vojnici Savezne armije i paravojnih jedinica često sa ništavnim izgovorom da traže sakriveno oružje. Kuće su sistematski pretraživane, temeljito opljačkane.

Ukućani kulturne i političke muslimanske elite često su odmah pobijeni, ljudi su bili odvedeni u logor ili na prisilni rad. Žene i djeca su isto tako nekad odvođene u logore ili zadržavane u takozvanom kućnom pritvoru. Uvijek je bilo novih ubistava groznih maltretiranja i silovanja pred čitavim selom ili pred članovima porodice. Neke ljude i neke žene bi na najbestijalniji način mučili i ubili, tako da su oni koji su to morali gledati, viđeno u svojoj duši zauvijek duboko zakopali. Pošto se to redovno događalo otvoreno ili samo površno prikriveno, izlazi da se tu radilo o metodici planskog uništenja i protjerivanja Bošnjaka.

Žene su iznosile svoja iskustva iz logora u koji su bile internirane. Pričale su o logorskoj svakodnevici - iz mnoštva bi izabrali mlađe žene i djevojke, najprije radi navodnog saslušavanja, zatim su ispitivane, izložene izrugivanju i tuči, prisiljavane su na sve vrste i načine polnog opštenja: - da budu nečija "ljubavnica"; - silovne su pojedinačno ili u grupi; - od jednog vojnika ili od mnogo njih; - morale su drugim ženama penetrirati raznim predmetima - sve sa očiglednom namjerom da im se nanese bol. Bile su vraćane, ponovo izdvajane... svaki dan, svaku noć, sedmicama, mjesecima. Žene su postajale trudne i u tom stanju i dalje silovane i tek onda protjerivane kada se nije mogao izvršiti abortus.

Imena logora Keraterm, Omarska, Trnopolje, Manjača, Batkovići zauvijek će odzvanjati stravom i izrugivanjem civilnog društva ozloglašenog 20. stoljeća. Ovu listu danas moramo proširiti imenom fabričkog kruga Potočari kod Srebrenice.

Uvijek i iznova žene su kao mjesta sistematskog silovanja opisivale zgrade koje više nisu bile u funkciji. Na primjer, sportske dvorane, škole i slično. Sila srpskog agresora često je bila usmjerena na vrlo mlade djevojke, kao na primjer restoran "**kod Sonje**" u Vogošći kod Sarajeva ili hotel "**Vilina vlas**" kod Višegrada. U ovim objektima su mlade djevojke bile zatvorene i grupno silovane,

mučene prijetnjom da će ih vratiti kući, a morale su u svako vrijeme stajati na raspolaganju, inače bi one i njihova porodica bile pobijene. Mnoge se ipak nikada nisu vratile.

Druge žene su od pojedinih vojnika držane u kućnom zatvoru radi redovnog silovanja i obavljanja kućnih poslova, pošto bi njihove muževe prethodno odveli ili nad njima izvršili egzekuciju.

Jedna šesnaestogodišnja djevojka iz Višegrada vidjela je kako su njenog oca ubili i njegov leš bacili u Drinu. Sedmicama je držana u dva različita logora i silovana u stanovima četnika. Konačno joj je uspjelo da čamcem pobjegne niz Drinu. Rijeka je bila puna leševa koje je ona morala veslom odgurivati. Stalno misli da je jedan od tih mrtvaca mogao biti njen otac...

Objavljivanjem Vens-Ovenovog (Vance-Owen) plana o podjeli u proljeće 1993. godine počeo je rat u ratu, to jest hrvatska agresija, pri čemu su trupe Hrvatskog vijeća obrane nastupile sa istim metodama. Progonili su i ubijali Bošnjakinje i Bošnjake u Hercegovini i centralnoj Bosni. Shodno tome, kako su se u centralnoj Bosni u dolini Lašve i regionu Viteza i Busovače zaoštravali sukobi između HVO-a i Armije Republike Bosne i Hercegovine, nastupio je od kraja aprila novi val silovanih žena. I ovdje je bilo pretraženih i opljačkanih sela, kvartova i kuća koje su bile pod okupacijom HVO-a, poslije čega su muški članovi porodica ubijani ili odvedeni. I ovdje je bilo majki silovanih pred očima njene djece. Jednom, bar jednom.

Pedesettrogodišnja starica sa njenim sakatim mužem bila je izbjegla iz istočne Bosne u Vitez. Doživjela je izuzetno brutalno silovanje od jednog mladog vojnika Hrvatskog vijeća odbrane. Nazivanjem "Sine!" pokušala ga je dovesti svijesti, ali je on postao još divljiji: "Ja ne mogu biti sin jedne muslimanske kurve". Žena je imala povrede u području čmara, jake podljeve krvi na leđima i grudnom košu. I za čitavo to vrijeme ostala je tiha, svjesna da samo time može zaštiti muža u susjednoj sobi.

Jedna 37-godišnja majka troje djece između 2 i 10 godina, bila je od strane vojnika HVO-a držana 12 dana u kućnom zatvoru i od njih redovno silovana. Konačno joj je uspjelo da zajedno sa svojom djecom pobjegne. I ona je imala teške povrede u analnom području i još dugo vremena bila u paničnom strahu od uniformisanih ljudi.

U junu 1993. godine Hrvatsko vijeće obrane i vojska Republike Srpske zajedno su prodrli u područje Žepča i Zavidovića. Zajedno su pljačkali i u prisilnim bordelima i kućnim zatvorima silovali utamničene žene, a mala djeca i starije žene su to redovno morali gledati.

Žene su izložene ne samo silovanju nego i svim drugim formama ratnih nasilja. Jedna 40-godišnja žena u Žepču sklonila se zajedno sa svojom 18-godišnjom kćerkom u neko sklonište. Kad je sklonište bilo pogođeno granatom obje noge njene kćerke su odsječene. Poslije nekoliko dana ona je u mukama umrla. Potresena užasnim događanjem majka je zapala u takvo stanje u kome više nije osjećala svoje noge.

U toku mjeseca juna i jula u Zenicu su došle nove izbjeglice iz Doboja i donijele vijesti o "etničkom čišćenju". Oni su od "četnika okupirani Doboj i okolinu" označili kao "jedan veliki koncentracioni logor".

I istovremeno opet svjedočenja o silovanju. Jedna 40 - godišnja žena bila je silovana sa njenom mladom kćeri. Njen sin je prethodno u toku napada bio teško povrijeđen i umro na njenim rukama. Konačno joj je jedan komandant odveo kćerku sa riječima da će je on oženiti i da joj ništa neće nedostajati...

Jedna 32-godišnja žena silovana od više vojnika kasnije je u Doboju odvedena u logor. Tamo je morala pet mjeseci raditi najteže poslove. Njen lijevi jajnik je bio udarcima tako teško povrijeđen, da je kasnije u bolnici morao biti operativno odstranjen.

Opet jedna druga žena bila je zajedno sa svojom majkom četiri mjeseca u kućnom zatvoru, pošto su njenog oca četnici odveli i ubili. Jedan srpski susjed ih je stalno obilazio. Majka joj se povjerila da je svaki put bila silovana, jer je htjela da nju poštedi patnji.

Iz Hercegovine je - zbog blokade na putevima - najprije do nas dolazio samo mali broj žena. Jedna majka je došla u septembru 1993. godine. Ona je pješačila čitavih 150 km zajedno sa svoje dvoje male djece. Šest dana i noći oni su putovali. Noćivali su na otvorenom. U Mediku je došla potpuno iscrpljena, pothranjena i smršala, jer je prije ovog marša tri mjeseca provela u jednom HVO koncentracionom logoru u Čapljini. Tamo su jedva išta dobijali za jelo, higijenski uslovi su bili katastrofalni. Majka je, odvojena u susjednoj sobi, morala satima plakati slušajući jecaje svoje bespomoćne djece. I u ovom logoru silovanje i psihičko i fizičko zlostavljanje predstavljalo je svakodnevicu.

Druga pacijentica je zajedno sa svojom porodicom doživjela dva progonjenja. Prvo, na početku rata iz Gacka od strane srpskih paravojnih jedinica i tada u julu 1993. godine od strane Hrvatskog vijeća obrane. Oba protjerivanja bila su povezana sa pljačkom, silovanjem, razdvajanjem porodice, te dva mjeseca boravka u jednom HVO - logoru kod Prozora.

I u ratnim sukobima HVO i Armije Republike Bosne i Hercegovine u Varešu, krajem oktobra 1993. godine, došlo je na području grada do silovanja mnogih muslimanki od strane Hrvatskog vijeća obrane. Sredinom novembra

vidjela sam u Varešu policijske akte iz kojih proizilazi da se radi o najmanje 13 dokumentovanih silovanja, dok je procijenjeni broj, prema podacima policije, daleko veći. Vodila sam razgovor sa jednom 19-godišnjom djevojkom, koja je u jednoj noći tri puta odvojena i brutalno silovana.

Poznati su nam i slučajevi u kojima su počinioci pripadnici bosanske Armije. Tako su pomenuta djevojka i jedna druga žena kod nas doveli jednu bosansku Hrvaticu koja je bila silovana od strane dva vojnika bosanske Armije. Ove dvije žene, da uzgred pomenem, međutim, su postale prijateljice. U oktobru 1993. godine obradile smo po prvi put jednu bosansku Srpkinju iz jednog sela blizu Zenice, koja je u njenoj kući noću bila napadnuta od bosanskih vojnika i silovana.

Uz ovo treba reći da su oba vojnika iz Vareša pravosnažno osuđena. Meni, naprotiv, nije poznata ni jedna presuda zbog silovanja od strane Hrvatske, Srbije, takozvane "Herceg-Bosne" ili Pala, kojim bi zbog silovanja bili osuđeni pripadnici njihovih oružanih snaga. Naprotiv, oni važe kao heroji. Silovanje je zločin nasilja, jedna vrsta mučenja i terora. Žrtve dožive i pretrpe smrtni strah, paniku, gađenje i osjećaju ekstremnu bespomoćnost. Sva nasilnička iskustva uzrokuju različite individualne traumatizacije. Gotovo svih 12.000 žena koje su bile obrađene u našoj ginekološkoj ambulanti, pokazali su ginekološka oboljenja kao : - mjesecima duga teška krvarenja; - infektivna i polna oboljenja; - smetnje u menstrualnom ciklusu. Preko 95% žena koje su silovanjem ostale trudne, zahtjevale su abortus.

Pored toga, većina žena koje su u našoj ustanovi pregledane i obrađene pokazala je psihosomatske simptome kao: - gastritis, teške glavobolje, neprestane bolove u trbuhu, žiganje srca, teškoće u disanju do napada gušenja i grčeva, pojava uzetosti i kožna oboljenja. Psihički simptomi su prije svega: - depresije, apatije, problemi koncentracije, nesanica, noćne more, veliko nepovjerenje prema svima, osjećanje srama i krivice, gubitak osjećanja, stanja neprekidne napetosti i napada panike, nekontrolisana samoobmana, mržnja prema sebi, težnja ka samoubistvu.

Ovo su sve tipični simptomi posttraumatičnih stresova poznati iz traumatološke literature o vojnicima, preživjelim iz koncentracionih logora, žrtava progona. Ipak se pojam poslijetraumatski (**post traumatic**) ovdje uzima samo uslovno, pošto su traumatizovana stanja dugotrajna, kao što na primjer rat potraje, a trauma se tematizira i u poslijeratnom društvu i vremenu.

Sve ove žene imale su višestruka traumatizirajuća iskustva nasilja - one su fizički i psihički povrijeđene. I kao što se tijelo lagano i postepeno oporavlja, i duševne povrede će dugo imati razarajuće efekte u daljnjem životu žrtve.

O njima sam ovdje primjerice obaviještena od pojedinih žena. One predstavljaju mnoge nepomenute i nepoznate sudbine drugih bosanskih žena. Dok se još održavaju ratni uslovi, nije moguće utvrditi tačne brojeve. Mnoge izbjegle žene, koje još žive u srednjebosanskom getu, zbog njihovih traumatizirajućih užasa, nisu u stanju da imenuju šta im se dogodilo - njihovi potiskujući mehanizmi, bar za određeno vrijeme su im važniji za zaštitu preživljavanja. Hiljade pogođenih žena, međutim, žive rasute kao izbjeglice po čitavom svijetu, njihova svjedočenja nikada nećemo dobiti. Tako sam ja bar ocijenila. Ako mi jedna žena ispriča o 150 doživljenih silovanja... i koliko žena je nakon koliko silovanja bilo ubijeno, nikada nećemo saznati. Mnoga svjedočenja mi odzvanjaju u uhu, ona su mi govorila o ubistvima, žene su to morale gledati...

Jedno za mene važnije pitanje od tačnog broja je, kakvu konkretnu zaštitu uživaju preživjele ovih nasilja u ove dvije godine? Ja vidim razmjere nasilja, kratkotrajne i dugotrajne posljedice koje će snositi one i njihova djeca i kad to uporedim sa ponuđenom pomoći dobijem zastrašujuću sliku.

IV

One žene, koje su preživjele koncentracione logore, logore za silovanje, prisilne bordele, preživjele su situaciju holokausta[1]. Za preživjele holokausta je čitava međunarodna zajednica odgovorna. Zbog toga su u ovom ratu primijenjene međunarodne konvencije protiv genocida ili za zaštitu ljudskih prava - ratificirane. I ovo čini organizaciju međunarodne zajednice - OUN nadležnom. Ipak je ova odgovornost jedva zapažena. Međunarodni crveni krst znao je već u ljeto 1992. godine o logorima za silovanje, ali nije digao uzbunu u svjetskoj javnosti. I UNHCR, Svjetski komesarijat za izbjeglice je sa zakašnjenjem reagovao na zahtjeve za sistematskom istragom. Velike međunarodne organizacije za pomoć, čiji je to bio inherentan, odnosno od Organizacije Ujedinjenih nacija, dodijeljeni zadatak da štiti, odnosno zbrinjava, progonjeni narod, bile su samo u rijetkim izuzecima spremne da nam pomognu.

Dok su se političari utapali u njihovim insceniranim maratonskim pregovorima, bosanska zemlja pretvorena je u prah i pepeo. Kao što politika pregovaranja prema agresorima, tako i držanje Zapada prema bosanskim izbjeglicama fatalno podsjeća na situaciju u Hitlerovoj Njemačkoj. Tadašnje diplomate Društva naroda nisu zaustavili diktatora, a zatvarali su vrata pred nosom jevrejskih izbjeglica i tako nacistima pomogli da ostvaruju takozvano "konačno" rješenje (Endlosung).

[1] *Genocid nad Jevrejima u II svjetskom ratu. Autorica termin koristi očigledno impresionirana doživljenim strahotama sistematski sprovođenog genocida nad narodom Bošnjaka (primj. Redakcije).*

Oni koji su bili povrijeđeni i preživjeli opisana nasilja na ukupna ljudska prava, srpske a onda i hrvatske agresije, moraju danas imati pravo na novačanu odštetu, na besplatno liječenje, na jasan status boravka i rada u jednoj sigurnoj zemlji. Organizacija Ujedinjenih nacija mora, u najmanju ruku, preuzeti odgovornost da jasno i glasno imenuje nepravdu, ako je u tome do sada bila spriječena. Pored individualnih povreda međunarodnog prava bosanskih žena i ljudi, moraju se imenovati i osuditi povrede međunarodnog prava nad suverenom i od Ujedinjenih nacija priznatom državom Bosnom i Hercegovinom. Ratni **zločinci moraju biti kažnjeni i osuđeni** u takvim ustanovama kao što je Haški tribunal.

Silovanje mora konačno i izričito biti shvaćeno kao teški ratni zločin u svakom ratnom konfliktu. Uz to se **moraju dopuniti odredbe sve četiri Ženevske konvencije** u smislu činjeničnog stanja silovanja.

Stanje je međutim zabrinjavajuće. Seksualna zlostavljanja ne mogu biti nikakav izgovor da se, na primjer, u Saveznoj Republici Njemačkoj time pogođene žene samo trpe i stalno moraju živjeti u strahu od protjerivanja. Umjesto da se ovim ženama izvinu što Organizacija Ujedinjenih nacija nije njihove patnje blagovremeno spriječila ili dozvolila da im se pruži odgovarajuća pomoć, ove žene pogađa ignoracija, umjesto da im se ukaže pažnja.

V

Medika je sebi postavila cilj, da javno mnijenje ne prešuti temu silovanja i zločine nasilja, ako to i nije politički, medijski, odnosno ratnostrategijski oportuno. Za osudu je, svakako, što se nasilje prema ženama u cjelini s jedne strane prešućuje i s druge strane ne uzima ozbiljno, kad od politike ili štampe bude instrumentalizirano. Poslije velikuh uzbuna u zimu 1992./93. moramo utvrditi da su danas, dvije godine kasnije, pretežno žene te koje i dalje preživljavaju nasilje. Žene postaju svjesne i da se nasilje nastavlja, isto kao što se nastavlja i rat, i da će **posljedice nasilja nad njima snositi čitavog života.**

Kao vrlo značajan i aktuelan primjer nezainteresovanosti za zločin nasilja nad ženama treba navesti da je **Amnesti izvještaj** od 13. avgusta 1995. godine o zločinu u Srebrenici, **nasilju nad ženama posvetio je samo dvije rečenice**. Bez obzira na to da ukupan izvještaj događaje u Srebrenici i prije svega u Potočarima beznadno smatra bezazlenim, tamo počinjene zločine na ženama iskazao je riječima: "Brojni očevici potvrđuju da su iz konvoja izvođene mlade žene. Postoji mogućnost (**there are some concerns**) da je u pojedinim slučajevima došlo do silovanja i seksualnog zlostavaljanja".

Pitam se ko ovdje kalkuliše i kako. Tvrdim da kod međunarodnih posrednika (posrednica) ne postoji nikakav interes da nešto iznađu o razmjerama nad ženama počinjenog nasilja.

Šta Izvještaj o Srebrenici i Potočarima, koji imamo pred očima, dopušta da dalje zaključimo i šta on sugeriše? Sve grozote koje je u okviru ove tri godine osvajačkog rata učinila Karadžićeva soldateska utopljene su u ovom izvještaju: - protjerivanje, pljačka, razbojništvo, bezočno razaranje kuća i čitavih sela, napadi na izbjegle ljude koji traže zaštitu kod vojnika Ujedinjenih nacija, izdvajanje muškaraca između 14 i 70 godina, odvođenje mladih žena iz konvoja, egzekucija nad ženama i muškarcima, zlostavljanje i sakaćenje, ubijanje. Od 40.000 iz Srebrenice protjeranih do danas se hiljade žena i muškaraca vode kao nestali. I šema osvajanja je poznata: prvo dolaze neposredni osvajači koji, takođe, preduzimaju prva izdvajanja i egzekucije, tada dolaze krvoždni psi koji treba da bježeće Bošnjake istjeraju iz šuma, na kraju dolaze pljačkaši koji preuzimaju ostatak poslova oko razaranja. I u ovom scenariju u ovoj smjesi sistematskog i slijepog razaranja, uprkos svih iskustava, bi trebalo da dođe do pojedinačnih silovanja? Ko to ne shvata, neće da zna istinu.

Šta bi, zapravo, trebala da znači apotekarskoj vagi primjerena riječ "pojedinačni" (vereinzelt), kada je na primjer jedna mlada djevojka u Potočarima silovana naizmjenično šesnaest puta. Pri tom je, prema iskazu svjedokinje, šesnaesti bio holandski vojnik UNPROFOR-a, a ostale žene i djeca prisiljene da to gledaju?! Ja nažalost moram konstatovati da među dominantno muškim članovima organizacije za ljudska prava Amnesti internešenel (Amnesty international) nijedan advokat za ljudska prava nije žena. Zločine nad ženama počinili su muškarci, i muškarci su to zataškali, i ignorisali.

Nažalost do danas je vrlo malo muškaraca koji su pravno dali čvrste i sigurne iskaze o ženama koje su pretrpjele seksualno nasilje i broj stvarnih žrtava nema sa tim veze. To samo pokazuje visoke tamne cifre zločina nasilja u našim društvima u takozvanim mirnim vremenima. Ako ne spoznam problem, ne mogu ni postaviti pravilno pitanje. **Mnoge žene šute o nad njima počinjenom seksualnom nasilju**. Šutnja žena, međutim, nije nikako njihov problem, nego problem društva u kome žive. Sem malog broja iznimaka, većina žena i u Bosni samjeravaju dobro je li bolje - uopće ili tek nakon dugog vremena - o tome govoriti i većinom tada samo ženama u koje one imaju povjerenje. Često su to liječnice koje kao prve saznaju grozomorne detalje. Ko još uvijek želi da sazna stvarne razmjere zločina nad ženama u ovom ratu - novinari, borci za ljudska prava ili bosanska vlada - moraju biti svjesni ove činjenice.

Smatram da je ovdje i specijalno u bosanskom društvu, u njegovim institucijama i među politički odgovornim, neophodno stvoriti klimu

razumijevanja, koja će uvažiti njihove opravdane strahove od žigosanja, izopštenja ili čak osude. Evo za to i primjera: Jedna 34-godišnja žena iz Sarajeva bila je pri jednom napadu četničke bande "**Beli orlovi**" dopremljena i zatvorena u logor Kula, na Aerodromu. U logoru je doživjela i po dvadeset i više silovanja dnevno. Četrnaest dana zatvora, koje ona naziva "14 godina". Na kraju se razboljela - bila je povrijeđena i sklona samoubistvu. Poslije zamjene (za vojnike!) i povratka u Sarajevo, u nerazumijevanju i preziru, neki su joj govorili, ipak si se mogla zaštititi i pitali je kako je tako nešto mogla dopustiti.

Ovakvi pritisci u još ratnoj situaciji daju naslutiti kako će te traumatizirane žene u društvu i nakon izvjesnog mirovnog dogovora biti tabuizirane i izložne napadima.

Obrnuto, može se pojaviti interes za to da počinilac, kao ratni zločinac, ne bude osuđen, kako to ne bi dovelo do pritiska na žene da moralno budu prisiljene na iskaze bez psihičkih posljedica i da se o njihovoj fizičkoj i psihičkoj zaštiti ne moraju mučiti.

Ovo se prije svega odnosi na Tribunal za ratne zločine u Hagu. Za mene nije pitanje da je stvarni mir u Bosni i Hercegovini pretpostavka za imenovanje i presuđivanje počinioca. **Ali ovo ne smije biti preko leđa onih koje su preživjele opisane grozote**. Počinitelji iz redova HVO-a od juče sjede u kafeima Federacije - postoji opasnost da žrtve budu zaboravljene i da one plate cijenu Federacije?

Šta Hag nudi zlostavljanim ženama? **Još je u mnogim tačkama nejasno,** kao na primjer **kako treba da izgleda konkretna zaštita za svjedokinje i svjedoke.** Branioci će saznati njihova imena. Šta može ženama garantovati da njihova imena neće doći u štampu, da neće biti saopštena trećim ličnostima. Ko će ih zaštititi od akata osvete. Ko će ih zaštititi od očekivanog preziranja kada se vrate u svoj porodični krug i okolinu? Ko će ih psihološki pratiti kad nakon iskaza ponovo dobiju slom ili samim aktom iskaza dodatno budu traumatizirane? Postoje različiti interesi za to šta će žene poslije iskaza? Svaka će se žena oduprijeti zahtjevu da njen iskaz sadrži sve detalje vremena i mjesta? Šta za žene znači pritisak da moraju dati iskaze za "domovinu" i da ne smiju zakazati? I šta će se dogoditi onoj ženi koja to ne uradi i ne postane "dobar svjedok za zločin nad njenim narodom"? Hoće li tada biti dobrih i loših svjedokinja?

VI

Pretrpljeno nasilje i njegove posljedice imaju mnoge i različite posmatrače. Iza spektakularnog jada stoje oni čija istina nikada neće biti napisana - svakodnevne muke četvrte ratne godine sa svim njenim svijetlim stranama, tragikom ljudi Sarajeva koji su preživjeli tri godine pod granatama i snajperima i u prvim mjesecima njegovog izbjeglištva umrli od raka u Njemačkoj. Jesam li možda mogla bolje reći o slomljenim srcima.

Razaranje se nastavlja destrukcijom materijalnih dobara. Agresivnost i potisnuti strahovi, koji sa svakim ratnim mjesecom čine teško psihičko opterećenje, traže ventil i nekad se artikuliraju kao gubitak saosjećanja i nepovjerenje koje postepeno prodire i u međuljudske odnose. To što su prije rata bosanski ljudi i žene živjeli zajedno ne igra nikakvu ulogu, naime etnička pripadnost, neželjeno sve češće prodire između njih.

Veliko ljudsko dostignuće preživjelih sastoji se u tom da su izašli na kraj sa ovom potajnom razarajućom silom i ostali u međusobnoj komunikaciji - ovo se svakodnevno prakticira u Sarajevu, Zenici, Tuzli. Za mene je ovo otpor prema agresiji i nacionalizmu.

Bosanske žene i ljudi svih etničkih pripadnosti ostvaruju ovdje usred ratnog bezumlja vrijednosti koje mi demokratkinje i demokrati Evrope tako visoko cijenimo i označavamo kao temelj evropske kulture. Svakim mjesecom sa kojim narasta njihova snaga otpora, raste i krivica uzročnika razaranja. Ipak ova krivica se odnosi i na odgovorne političare Kontakt grupe i Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija.

I mi demokratkinje i demokrati zapadnih industrijskih zemalja moramo se zapitati koliko je stvarno pokvareno naše društvo da se svakodnevno saglašavamo sa postupcima naših odgovornih političara i da prihvatamo njihovu igru sa ljudskim životima.

Veronik Naum-Grap (Veronique Nahoum-Grappe)

SISTEMATSKA SILOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI ILI SMIŠLJENI METOD ETNIČKIH ČISTAČA

U nedavnom razgovoru[1], general Mladić, vojni komandant bosanskih Srba protiv Bosanaca-nesrba, rekao je: "Ono što je nasvetije za mene, to su zemlja i žene jer oni stvaraju život." U svom istraživanju ratnih zločina na prostorima bivše Jugoslavije američki novinar Roj Gatman (Roy Gutaman)[2] smatra vrlo vjerovatnom krivicom Mladića i Karadžića i nekih drugih nacionalističkih[3] vođa kada je u pitanju sprovođenje sistematskih silovanja[4] počinjenih za vrijeme etničkih čišćenja u toku tri godine rata na teritoriji bivše Jugoslavije. Ako se pojava silovanja za vrijeme rata posmatra kao opće mjesto, kao jedna od njegovih zloupotreba neizbježnih još od "pamtivjeka", varijanta koja se praktikuje na kraju dvadesetog stoljeća, u samom srcu Evrope - koja je vjerovala da je utemeljila definitivan mir, doima se specifičnom.

Čovjek, u komfornom okruženju života u miru, može o ratnim silovanjima razmišljati kao da se ne radi o "političkim postupcima", da je to jednostavno slijed nagonskih poriva koji se otmu kontroli kada se raskine sistem zakona i

---

[1] *VSD 869, April-Maj 1994.*

[2] *Roy Gutman, A WITNES TO GENOCIDE (Roj Gatman, SVJEDOK GENOCIDA, Sarajevo, 1995.).*

[3] *Postavlja se pitanje planiranja, pa prema tome i organizacije, i razjašnjenja centralnog pitanja etničkog čišćenja: do koje mjere su u to uključeni federalna armija (čitaj Vojska SRS, JNA, primj. Redakcije)i Miloševićeva vlast? Prema svjedočenjima dezertera, kao i svjedočenjima onih iz druge linije, kao što je Šešelj, vođa ekstremnih srpskih nacionalista koji je bio izabran u beogradski parlament sa 30% glasova birača sve do nedavnog pada u nemilost (ljeto 1994. godine), kao što je vođa "belih orlova", paravojne milicije koja je umiješana u ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, što je zabilježeno u dosjeima istrage (EEZ, UN, i drugim dosjeima istrage nevladinih i humanitarnih organizacija, kao i organizacija za zaštitu ljudskih prava) namijenjenih Međunarodnom tribunalu za ratne zločine počinjene na teritoriji bivše Jugoslavije,* ***utvrđena je vjerodostojnost postojanja planiranja na višem nivou, kao i odsustvo straha od kazne i poticanje na zločine****. Šešelj je precizirao da je srpska federalna armija naoružavala paravojne formacije i da su one, pod njegovom komandom sprovodile najgore etničko čišćenje.*

[4] *Ovaj termin se nametnuo nakon čitanja prvog dosjea Varburton-ove (Warburton) komisije u 1992. Od tada, bez obzira na poteškoće u radu na toj aktivnosti za istražitelje (čitave zone u Bosni su im zabranjene a pored toga je nastavljen rat; s druge strane, žrtve trebaju biti zaštićene pogleda koje izaziva njihovo svjedočenje) i novinare, posljednji izvještaj OUN (maj 1994.)* ***potvrđuje sistematsko silovanje i procjenjuje njihov broj na najmanje 20.000****, što daje red veličine od nekoliko desetina hiljada, što je i bila hipoteza iznijeta u Varburtonovom dosjeu.*

običaja uspostavljen za vrijeme građanskog mira. Mudrost naroda daje nam vječnu definiciju rata, definiciju "svih ratova" koja važi "oduvijek": to je masovno umiranje, to su predvidive grozote počinjene na tijelima pobijeđenih neprijatelja. Interesantno je da je ta vanpovijesna vječnost rata, shvaćena kao vrijeme kada se čine grozote u jednakoj mjeri od strane svih zaraćenih strana, bila korištena kao argument prilikom osporavanja realnosti etničkog čišćenja u toku tri prve godine rata, pa i sada. Silovanja za vrijeme rata se upisuju u očekivanu paletu "ratnih grozota" i smatraju se vječnom istinom socijalnog činioca koji se zove rat. Silovanja za vrijeme rata, u tom slučaju, nisu predmet političke analize već, prije bi se moglo reći, fatalističkog utvrđivanja činjenica zabilježenih u pamćenju naroda. Na taj način, uz izjavu "svi su krivi" koja izjednačava agresora i žrtvu, obavezno se dodaje i konstatacija "to se uvijek dešava". Problem se tako rješava i moguće je preći na drugu temu.

Uz kako neshvatljivu tako i nezamislivu praksu "sistematskih" silovanja, velikom dijelu javnog mnijenja nisu bile potrebne dezinformacije da bi "povjerovalo" u uobičajenu praksu ratnih silovanja, silovanja koja se mogu prihvatiti jer imaju svoje mjesto u stereotipima. Zapravo, sam izraz "silovanje za vrijeme rata" predstavlja otrcanu frazu, odnosno način opisivanja mračnog dijela toka stvari koji ide uz okrutno uništavanje sa određenim stepenom neopisivog "prostaštva" u kojemu se priroda čovjeka, "ono divlje u njemu", ponovo pojavljuje i usmjerava protiv žena, protiv pobjeđenih. "Pamćenje naroda" omogućuje prihvatanje i najgorih stvari ukoliko su neminovne, "prirodne" i ukorjenjene čak i u shvatanju najgoreg pesimiste...[5]

Tokom povijesnog vremena[6] nisu svi ratovi bili isti, razlikovali su se po mnogim tehničkim i historijskim aspektima koje ovdje ne možemo dublje razmatrati. **Ključna pitanja** u našem razmatranju su: **razlika u kulturi ratnika, ideologija vojske koja nadire, njena "eksplicitna etika", njen odnos prema pravilima rata, što je sve određeno prirodom zacrtanog cilja.**

Naime, **politički cilj agresije određuje**, između ostalog, i **ponašanje pobjednika** prema pobijeđenom civilnom stanovništvu. Zauzimanje neprijateljske teritorije ne mora predstavljati genocid i obrnuto. **Genocid je definiran političkom voljom za djelimičnim ili potpunim uništenjem određene zajednice** definirane kao cjelina rasnim, etničkim, vjerskim socijalnim

[5] *Dan nakon granate na sarajevskoj pijaci propagandni materijal iz Beograda je glasio: "RAT JE UVEK ISTI". Ilustravana politika br. 1842, 5.mart 1994. str. 22.*

[6] *Od Klauzevica (Clausevitz) i njegovog klasičnog djela "O RATU" pisanog između 1816. i 1830., nauka o ratu može konstruisati teoretski sistem o ratu kao mjestu gdje se sukobe strategije sa gledišta sile i željenog cilja, kao i sa gledišta recipročnih pretpostavki koje predstavljaju razlog razrađivanja taktike. Ali historija ratova i objelodanjenje njihove heterogenosti nije u sukobu sa gledištem ove nauke o ratu. Šta više, to je njen sastavni dio. Za XX stoljeće, vidjeti npr. RAT U XX STOLJEĆU (J.L. Dufour M. Vaisse, LA GUERRE AU XX SIECLE, Paris 1993.).*

ili bilo kojim drugim kriterijem. Oružani sukob može pokušati, barem principijelno, poštedjeti nenaoružano stanovništvo. Jednaka užasna djela počinjena u okruženju bezakonja ili nekažnjivosti nemaju isti smisao za zločince i za žrtve. Ima ratova u kojima su žrtve pretežno vojnici i u kojima je potrebna opijenost alkoholom, okrilje noći ili trenutni zanos da bi se vojnici usudili vršiti silovanja. Postoje slučajevi kada je potreban samo potpis na sporazum i prihvatanje dominacije i nametnutih pravila. Zauzeti gradovi su ponekad sravnjivani sa zemljom, stanovništvo deportovano, žene prodavane itd. U drugim slučajevima grad pristane na plaćanje danka i pobjednik samo obiđe zidine.

U nasiljima najsuroviji postupci nisu obavezni i silovanja ne moraju da se dese. Surovosti uvijek podrazumijevaju izbor pojedinog počinioca koji to vrši sa zanosom i koji time kida lanac uzročno-posljedičnih veza. Moguće je vršiti deportaciju civilnog stanovništva za vrijeme etničkog čišćenja što je, istina, uvijek strašno, ali bez koncentracionih logora, sistematskih silovanja i klanja nožem iz 1994. godine. Politička okrutnost je uvijek višak, bezrazložno nadmetanje čije porive treba analizirati. U izboru načina ubijanja dolazi do izražaja priroda čovjeka, njegov neverbalni način izražavanja koji proističe iz njegovih tlapnji, njegovih neostvarenih težnji. Sistematska silovanja, kljanja nožem, mučenja stogodišnjaka[7], unakažavanje leševa, dvostruko umorstvo trudne žene i njenog ploda, uništavanje mezarja, vjerskih i kulturnih centara, sve to, čini se, više cilja na dijete nego na vojnika, više cilja na žive koji su došli pronaći svoje mrtve ili ranjene. Taj sveti trenutak koji se poštivao u mnogim primirjima nekadašnjih ratova koji su smatrani surovijim od naših, manje civiliziranijim.

Ovi postupci, krajnja surovost, mogu se definirati rječju skrnavljenje koje, da bi postiglo svoj cilj, pretpostavlja da žrtva još nije mrtva, da prisustvuje uništavanju i ponižavanju onoga što joj je najsvetije. Upravo ovo je razlika u odnosu na nacistički holokaust (genocid nad Jevrejima) koji je nastojao da izvrši generalnu "deratizaciju" u samom zametku. U ovom ratu postoji neka vrsta bliskosti kultura i običaja zajednica iz kojih potiču krvnik i žrtva, što omogućava preciznost i tačnu usmjerenost surovog čina tako da žrtva bude što dublje i što bolnije pogođena jer nije dovoljna samo njena smrt. Treba čuti riječi dezertera koji sve češće svjedoče. Ovdje se radi o čuvaru iz koncentracionog logora Sušica u "srpskoj" Bosni i Hercegovini: "Najgore u svemu je bilo što smo poznavali zatvorenike", rekao je hvatajući se nervozno za bradu. "Ja sam rastao sa svim

---

[7] *Primjeri ovih postupaka, i još mnogih drugih, pune izvještaje o istraživanjima i dosjee namijenjene Međunarodnom tribunalu. Napomenimo samo slijedeće čiji je izvor oprezni Međunarodni komitet crvenog krsta: "30. avgust 1993...U Banja Luci, etničko čišćenje se nastavlja. Potvrđuje se varvarski čin izvršen nad staricom od 102 godine, čiji su udovi slomljeni". ZLOČINI BEZ KAZNE, humanitarna akcija u bivšoj Jugoslaviji 1991-1993, (M. Mercier, Bruylant, CRIMES SANS CHATI MENT, Bruxelles 1994.), str. 226.*

tim Muslimanima kao i ostali čuvari. A ipak smo ih tukli drvenim palicama i željeznim šipkama. Kako je iko mogao zamisliti takve stvari prije nego što je počelo?"[8] Ako on, počinitelj, ne može zamisliti kako je moguće to što radi, kako onda žrtve i kako mi to možemo shvatiti? **Zapravo, krajnje surovosti se vrše bez razloga od onog momenta kada takva praksa postane institucionalizirana** i tada jedan obični momak može do smrti tući svog komšiju iz djetinstva.

Silovanja se sasvim prirodno upisuju u taj stil masovnog zločina gdje eskalacija vodi najgorim djelima koje je moguće počiniti nad ljudskim bićem i koji ide na skrnavljenje. Ako je niz ratnih grozota na neki način "uvijek isti", onda načini, atmosfera manje ili veće sigurnosti za krvnika i, najzad, kolektivni smisao čini razliku u kvantitetu. Podržani od ideologije, zločini su bezbrojni i u kvalitetu sve gori i gori. Taj način skrnavljenja, zanos u zločinu kome nije moguće odoljeti pred staricom od 102 godine ili pred stomakom trudne žene, izgleda se nikad nije praktikovao kao u ovom ratu. O sistematskim silovanjima treba, dakle, razmišljati u kontekstu ove nevjerovatne slobode ubijanja.

S druge strane, osjećaj užasa i odbijanje grozota počinjenih prema pobijeđenom stanovništvu nije novost kod ljudi. Ni odbijanje da se žrtva silovanja automatski smatra "okaljanom" ne datira samo od buđenja feminističkih pokreta.[9] **Posao na karakteriziranju zločina i ukazivanje na odgovornost je dugoročna zadaća moralne i filozofske misli Zapada.**[10] Pitanje silovanja je ključno u društvu koje u mirno vrijeme teži da žrtvu silovanja smatra okaljanom tim zločinom.[11] U toku rata vjerske i civilne institucije pokušavaju da odbrane žrtve silovanja. U 1993. godini, Rijaset islamske zajednice Bosne i Hercegovine je javno istupio: "Silovana žena se mora smatrati mučenikom i njena porodica, a posebno muškarci u porodici, moraju joj pružiti puno topline i poštovanja".[12]

---

[8] *International Herald Tribune, 01.08.94., str. 5.*

[9] *Svjedoči poglavlje XVI knjige I "BOŽJI GRAD" Svetog Augustina (Saint Augustin, LA CITE DE DIEU, Deselees de Brouer, 1959, str. 189) sa početka V stoljeća:"nasilja koja ponekad, tokom zatočeništva, mogu podnijeti posvećene djevice, ne mogu okaljati njihovu nevinost, ako nisu izvršena sa njihovom privolom".*

[10] *Vidjeti na primjer Lik Boltanski, PATNJA NA UDALJENOSTI, HUMANITARNI MORAL, MEDIJI I POLITIKA (Luc Boltanski, LA SOUFFRANCE A DISTANCE, MORALE HUMANITAIRE, MEDIA ET POLITIQUE), Metaille, 1993.*

[11] *Neki historičari su proučavali mehanizam koji čini od žrtava kolektivnih silovanja osobe odbačene od društva, vidjeti na primjer J. Rosio, SREDNJEVJEKOVNA PROSTITUCIJA (J. Rossioud, LA PROSTITUTION MEDIEVALE), Flammarion 1988.*

[12] *Zabilježeni su mnogi slučajevi ubistva supruge ili slučajevi roditelja koji žele otjerati veoma mladu kćerku, posebno u psihijatrijskoj ekipi u Zagrebu koja je vršila praćenje osoba žrtava "politraumatizma rata", izraz D. Kozarić-Kovačić sa Univerziteta u Zagrebu, koja je i dala njegovu definiciju.*

Tako je **vršenje ratnih strahota**, a silovanje je jedno od najgorih, **vezano u osnovi za politički cilj** zbog kojeg se vodi rat. Rasprostranjenost silovanja i njegovo intenziviranje u zavisnosti je od toga u kolikoj su mjeri zločini vezani za sve veći **osjećaj nekažnjivosti** koji vlada u vojnim postrojbama u odnosu na izvršena djela. U funkciji je sistema moralnih vrijednosti pojedinog vojnika, njegovih snova o slavi ili bogatstvu, njegove želje za isticanjem, osjećaja dužnosti, te njegove sposobnosti da prihvati kao "svoju dužnost" zločin protiv čovječnosti, bez obzira na strah ili prisilu.

Mišljenje koje je dala Hana Arendt (Hannah Arendt) o "nedostatku razmišljanja" i o "osjećaju dužnosti"[13] kod nekih izvršitelja nacističkog genocida treba prihvatiti i u odnosu na počinioce sistematskih silovanja u bivšoj Jugoslaviji. Ovdje predlažemo da se razmatraju neki od uvjeta koji omogućavaju takve zločine, koji su morali biti zamišljeni i dobro **planirani** prije nego što su sprovedeni u djelo. Naime, pitanje sistematskih, moglo bi se reći "politiziranih" silovanja posmatra razliku između muškog i ženskog, porijekla i plodnosti, te zamišljeni svijet prenošenja identiteta. Sve su to asocijacije vizija koje posredno jačaju privlačnost političkog programa, što se može pokušati i djelomično opisati. Ali za početak treba razmišljati o pojmu silovanja.

SILOVANJA U DATIM OKOLNOSTIMA

Teško je dati pravnu definiciju silovanja s obzirom da je takva definicija podložna historijskim preispitivanjima. A i samo pitanje je delikatno. Konačno i u književnim stereotipima nije moguće odbaciti činjenicu da se žensko "ne" zapravo smatra navođenjem na igru napada i odbijanja - igru koja sve to čini prihvatljivim. Pitanje silovanja sadrži dakle proturječne činjenice i teško je za razmatranje. **Silovanje** je potrebno odmah definirati kao **oblik mučenja**. Dati mu dramatičnu vrijednost u istom smislu u kojemu je svako mučenje silovanje tijela, koje ga ponižava, ogoljava, ranjava do krvi i urlika. Između zamišljenog silovanja, odnosno odbijanja kao stimulacije seksualnog napada koje obje strane prihvataju i pravog silovanja razlika je ogromna.

Sama činjenica da je moguće "uraditi sve što se poželi" nad nekim drugim, nad zatočenim i prestravljenim tijelom, nad životom koji visi o koncu, ponekad je dovoljna da pokrene čitavu lavinu zločina, sve do silovanja i konačnog ubistva. Sa gledišta interaktivne sociologije, a ne sa psihijatrijskog ili psihoanalitičkog aspekta, "moć" nad drugim može se definirati kao **vid uživanja**, kao što se

[13] *Hana Arendt, AJHMAN U JERUZALEMU (Hannah Arendt, EICHMAN A JERSALEM), Gallimard 1966; vidjeti takođe Kristofer Brauning, OBIČNI LJUDI (Christopher R. Browning, DES HOMMES ORDINAIRES), predgovor, Les Belles Lettres 1994.*

"uživa u lijepom krajoliku", kao neka vrsta opijajuće smirenosti kada se u datom trenutku može sve počiniti nad tuđim tijelom **bez opasnosti od kažnjavanja**. Mnoga svjedočenja žrtava "etničkog čišćenja" pokazuju u kojoj mjeri ta situacija pospješuje eskalaciju "surovosti". Koliko mladih ljudi nije znalo, prije nego što su se našli sa oružjem u rukama pred jednom prestravljenom porodicom, da mogu činiti takve stvari pod okriljem uniforme i u ulozi jačeg? Koliko je grozota počinjeno samo zato što su bile moguće i što je ta mogućnost privlačila kao vrtlog? Ustvari, bilo da se radi o mirnodopskom ili ratnom dobu, osnovni faktor je **nekažnjivost djela** u bližoj budućnosti, nekažnjivost koja je ne samo posljedica "zakona jačeg" već i činjenice da pripadate onome koji ima vlast. Otac koji siluje svoje dijete, predstavnik zakona koji je kriminalac, učitelj koji muči djecu, istovremeno su fizički jači ali imaju i veću "političku" moć. Krajnja nekažnjivost uvijek je kombinacija tih dviju dimenzija, jedna vezana za nejednakost snaga i druge vezane za položaj "višeg" na socijalnom, a prema tome i na moralnom planu. To je izrazit primjer sadističke situacije u kojoj se Julija sučeljava sa redovnicima, političkim moćnicima, bogatim i utjecajnim koji vjeruju da nikada neće biti uznemireni. To njihovo uvjerenje udvostručuje njeno beznađe a istovremeno povećava njihovo zadovoljstvo.

Onaj koji, zna da neće biti kažnjen dozvoljava sebi da kažnjava drugog, sa podsmjesima i bez grižnje savjesti, kako u našim scenama prihvatanja novajlija (u Francuskoj), brucoša u školama, "guštera" u vojsci, tako i u svijetu rata gdje su **razlozi za mržnju naređeni od strane države**. Tako u ovom ratu, kao i drugima, eskalada surovosti, među kojima silovanja imaju amblemsku vrijednost, vezana je za osjećaj nekažnjivosti i uticaj te nekažnjivosti u trenutku događaja. U ovom ratu dogodila su se mnoga, takoreći klasična ratna silovanja koja nisu bila ni sistematska ni politizirana; izvršena su od strane krvoločnih srpskih nacionalista, ali i od drugih strana u sukobu u manjoj mjeri, od momenta kada se uključio pakleni krug osvete "oko za oko". Ali čitajući svjedočenja žrtava[14] postaje jasno da se **u "etničkom čišćenju" koje su vršile srpske snage** u bivšoj Jugoslaviji, radi o nečemu drugom: **silovanja su ponavljana i bila su sistematska**, završavaju se ubojstvom žrtve ili, ponekad, njenim oslobađenjem u poodmaklom stepenu trudnoće. Psihijatrijski centri u Sarajevu i Zagrebu, kao i vjerski dostojanstvenici, susreli su se stoga sa problemima pokušaja samoubistava, kasnim pobačajima i "bebama silovanja". To pitanje je postalo jedno od najdelikatnijih i najtežih sa pravnog aspekta, pa čak i u domenu javnog informisanja koji je ipak jednostavniji problem. Posljednji izvještaj OUN

[14] *Izvještaji se gomilaju iz mjeseca u mjesec; svi dosjei Mazovjeckog (Maszowiecki), dosje OUN Basjunija (Bassiouni), dosje organizacije Amnesti internešenel (Amnesty International), istražni izvještaji nevladinih organizacija - NGO (Ljekari bez granica - M.S.F, MDM), jedan izvještaj UNESCO-a (1995), istraživanja novinara kao što je Roj Gatman (Roy Gutman), svjedočenje dezertera, čuvara koncentracionih logora. Sva se ta dokumentacija gomila i pruža sliku paklenog kruga, sliku koja potvrđuju najgore verzije činjenica. Ovo ponavljanje samo po sebi postavlja pitanje zajedničkog programa, istraživanje stvari i datih naređenja.*

potvrđuje ta sistematska silovanja i za vrijeme rata u Hrvatskoj koja su počinjena sa istim karakterističnim surovostima već u 1991. godini u "očišćenim" krajevima, a posebno sistematska silovanja žena Bošnjakinja poslije. Pitanje broja silovanih žena bio je argument za čitav jedan sloj javnog mnijenja koje je odbijalo da povjeruje u tako nevjerovatne postupke, neshvatljive pa prema tome i nemoguće. Ali činjenice su tu, neoborive, red veličina je od više desetina hiljada i prema tome **ne može se više govoriti o hipotezi nagonskih silovanja kao neizbježne ljage rata** ili o silovanjima koja su plod ratne pobjede, neka vrsta ratnog plijena, masovnim i bijesnim silovanjima, ali bez programa i organizacije. Ovdje se radi o nečemu drugom za šta nemamo ključ razumijevanja. Izgleda da se radi o tri vrste situacija:

- U prvoj dolazi do velikog broja silovanja u momentu kada se vrši "etničko šićenje", kada paravojne formacije koje nisu uvijek bile i pijane, kao i oklopna vozila opkoljavaju sela; muškarci i dječaci od 16 do 60 su masakrirani ili odvođeni i u tom trenutku se vrše "grozote" nad ostalim stanovništvom koje čine žene, djeca i starci. Već tada je očito da se krvnici ne skrivaju, tim uniformiranim dželatima kao da je stalo do toga da budu viđeni. Upravo priče o tim surovostima nagnale su veliki broj ljudi na bijeg što navodi na misao da je upravo to **insistiranje na surovostima bilo smišljeno kako bi se područje što brže "ispraznilo"**;

- Drugu situaciju imamo u svjedočenju. Postojala su specijalizirana mjesta koja su služila kao logori za žene sa djecom u kojima se vršila (ili se u oktobru 1994. godine još vrše) silovanja i izgleda da su mnoge žrtve bile likvidirane ili puštane trudne;

- Treća situacija koja zaokružuje triptih, bila je u područjima u kojima nije bilo rata već je došlo do proglašenja "samozvane republike srpske" i sprovođenja institucionaliziranog "etničkog čišćenja", donekle kao na Kosovu od 1990. godine.[15] Noćni teror sa mučenjima i silovanjima, ubistva zbog pljačke, sve učestalije zbog nepostojanja pravne zaštite, što sve, malo po malo, onemogućuje svaku profesionalnu djelatnost, a zatim čak i kretanje za sve nesrbe koji žive u tom paklu u kojemu se miješaju noćne grozote i birokratska šikaniranja. Silovanja i drugi zločini nisu kažnjeni i **dešavaju se u atmosferi neprikrivene javne mržnje** koja čini ideološki temelj situacije nekažnjivosti za počinjena djela.

U svakom slučaju karakteristične su riječi krvnika, kako navode žrtve, na primjer: "gdje ti je sada Alija?" ili "imaćeš četničko dijete". Posebno je karakterističan primjer koji je ispričao Dževad Karahasan bosanski profesor iz

---

[15] *Vidjeti Mišel Ru, ALBANCI U JUGOSLAVIJI (Michel Roux, LE ALBANAIIS EN YOUGOSLAVIE), nacionalna manjina i razvoj, izdanje MSH 1992. takođe vidjeti Ibrahim Rugova, KOSOVSKO PITANJE (LA QUESTION DU KOSOVO), Fayard 1994.*

[16] *Dž. Karahasan je napustio Sarajevo u martu 1993. godine. Ovaj događaj je ispričao prilikom dolaska u Zagreb u toku privatnog razgovora.*

Sarajeva.[16] Autobus pun mladih trudnih djevojaka stigao je u Sarajevo u zimu 1993. g. (Karahasan je rekao svojim studentima da ga fotografiraju kako bi ostao trag); na tom autobusu je bila ispisana jedna rečenica: "**Za Aliju Izetbegovića od njegovih Srba**", tj. za vođu neprijateljske zajednice od onih koje je želio imati uz sebe tvrdnjom da je predsjednik i Srba u Bosni.

Silovanje nije samo upućeno žrtvi već i članovima porodice koje često prisiljavaju da tome prisustvuju ili čak sudjeluju (ima primjera prisiljavanja na rodoskvrnuće ili na homoseksualne odnose između muškaraca iz iste porodice), a istovremeno i političkom vođi žrtve kao da je on sinteza svih mogućih vizija očinstva, kao da se njemu šalje poruka silovanja. Ovdje se radi o imaginarnoj patrijarhalnoj viziji javnog života što je potvrđeno porukom za budućnost, "imaćeš četničko dijete" poruka djedu na vlasti kojom se nudi unuk koji je neko drugi, koji je neprijatelj, pod uvjetom predubjeđenja da samo muškarac prenosi identitet zajednice. Riječ "njegovi" u izrazu "njegovi Srbi" je bez sumnje najznačajnija za naprijed navedene tvrdnje. Da, Alija je vjerovao da su Srbi iz Bosne pod njegovom vlašću, kao sinovi, jer se ovdje politički odnos pretvara u odnos otac-sin, ali oni odgovaraju na to zločinom protiv kćerke, najgorim mogućim zločinima u tom zamišljenom svijetu politike u cijelosti pretvorenom u sliku porodice gdje muškarac, sa koljeno na koljeno, snosi odgovornost prenošenja identiteta: silovanje potpuno jasno prekida tu vezu u trenutku kada zaposjeda žensku matericu; taj zločin je dakle sasvim jasno namijenjen ocu, tako što mu se ubija mogući sin i zauzima njegovo mjesto.

Kakva god da su data **naređenja** koja obavezuju vojnika da smatra svojom "**dužnošću**" silovanje djeteta, mehanizme njihovog prenošenja **mora otkriti ekipa istražitelja Međunarodnog tribunala**. Postoji logika vizija kroz sve takve postupke. Onog trenutka kada joj se pridoda politički smisao, u igru stupa odnos muško-žensko, čitav zamišljeni svijet muževnosti i moći, čitava posredna definicija plodnosti i porodice koja se ovdje ispisuje u negativu.

Prije nego što se temeljitije obradi ovaj aspekt potrebno je dodati dimenziju vještački stvorene mržnje pošto svi ti srpski vojnici poznaju svoje žrtve sa kojima su zajedno rasli, mržnje koju je stvorila propaganda izmislivši sistematske zločine kao prijetnju koja visi nad srpskim ženama, posebno od strane Albanaca na Kosovu nad kojima se trenutno vrši oštra represija, a zatim od strane svih onih kojima se trenutno sveti Srbija. **"Energetski" izvor silovanja potiče iz te mržnje koja će biti**, a to je logika surovosti, **utoliko više zločinačka i sadistička ukoliko je žrtva potpuno nevina**. Mržnja je također povezana sa muževnošću ratnika koji se osjeća nadležnim za osvetu, kojemu se ta osveta prikazuje kao znak dokazivanja. Muževnost heroja, njegova "aristokratska vertikala" prema

izrazu iz jednog beogradskog časopisa novijeg datuma u članku pod naslovom "ZAŠTO SMO RAZLIČITI? Zašto se ta aristokratska vertikala Srba?"[17] uvijek okreće prema neprijatelju.

MUŠKO - ŽENSKO

Silovanje, općenito, vrši muškarac nad ženom. Iako je i suprotno, uistinu, moguće, manje je uočljivo i manje prisutno na socijalnom planu. U nekim slučajevima žene mogu pripomoći silovatelju, pa čak i učestvovati u mučenju, ali to nije česta pojava. Može se reći da seksualna mješovitost grupe predstavlja neku vrstu sociološke zaštite od seksualnih zločina. Mladi vojnici ili sportaši ili grupe pijanih lovaca bez žena zbog toga su noću mnogo opasniji za usamljenu ženu od istih tih ljudi, jednako pijanih, ali u pratnji ženskih prijateljica. Silovanja koja bi vršile bande djevojaka bez muškaraca praktično se ne pojavljuju u statističkim podacima.

Pored toga što predstavlja napad na ljudsku seksualnost, silovanje je napad na ženski rod kojeg pogađa u razlici identiteta: zločin izvršen nad nekom neodređenom masom, neće praviti nikakve razlike, biće pregaženo i popaljeno sve zajedno. Ali u slučaju "etničkog čišćenja", posao na seksualnoj diferencijaciji počinje odmah sa razdvajanjem sposobnih muškaraca, mladih i odraslih, od ostalog dijela stanovništva koje se sastoji pretežno od žena. Muškarci su često masakrirani posebno, dalje na cesti ili u koncentracionim logorima - koji nisu svi logori za istrebljenje ali u kojima se ipak brojni masovni zločini dešavaju s vremena na vrijeme. Kastriranje ili silovanje muškaraca nisu vršeni tako sistematski kao silovanje žena. Naime, muškarci su češće sistematski odvoženi i ubijani, posebno kada se radilo o intelektualcima (učitelji, ljekari, advokati itd.), dok su grupe žena, djece i staraca protjerivane, u više ili manje teškim uslovima, nakon što su im oduzeta sva dobra i ponekad nakon počinjenih grozota nad njima, posebno ako su prošli kroz mješovite koncentracione logore kao što je Trnopolje (gdje su noćna silovanja bila sistematična), prije nego što su evakuisani uz pomoć Međunarodnog crvenog križa ili prije nego što su protjerani preko linije fronta i minskih polja. Patrijarhat u ovom sistemu smrti ima kontradiktornu ulogu u pogledu žena jer ih na neki način pušta da bježe od muškaraca smatrajući ih bez političkog značaja, bez socijalnog bića i bez identitetske bitnosti. Žene koje su smatrane "važnim" privilegovane su u tom sistemu izbora, to jest češće su mučene i masakrirane od ostalih. Ali u isto vrijeme, taj zamišljeni patrijarhalni svijet, kojeg ovdje ne definišemo putem teorijske antropologije već prije sa sociološkog gledišta kao sistema

[17] *Ratni esej u Dugi, br. 522, 5-18. mart 1994, str. 8 i sljedeće.*

organiziranog vjerovanja u smjeru velike asimetričnosti između dva spola, određuje ženu kao seksualni identitet i prema tome predodređuje joj posebnu sudbinu: silovanje. U "etničkom čišćenju" žene češće izbjegavaju smrt što nije bio slučaj za vrijeme nacističkog istrebljenja, ali **će biti sistematičnije silovane nego žene - žrtve nacističkog genocida**. Način je bio drugačiji, strah od prljanja, od zaraze išao je zajedno sa vizijom gomile aseksualnih žena koju je trebalo eliminirati. Seksualno približavanje je bilo rizik za arijevsku čistoću - u toj viziji rasno miješani par "prlja rasu" "miješajući krv". U slučaju Srba koji svoje neprijatelje poznaju izbliza i imaju tačnu predodžbu o seksualnoj različitosti, silovanja predstavljaju etnička osvajanja posredstvom materice, a silovane žene su bliske, kao da su iz porodice. Bosanska žena je za srpskog nacionalistu neka vrsta porodične figure koja dolazi iz rodbinske grane ali ipak neprijateljske, što predstavlja dovoljno veliku udaljenost da bi se moglo izvršiti silovanje. U tim sistematskim silovanjima postoji neki osjećaj rodoskvrnuća drugog stepena.[18] **Svjedokinje često ukazuju na komšije ili kolege među počiniocima silovanja:** kulturna, geografska i sociološka bliskost između mučitelja i žrtve predstavlja jedan od najjasnijih obilježja "etničkog čišćenja" koje su nacionalističke srpske snage izvršile u Bosni. Ta bliskost povećava neshvatljivost i bol žrtve a također pojačava i efikasnost surovosti koja tada postaje ekstremna. To intenziviranje se odvija na dva plana. Bliskost među zajednicama podrazumijeva dobro poznavanje kulture žrtve i prema tome omogućuje da se povrijedi njen najosjetljiviji dio. S druge strane, ta bliskost uvećava "sadistički" koeficijent mržnje, vezan za potpunu nevinost žrtve.

Zamišljeni patrijarhalni svijet koji vlada u toj praksi sistematskog silovanja teži jačanju diferencijacija muško-žensko, pridajući muškarcu sav politički značaj a ženi značaj njegovog ličnog seksualnog funkcioniranja; silovanje postaje određena vrsta agresije podešene prema prirodi žrtve: **da bi se ubila žena silovanje je dobar metod, a za muškarce je predviđeno klanje**. U ovom ratu ljudi će biti češće klani ili tučeni do smrti ili mučeni pa poslije pogubljeni, a žene posebno silovane a ponekad mučene i ubijane. To ne sprečava silovanje dječaka i muškaraca, seksualna zlostavljanja muškaraca ili ubijanje seksualno mješovitih grupa koje uključuju i žene, posebno u gradovima koje su čistile Arkanove paravojne formacije,[19] na primjer.

Zamišljeni patrijarhalni svijet svodi socijalno biće na neku vrstu figure koju treba uništiti na način na koji se ubija čovjek: prioritetnim i sistematskim eliminisanjem "glave" te grupe. Tako se obezglavljuje zajednica, zamišljena

[18] *Vidjeti F. Eritje, MAJKA I DVIJE SESTRE (F. Heritier, LA MERE ET LES DEUX SOEURS), izdanje O. Jacobs, 1994.*

[19] *Željko Ražnjatović, zvani "Arkan", vođa "Tigrova" paravojne formacije umiješane u zločine prvog stepena u okviru "etničkog čišćenja".*

kao ljudsko tijelo. Prava antropološka simetrija u tom uništavanju jedne zajednice postavlja taj čin "odsjecanja glave" socijalnog tijela, dijela u kojemu je skoncentriran identitet zajednice, uz čin silovanja žena koje se puštaju na slobodu u trudnom stanju, u koje je ubačen drugi identitet, identitet pobjednika. Preživljavanje tih žena u koje je usađen etnički pobjednik u zametku, je upravo ekvivalent za smrt muškaraca i za brisanje historijskih tragova iz memorije te zajednice. Prošlost se briše a budućnost je već sada osvojena.

PORIJEKLO-PLODNOST

Vratimo se rečenici Mladića, njegovom kultu "žene i zemlje" dva "sveta" bića koja donose život. Na drugom kraju srpske muževne i osvetničke vertikale postoje te pojave koje nose život. Ova rečenica, karakteristična za čitavu književnu srpsku tradiciju koja se iskazuje u romanima Dobrice Ćosića, između ostalih, pokazuje implicitno ali efikasno pretpostavljanje prirode, plodnosti, tišine, "prave zdrave vrijednosti" modernom gradskom i intelektualnom svijetu i drugim perverzijama. Ova rečenica nam omogućuje da odredimo čitav sustav vizija oko ta tri pojma - žena, zemlja, život - da bi taj isti sustem u drugim okolnostima bio potpuno prikriven ili izokrenut.

Plodonosna nabubrenost žita i ženskog trbuha, plodno osjemenjivanje tokom sjetve i tokom fizičke ljubavi koju vodi muškarac, zima kao starost i sterilnost što je zločin protiv svetinje, svi ti pojmovi se nameću nakon prvog pojma sa izvjesnom logičnom jasnoćom. Ideja plodnosti se povezuje sa zemljom i ženama koje se smatraju kao osnova života preko djece i preko plodova zemlje. Ova rečenica uzeta u negativnom smislu predstavlja njenu suprotnost "sve ono što nije sveto". Za tog generala koji sa Pala i sa brda oko Sarajeva daje naređenja da se puca na žene i djecu, za generala koji u Bosni uništava džamije, biblioteke, "nesrpska" sela, koji je zamislio i režirao sistematska silovanja, samo su semiološki skupovi. Izbor "prirodne" plodnosti, plodnosti biljaka i seksualne reprodukcije kao vrijednosti u 1994. godini predstavlja zapravo poruku u kojoj su pomiješane dvosmislene informacije o tome šta je odabrano kao osnovno, sveto i šta je to čemu se odbija poštovanje, a to je cijela jedna vizija modernog, zapadnjačkog,[20] individualističkog društva koje ima nisku stopu nataliteta, u kome nema mnogo mjesta za poeziju zemlje ili oplođenog "ženskog trbuha".

... [21]

[20] *Vidjeti V. NAUM-GRAPE, "POEZIJA I POLITIKA (V. Nahum-Grappe, POETIQUE ET POLITIQUE, sistem predstavljanja u ekstremnom srpskom nacionalizmu časopis Tumulte, U. Paris 7, br. 4, 1994, str. 149-177.*

[21] *Dio teksta izostavila Redakcija.*